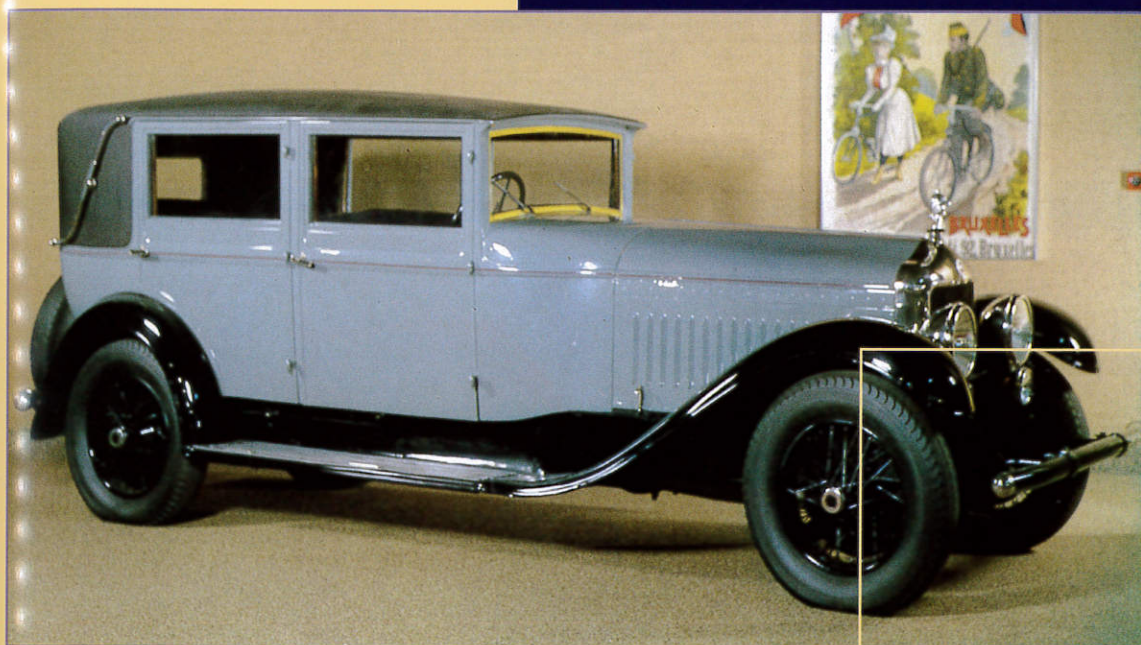
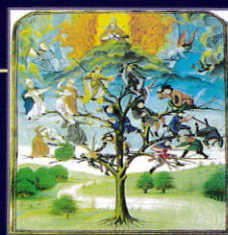

Ons Heem

Tijdschrift over lokaal erfgoed
in Vlaanderen

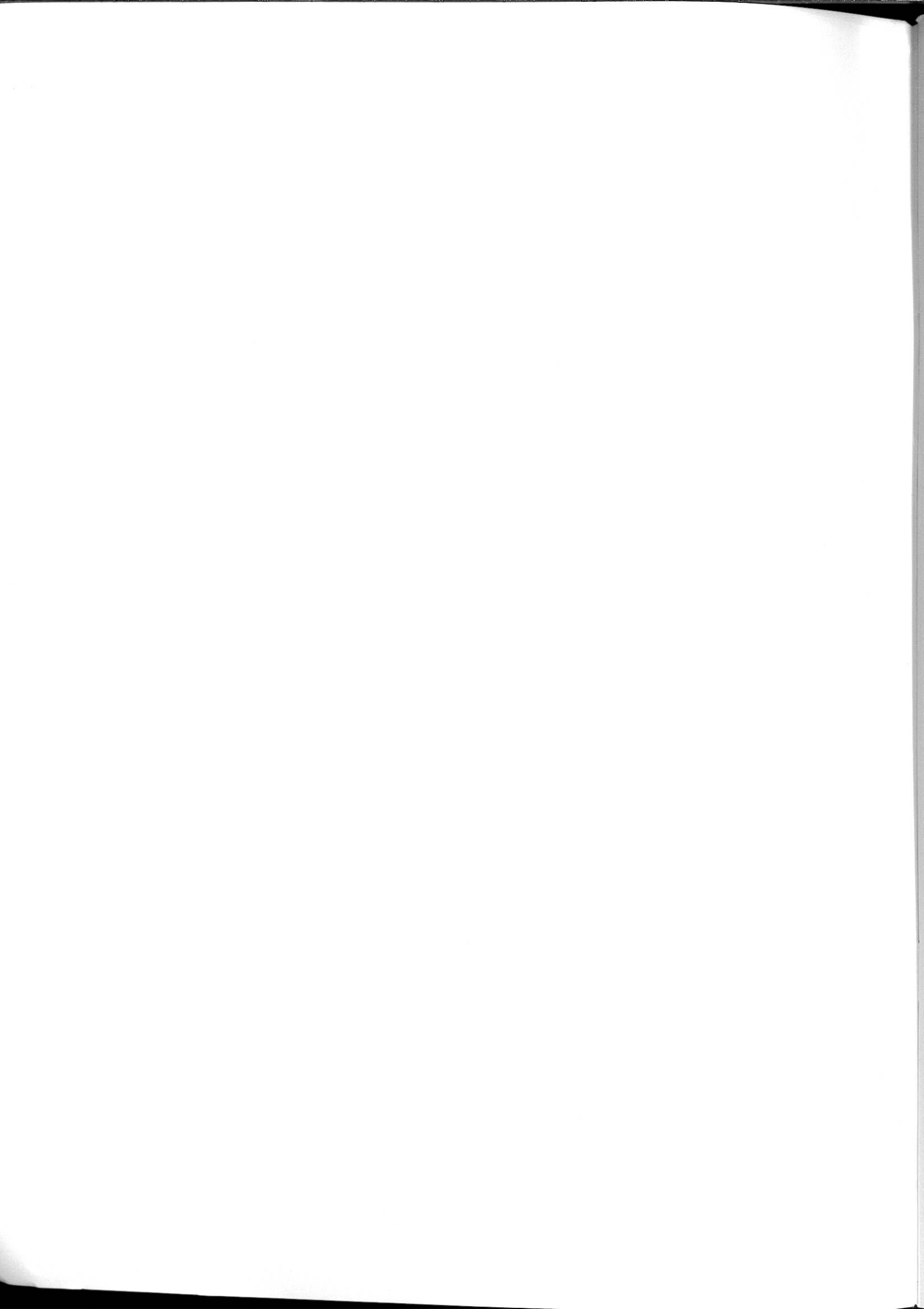

THEMANUMMER
WORDT
VERWACHT:

Huis De Zalm
Zoutwerf 5
2800 Mechelen

Driemaandelijks tijdschrift
jaargang 61, nr. 1
januari-februari-maart 2008
Afgiftekantoor: 2800 - Mechelen Mail
P 309404

Ons Heem

Tijdschrift over lokaal erfgoed in Vlaanderen

Driemaandelijks tijdschrift van Heemkunde Vlaanderen vzw,
Huis De Zalm, Zoutwerf 5, 2800 Mechelen
jaargang 61, nummer 1
januari-februari-maart 2008
ISSN 1370-6489

Afgiftekantoor: 2800 - Mechelen Mail
P 309404

Redactieraad:

Jan De Cock	Dominique Vanpée
Jan De Meester	Romain John van de Maele
Julien De Vuyst	Karel van den Bossche
Fons Dierickx	Luc Van Driessche
Ferdi Geerts	Luc Van Eeckhoudt
Rudy Janssens	Eva Van Hoye
Jean-Marie Lermyte	Harry Vermeir
Didier Stragier	Reinoud Vermoesen
Henri Vannoppen	

Zondag 13 april 2008 Erfgoeddag 2008 *Wordt verwacht:*

Op zondag 13 april vindt in heel Vlaanderen en Brussel de 8^e editie van Erfgoeddag plaats. Geen gemeente of regio waar cultureel erfgoed niet over de tongen gaat! Dat Erfgoeddag tegemoet komt aan een reële nood bij het publiek, mag blijken uit de hoge bezoekersaantallen die het evenement jaar na jaar genereert. De *gouden formule* is al die jaren zo goed als ongewijzigd gebleven: alle deelnemers van Erfgoeddag organiseren een (of meerdere) activiteit(en) rond een jaarlijks wijzigend thema waarbij cultureel en immaterieel erfgoed centraal staat. Zo divers de deelnemers zijn, zo uiteenlopend is het aanbod. 'Klassieke' tentoonstellingen staan zij aan zij met spelopdrachten, wandelingen, workshops en filmvoorstellingen. Voor deze editie blijkt Erfgoeddag in de toekomst.

Iedereen koestert verwachtingen over de toekomst. Zo hebben politici de mond vol van hoe ons land in de toekomst moet bestuurd worden. Kinderen denken aan wat ze later willen worden, studenten combineren studies, reizen en werk met elkaar en mikken voluit op een beloftevolle toekomst. Grote, belangrijke levensmomenten zoals een geboorte, een huwelijk of een overlijden markeren in vele culturen overgangsmomenten, een cruciaal punt waarop zowel *vooruit* als *achteruit* wordt gekeken... Wij hebben toekomstverwachtingen, maar onze voorouders hadden die evenzeer. Zo bepaalde eeuwenlang de onzekere eindbestemming in de hemel, de hel of het voorgeborchte het gedrag van de gelovige katholiek. Andere religies stelden een cyclisch patroon voor, met reïncarnatie of voorbestemming...

© Layla Aerts

Gaan toekomstverwachtingen hand in hand met economische voor- of tegenspoed? Wat leert de geschiedenis van de turbulente jaren '30 van de 20^e eeuw? En wat blijft over van het vooruitgangsoptimisme van *de golden sixties*? In de jaren '70 van de vorige eeuw scandeerden woest uitzierende punks – denk aan de hanenkamkapsels en de kledij die moest duidelijk maken dat er met hen niet te sollen viel – dat er geen toekomst (*No Future!*) was weggelegd. De wereld zou volgens hen terug naar een 'natuurlijke staat van anarchie' evolueren... Helemaal anders zag men de toekomst eind jaren '50. De wereld was net gekomen van het wapengekletter van de Tweede Wereldoorlog en blies onder de vlag van *Expo 58* verzamelen in de Belgische hoofdstad. Deze eerste naoorlogse wereldtentoonstelling bracht een kentering teweeg op tal van domeinen.

Over dit alles, en nog veel meer, gaat Erfgoeddag 2008. De titel van deze editie, *Wordt verwacht*: is een knipoogje naar het rijke bioscoopverleden van ons land. Bioscopen maakten – anders dan vandaag – vroeger integraal deel uit van het stedelijk weefsel. Dikwijls keek het publiek maandenlang uit naar de nieuwste prent met deze of gene steracteur. Onder hun portretten prijkte de aankondiging *Wordt verwacht*: Onder deze noemer bundelen heemkundige kringen, musea, archieven, bibliotheken, erfgoedcellen en vele anderen een verrassend en veelzijdig aanbod op Erfgoeddag. Mis dus zeker je afspraak met de toekomst niet!

Praktische info

Erfgoeddag vindt plaats op **zondag 13 april 2008**, van 10 tot 18 uur. Vierhonderd organisaties blikken er samen met jou in de toekomst. Consulteer vanaf midden maart het volledige programma op www.erfgoeddag.be of bel 1700 voor een gratis exemplaar van de programmabrochure. En natuurlijk kan je ook terecht bij alle deelnemende erfgoedorganisaties. Alle activiteiten op Erfgoeddag zijn gratis. Vele organisaties hebben speciale activiteiten ontwikkeld die de rode loper uitrollen voor het hele gezin.

Coördinatie Erfgoeddag

FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw
Priemstraat 51

BE-1000 Brussel

T +32 2 213 10 82

F +32 2 213 10 99

info@erfgoeddag.be | www.erfgoeddag.be

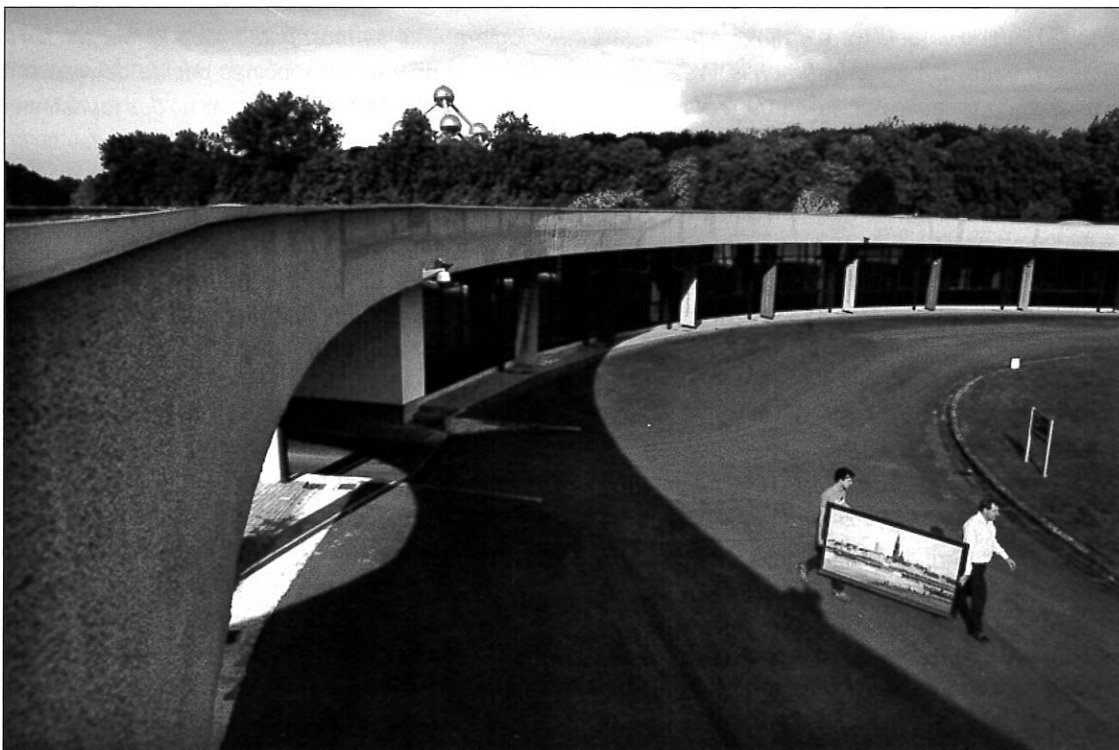
FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw is de fusie en de opvolger van:

Culturele Biografie Vlaanderen (vzw in vereffening) |

www.culturelebiografie.be

Vlaams Centrum voor Volkscultuur (vzw in vereffening) |

www.vcv.be

© Layla Aerts

Zijn of schijn?

Virtualiteit: tussen noodzaak en mogelijkheid. Van e-cultuur, *augmented spaces*, *cyberspace* en/of virtuele realiteit (VR), hybride bibliotheken, dé *Infobahn*, *tamagoshi*, virtuele gemeenschappen, *Second Life*, ...

Dominique J.B. Vanpée

"(...) "De mogelijkheden van de virtuele wereld zijn oneindig, omdat die niet aan natuurwetten onderworpen is. We zullen de komende jaren de virtuele wereld en de reële wereld steeds meer in elkaar zien overlopen. Dat creëert nieuwe noden. In *Second Life* consumeren mensen virtuele producten, alleen maar omdat die hen een sociale status verlenen. Begrijpen hoe status mensen aanzet tot consumeren is al lang een uiterst belangrijk gegeven in de marketing, maar het terrein verplaatst zich nu naar de virtuele wereld. Of je voor jezelf een duur pak koopt op Bond Street of in *Second Life*, het resultaat is hetzelfde: je verhoogt je status wanneer je in dat chique pak gezien wordt." (...) Hoe verloopt die versmelting van virtueel en reëel in de praktijk? "De sleuteltechnologie daarvoor is de *Head Up Display (HUD)*, waar nu aan gewerkt wordt en die in de plaats komt van de omvangrijke virtuality-helmen uit de jaren 90." (...)"

Guido Eekhaut (interviewer); Ian Pearson (geïnterviewde). *Hoe werken we in 2028? Ian Pearson voorspelt de toekomst bij British Telecom*. In : *Bizz*, nr. 88 (december 2007 – januari 2008), p. 51.

"L'ethnologie a frôlé sa mort paradoxale le jour de 1971 où le gouvernement des Philippines décida de rendre à leur primitivité, hors d'atteinte des colons, des touristes et des ethnologues, les quelques dizaines de Tasaday qu'on venait de découvrir au fond de la jungle, où ils avaient vécu pendant huit siècles sans contact avec le reste de l'espèce. Ceci à l'initiative des anthropologues eux-mêmes (...) Nous sommes tous des Tasaday (...). Il est donc d'une grande naïveté d'aller chercher l'ethnologie chez les Sauvages ou dans quelque Tiers Monde – elle est ici, partout, dans les métropoles, chez les Blancs, dans un monde tout entier recensé, analysé, puis ressuscité artificiellement sous les espèces du réel, dans un monde de la simulation, de l'hallucination de la vérité, du chantage au réel, du meurtre de toute forme symbolique et de sa rétrospection hystérique, historique – meurtre dont les Sauvages, noblesse oblige, ont fait les frais premiers, mais qui s'est depuis longtemps élargi à toutes les sociétés occidentales"

Jean Baudrillard. *Simulacres et simulation*. (Collection débats). Paris : Galilée, 1981, p. 20.

"Vanaf het moment dat de computer niet langer als alleen een symbolen verwerkende machine werd gezien, maar op het computerscherm informatie met behulp van pictogrammen, iconen, vensters, grafische voorstellingen werd gevisualiseerd, en de gebruiker bovendien door deze ruimte kon navigeren, heeft het begrip 'virtual reality' (VR) de computercultuur in zijn greep gehad."

Jan Simons. *Interface en cyberspace. Inleiding in de nieuwe media.* Amsterdam: Amsterdam University press, 2002, p. 241.

Van 'wordt verwacht' en 'virtualiteit'

'Wordt vervolgd' stond er op het einde van een strip in het dag- of weekblad tenminste als je niet de laatste aflevering in je handen had. Erfgoeddag koos voor een gelijkaardige werktitel dit jaar met '(Wordt) verwacht'. 'Verwachten' staat volgens van Dale voor "1 wachten op, tegemoet zien, rekenen op, m.n. denken dat iets of iem. komen zal (...), zwanger zijn 2 voorzien of mogelijk achten dat iets gebeuren zal of zich op zekere wijze zal ontwikkelen 3 willen, eisen (...)".¹ In zijn boek *Cyberspace odyssee* (2002) stelt de Nederlandse filosoof Jos De Mul: "Het lijkt me geen onzinnige voorspelling dat het aandeel van de virtuele dimensie van ons leven in het komende tijdvak enkel zal toenemen. Dit lijkt de voorspelling te rechtvaardigen dat de domesticatie van de informatie ons, op een nog veel radicalere wijze dan de domesticatie van materie en energie binnen het mechanistische wereldbeeld dit heeft gedaan, een nieuwe wereld, of in dit geval beter nog: een veelheid van nieuwe werelden binnen zal voeren. En zoals degenen die de eerste schreden in de mechanische wereld zetten, nauwelijks de vergaande implicaties van deze stappen konden bevroeden, zo is het ons thans niet vergund veel meer dan een glimp op te vangen van de fundamentele veranderingen die ons nog te wachten staan."² Wij wensen in dit artikel in te gaan op de huidige en te verwachten virtuele dimensie(s) en wat ze met zich meebrengen/meebrengt binnen het volkscultureel of erfgoed- of specifiek het heemkundig kader.

Maar we dienen te weten waar we over schrijven: "Wat is virtualiteit?". van Dale omschrijft het als "het virtueel-zijn, potentieel vermogen" met een etymologisch doorverwijzen naar het Franse 'virtualité' (1824). Bart Mesotten

gaat ook op dit begrip verder in *Rondneuzen in woorden* (2000): "Woorden als 'virtueel, virtuoos...' komen uiteindelijk van het Latijnse woord 'virtus, -utis' wat betekent: 'mannenmoed', 'dappere daad', vervolgens 'wonder', voorts 'voortreffelijkheid', 'deugdzaam levenswandel', 'deugd'. Het is familie van het ander Latijnse woord 'vis, viris' (kracht). Beide woorden hebben te maken met de grondbetekenis van het Latijnse 'vir, -i' (man, echtgenoot) dat te maken heeft met de idg. woordwortel *wiro (man, eigenlijk: de sterke, de krachtige); (...) In bepaalde films of TV-programma's die handelen over de technische mogelijkheden van de toekomst, zie je soms mensen met een toestel vóór ogen en voorhoofd, dat hen beelden voortvoert die de indruk verwekken dat men opeens in een totaal andere werkelijkheid is opgenomen. Het filmpje dat zich met beeld en geluid voor hun ogen afspeelt, neemt hen helemaal in die 'onwerkelijke werkelijkheid' op. Men heeft er een nieuw woord voor verzonnen; het is namelijk de 'virtuele realiteit'. Dit is een geleerder woord voor 'denkbeeldige werkelijkheid', namelijk een werkelijkheid die alleen bestaat in je voorstellingsvermogen, in je gedachte, in je denkvermogen, in je verbeelding; een werkelijkheid die dus 'denk-beeld'-ig is. Aan dat soort werkelijkheid beantwoordt niets in de werkelijkheid zoals wij ze gewoonlijk ervaren. Een denkbeeldige werkelijkheid bestaat niet los van mijn tussenkomst. Ze bestaat niet op zichzelf. Het is een schijnwerkelijkheid, een nepwerkelijkheid. Maar in verband met de computer betekent 'virtuele ruimte' eveneens iets als een tweede universum. (...) Zo kan men ook spreken van een virtueel beeld, namelijk een beeld dat teruggedraait wordt door een optisch instrument (een spiegel of een lens) zodat men het ziet, maar het niet kan opvangen. Ook een spiegelbeeld zit in die betekenis van 'virtueel'. (...) Maar het woord 'virtueel' heeft nog andere betekenissen. We zeggen dat iets virtueel aanwezig is, als het weliswaar enkel als vermogen, als aanleg aanwezig is, maar met de mogelijkheid om over te gaan tot werkelijkheid of tot werkzaamheid. Ongeveer hetzelfde als 'potentieel'. (...)"³

Pierre Lévy stelt in *Qu'est-ce que le virtuel?* (1998) dat aan de ene kant "l'entité porte et produits ses virtualités (...) d'un autre côté, le virtuel constitue l'entité (...)." Hij gaat zelfs verder met "On comprend maintenant la différence entre la réalisation (occurrence d'un possible pré-défini) et l'actualisation (invention d'une solution exigée par un complexe problématique). (...) La virtualisation peut se définir comme le mouvement inverse de l'actualisation. (...) La virtualisation n'est pas une déréalisation (la transformation d'une réalité en un ensemble de possibles), mais une mutation d'identité, un déplacement du centre de gravité ontologique de l'objet considéré: au lieu de se définir principalement par son actualité (une "so-

¹ TON DEN BOON en DIRK GEERAERTS; NICOLINE VAN DER SIJS (etymologie), van Dale groot woordenboek van de Nederlandse taal, Utrecht/ Antwerpen, 2005, p. 3900.

² JOS DE MUL, *Cyberspace Odyssee*, Kampen, 2002, p. 150.

³ TON DEN BOON, e.a., o.c., p. 3934 en BART MESOTTEN, *Rondneuzen in woorden. Tweede reeks etymologische verkenningen*, Kapellen, 2000, p. 537-538.

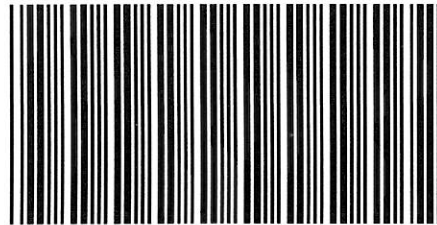
lution”), l’entité trouve désormais sa consistance essentielle dans un champ problématique.” Volgens hem is het een vervolg op de hominisatie: “la virtualisation constitue justement l’essence, ou la fine pointe, de la mutation en cours.”⁴

Computer - pc

In de achtergrond van het virtualiseringsproces door digitalisering speelt de computer ook een rol. Daarom belichten we hier even de opgang van de *home computer*. In 1963 werd door William Olson de minicomputer *PDP8* op de markt gebracht. 1975 is hier een cruciaal jaar daar toen de eerste computerwinkel geopend werd in Los Angeles in juli. [Wanneer was dit in ons land? In uw gemeente?] De volgende jaren (1976-1989) werden de geboortejaren van de personal computer genoemd en zij volgden op de jaren 1950-1975 (geboortejaren van de ‘echte’ computer) door *Le Soir* in 1995 en de periode daaropvolgend deze van de multimedia (1990-1995). Een maand later zou het eerste tijdschrift voor *personal computers* (pc’s) – *Byte* – verschijnen. Videospelletjes werden ook in die tijd al verkocht, namelijk *Pong* in 1974 dat een spelletje was dat op een microprocessor werkte en kon aangesloten worden op een televisietoestel. In juli 1976 zou de *Apple I* op de markt gebracht worden. Nog hetzelfde jaar volgde de *Apple II*. IBM plaatste in 1981 pas haar eigen pc op de markt. Een jaar eerder had ze contact genomen met het kleine bedrijf Microsoft voor een besturingssysteem. In 1984 waren er al bijna een miljoen computers in gebruik op onze planeet.⁵

Digitaal - convergentie

De Jacquardkaart die gebruikt werd om het weven van een bepaald design met een weefgetouw te versnellen, is eigenlijk te beschouwen als een systeem dat gebruik maakte van het principe dat later vervat zou zitten in het begrip ‘bit’, een samentrekking van de woorden ‘binary’ en ‘digit’ (°John Stucky in 1946). We kennen deze ‘kaart’ tevens onder de benaming pons- of Hollerithkaarten in een computeromgeving. Eén van de laatste openbare plaatsen waar je ze zag in Vlaanderen was bij de winkelketen Colruyt. Volgens Negroponte is de bit het “het kleinste atomische element in het DNA van informatie. Het is een zijnsstaat: aan of uit, waar of onwaar, op of neer, binnen of buiten, zwart of wit. Uit praktische overwegingen beschouwen we een bit als een 1 of een 0. (...) In het begin van het computertijdperk vertegenwoordigde een reeks bits over het algemeen numerieke informatie. (...) Bits zijn altijd de onderliggende deeltjes van het digitale rekenwerk geweest, maar de laatste vijftwintig jaar hebben we onze binaire woordenschat fors uitgebreid, zodat het nu heel wat meer dan alleen getallen omvat. We hebben steeds meer informatie, zoals audio en video; we kunnen digitaliseren, waarbij we ze op vergelijkbare wijze hebben teruggebracht tot enen en nullen.”⁶

00000000

Wordt alles digitaal?

Boven: Barcode met nummer 00000000 (Met dank aan Christophe Dupriez – Destin s.a.)

Onder: Strikdas met nullen opgedrukt. Verz. Dominique Vanpée

⁴ PIERRE LÉVY, *Qu'est-ce que le virtuel?* (La Découverte/Poche; 49), Paris, 1998, p. 14-16 en p. 9-10.

⁵ ASA BRIGGS en PETER BURKE; HANS KEIZER (vert.), *Sociale geschiedenis van de media. Van boekdrukkunst tot internet*, Amsterdam, 2003, p. 277 en p. 279 en *Le Soir. Multimédia: un écran sur le monde. (Un dossier du Soir)*, Brussel/Parijs, 1995, p. 8-9.

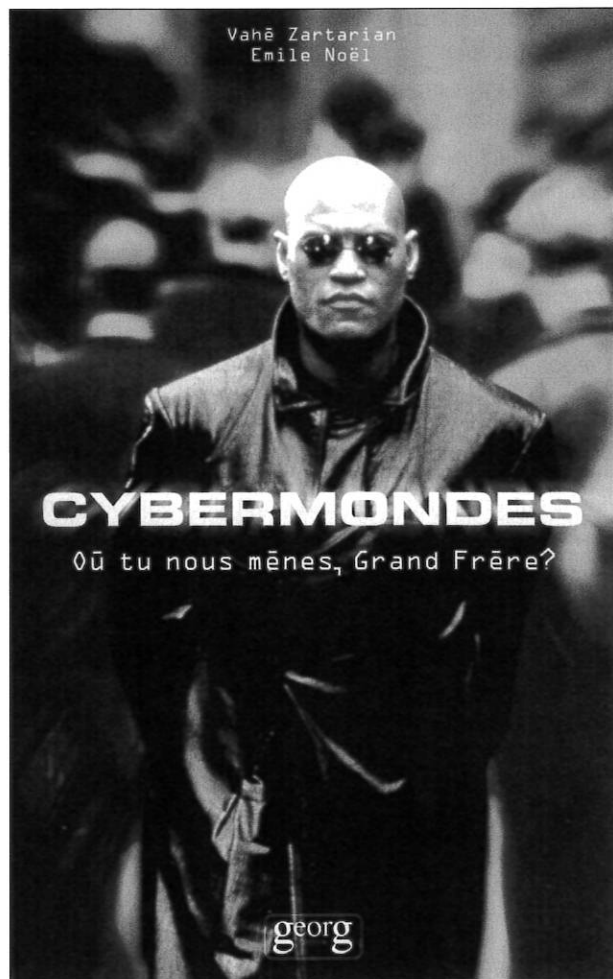
⁶ DOMINIQUE J.B. VANPÉE. Pons- of Hollerithkaarten – van Jacquard over Babbage op weg naar het informatietijdperk, in: *SIWE magazine*, s.l., nr. 32 (december 2007 – februari 2008), p. 27-36 en NICHOLAS NEGROPONTE; JULES VAN LIESHOUT (vert.), *Digitaal leven*, Amsterdam, 1995, p. 17-18.

In de jaren 1950 verschenen de eerste vermeldingen van digitale technologie in technische tijdschriften voor specialisten. "Vanaf de jaren 1960 begon men alle boodschappen, publiek en particulier, verbaal en visueel, te beschouwen als 'data', informatie die ongeacht haar herkomst heel effectief met behulp van elektronische technologie kan worden overgedragen, verzameld en vastgelegd," stellen Asa Briggs en Peter Burke.⁷ In de jaren 1970 verschijnen er dan ook publicaties over de verwevenheid van informatie, massa en energie, of biologie en thermodynamica of zelfs biologische organisatie en informatietheorie. Ofschoon de nodige pogingen is er nog steeds geen fysische alomvattende formule voor informatie in het begin van de eenentwintigste eeuw.⁸ In de jaren 1990 werd de term 'convergentie' meestal gebruikt voor de ontwikkeling van digitale technologie, de integratie van tekst, cijfers, beeld en geluid, verschillende elementen van de media. Hier kwam er nog een verschuiving van het soort informatie dat overgedragen werd (*content*) naar de mogelijkheid deze met computers geheel digitaal in nullen en enen weer te geven: 'bitstraling' volgens Nicholas Negroponte.⁹

Ook heemkundige kringen die bijvoorbeeld hun archieven (foto's, documenten, ...) aan het digitaliseren zijn, zitten mee in deze beweging...

Internet, WWW, ...

De elektronische snelweg, de datasnelweg of de *Infobahn* [zoals het tijdschrift *Wired* het in februari 1994 noemde] werd pas in 1993 echt populair nadat het door de Amerikaanse president William (Bill) Clinton en vice-president Al Gore het politiek introduceerden. Op 4 maart 1996 was er een groot symbolisch evenement, namelijk de *Net Day* in Californië waarop zij beiden samen met anderen telefoonverbindingen tot stand brachten tussen klaslokalen en het internet – dat toen omschreven werd als 'het schoolbord van de toekomst'. Het begin was ARPAnet / DARPAAnet

The Matrix tussen boek en realiteit: film. Een wereld opgebouwd uit nullen en enen
Kaft van Vahé Zartarian et Émile Noël. *Cybermondes. Ou tu nous mènes, Grand Frère?* Genève: Georg, 2000, 159p. Verz. Dominique Vanpée

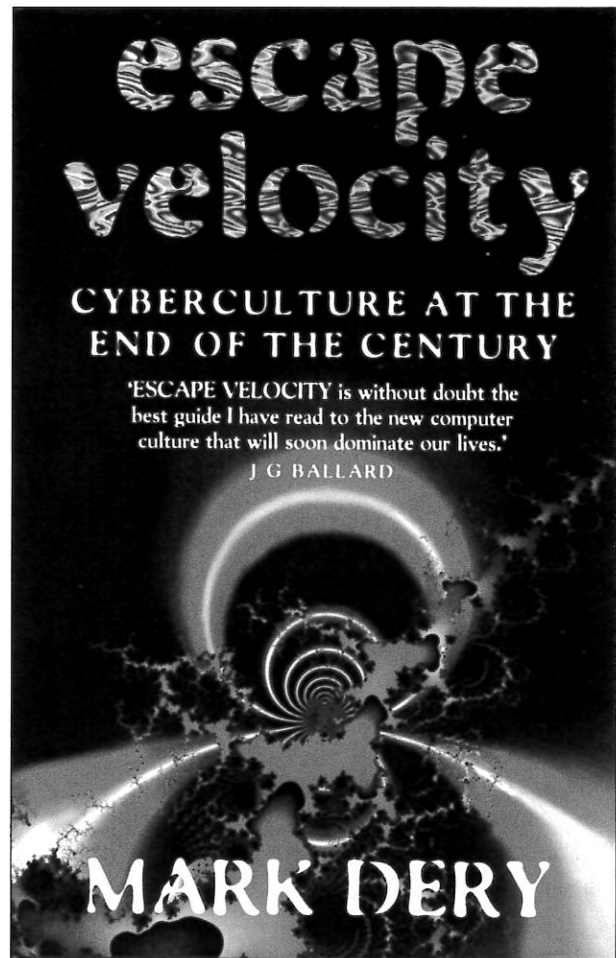
in 1969 in de VSA. Maar het werd reeds eerder visionair naar publicaties toe beschreven door de Belg Paul Otlet in 1934 (aangehaald en vertaald door Eric Min): "Stelt u zich een elektrische telescoop voor die het mogelijk maakt dat men thuis een boek leest dat in de 'teleg'-zaal van een grote bibliotheek opengeslagen ligt op een vooraf aangevraagde pagina. Een telefonisch boek, als het ware (...) Op de werktafel ligt geen enkel geschrift meer; er staat slechts een scherm. Vandaag is dat utopisch omdat het nog nergens gerealiseerd is, maar het kan werkelijkheid worden als we onze methodes en ons instrumentarium

⁷ ASA BRIGGS en PETER BURKE; HANS KEIZER (vert.), o.c., p. 259.

⁸ DOMINIQUE J.B. VANPÉE, 60 possible information-related trends for today, tomorrow or within sixty years (2007-2067), in : *Bladen voor documentatie = Cahiers de la documentation*, s.l., jg. 61, nr. 4 (december 2007), p. 55: 034 *New information paradigm* met verwijzing naar: H. VAN PRAAG, *Informatie en energie. Bouwstenen van een nieuw wereldbeeld*, Bussum, 1970, 173 p.; HENRI LABORIT, *La nouvelle grille (Collection idée; 471)*, Parijs, 1982, 343 p. [Oorspronkelijk verschenen bij Robert Laffont (Parijs) in 1974]; HENRI ATLAN, *L'Organisation biologique et la théorie de l'information (La librairie du XXIe siècle)*, Parijs, 2006, xxix+303p. [oorspronkelijk uitgegeven door Éditions Hermann in 1972]; De wereld als informatie, in : ANTON ZEILINGER; JAN WILLEM NINENHUYS (vert.), *Toeval! Hoe de kwantumfysica ons wereldbeeld verandert*, Diemen, 2005, p. 203-225; WOJCIECH H. ZUREK, ed., *Complexity, entropy and the physics of information. The proceedings of the workshop on complexity, entropy, and the physics of information held May-June, 1989 in Santa Fe, New Mexico. (Santa Fe Institute studies in the sciences of complexity; 8)*, Boulder (Colorado, USA)/Oxford, 1990, xiv+530p.; HANS CHRISTIAN VON BAEYER, *Information. The new language of science*, London, 2003, xiv+258 p. en STEPHEN WOLFRAM, *A new kind of science*, Champaign (IL, USA), 2002, xiv+1197 p. (+ index).

⁹ ASA BRIGGS, e.a., o.c., p. 257 en p. 259. Op het ogenblik ziet men convergentie nog ruimer: RAF CASAERT en FILIP VAN BRABANDER; ROBBY BERLOZNIK en ROBBY DEBOELPAP (eindred.); ROBBY BERLOZNIK (voorwoord), *Convergerende technologieën. De volgende technologische golf? (viWTA dossier; 13)*, Brussel, 2007, 43 p. (is te betrekken van hun webstek : <http://www.viwtat.be>).

verfijnen. Documenten zouden zelfs automatisch op het scherm worden opgeroepen en vervolgens geprojecteerd. Daartoe moeten we alle gegevens reduceren tot hun eenvoudigste componenten: daarna worden ze door selectiemachines opgevraagd.”¹⁰ In 1987 bracht Apple Computer de eerste commerciële hypertext/hypertext – elektronische intertekstualiteit – op de markt. (Linken werd mogelijk). Maar zelfs voor 1993 kon men in wetenschappelijke centra en universiteiten in Europa en meer specifiek bij ons in Vlaanderen gebruik maken van het *European Academic Research Network (EARN)* bijvoorbeeld om via CERN informatie te bekomen/binnen te halen over ‘koude kernfusie’ (1989), *bulletin boards (BBS)* en was er als e-mail(systeem) *Eudora*. Wie had ooit gedacht dat enige tijd later een groot deel van de Vlamingen een e-mailadres zou hebben? (Weten jullie wie in je gemeente het eerst een e-mailadres had? Wie het eerst een webstek had? Wie het eerste blogde bij jullie? Waren er al cyberspace- of internetcafés in jullie gemeente en sinds wanneer? Sinds wanneer heeft de bibliotheek voor de gebruikers/lezers een internetaansluiting? Hoe zat het op de bedrijven in jullie gemeente met dit alles? In welke mate zullen de elektronische bedrijfsarchieven naast de papieren bijgehouden worden voor de toekomst? Houden jullie al de inhoud van webstekken bij voor de toekomst en hoe doen jullie dit? ...) We kenden daarna *browsers* als *Mosaic* (°1993) van Marc Andreessen die ook gekend is van de Microsoftconcurrent Netscape. In 1995 kondigde Gates de internetondersteuning van Microsoft aan met *Internet Explorer*. De tegenhanger van Netscape *Navigator* was toen reeds in productie. Wie kent de voorgangers of huidige *WWW*-zoekservers, *directories*, zoekmachines (soms zochten zij bijvoorbeeld ook op *Usenet*, ...) nog naast *Google*: *AltaVista*, *BrightPlanet* (voor het ‘dark web’), *FTP search*, *HotBot*, *Infoseek*, *Inktomi*, *Lycos*, *Magellan*, *Open Directory Project*, *Starting Point*, *Yahoo* (met inbegrip van *directories*), *Webbel*, *Webcrawler*, *Webriider*, ... We moeten in ons achterhoofd houden dat het *World Wide Web* eind januari 2005 11,5 miljard indexeerbare pagina’s telde terwijl er dat in 2002 nog maar 1,4 miljard waren. En ondertussen spreekt men van het *Web 2.0* als nieuwe sociale ruimte.¹¹

Cybercultuur van fin de siècle op naar de 21e eeuw...
 Kaft van Mark Dery. *Escape velocity. Cyberculture at the end of the century*. London: Hodder & Stoughton, 1996, viii+376p. Het boek verscheen in het Nederlands nog in hetzelfde jaar als : *Het digitale lichaam. Cybercultuur in het fin-de-millennium*. Verz. Dominique Vanpée

Virtuele kantoren, telewerken, virtuele economie, globalisering, ...

Door het internet werd de deterritorialisering van informatie een feit. De ‘planeet’ werd bereikbaar via het internet elk moment. Tijd en ruimte zijn plotseling niet meer zo belangrijk door hun ‘afstand’. Natuurlijk was het nog niet overal beschikbaar, denk maar aan grote delen van

¹⁰ ERIC MIN, Een internet van papier. Het Mundaneum, de hele wereld verzameld, in : *NWT – Nieuw wereldtijdschrift*, s.l., jg. 16, nr. 1 (1999), p. 58-67 en DOMINIQUE VANPÉE, *De toekomst begint gisteren... Verhalen over data, informatie, kennis, intelligentie & wijsheid*, Gent 1999, p. 34 en p. 40.

¹¹ MICHAEL HEIM, *The metaphysics of virtual reality*, New York (NY, USA) / Oxford, 1993, p. 29; DOMINIQUE J.B. VANPÉE, Under construction: de “Infobahn”, het “Internet”, de bedrijfswereld en de “informatievoorzieners”, in : *Inforum 96 papers 1996-03-21 CGER-rue des Boiteux, 12 Bruxelles = ASLK-Kreupelenstraat, 12 Brussel*, Brussel, 1996, z.p. [4 p.]; ASA BRIGGS, e.a., o.c., p. 258-259 en p. 279; A. BRUGGEMAN, R. CRAPS, R. LEYSEN, F. POORTMANS, C. VAN DER POORTEN en M. SNYKERS, *Op zoek naar koude fusie bij de electrolyse van D.O.: een overzicht van het experimentele werk op het S.C.K. in april, mei en juni 1989*, Mol, 1989, 44 p. [Referentie: AB/RC/FP/CVdP/MS/mvds/89/50]; BARBARA CASSIN, *Google-moi. La deuxième mission de l’Amérique. (Banc public)*, Parijs, 2006, 261 p.; DOMINIQUE J.B. VANPÉE, What’s in a name? “Energy” on the Internet, in : *Inforum 97 papers 1997-03-20 Générale de Banque - Grand auditorium (Bruxelles) = Generale bank - Groot auditorium (Brussel)*, Brussel, 1997, z.p. [4 p.] en CÉLINE VAN DAMME, Informatie zoeken op het web. Directories, zoekmachines, folksonomieën... en ontologieën, in: *Bladen voor documentatie = Cahiers de la documentation*, s.l., jg. 61, nr. 4 (december 2007), p. 12-19 met doorverwijzing naar A. GULLIAND en A. SIGNORINI, *The indexable Web is more than 11.5 billion pages. Poster. Proceedings of the 14th international conference on World Wide Web*, s.l., s.d., p. 902-903; E.T. O’NEIL, B.F. LAVOIE en R. BENNETT, Trends in the evolution of the public Web, in : *D-Lib Magazine*, s.l., jg. 9, nr. 4 (april 2003) – online beschikbaar op : <http://www.dlib.org/dlib/april03/lavoie/04lavoie.html> (bezoekt op 2007-04-05) en KRISTOF MICHIELS, GERT NULENS en JOKE BEYL, *Web 2.0. De nieuwe sociale ruimte? (viWTA dossier; 11)*, Brussel, 2007, 39 p. (Dit dossier is te downloaden van hun webstek: <http://www.viWta.be>).

Een webstek rond wetenschap en gezondheid in het Engels en het Chinees vanuit Vlaanderen aan het begin van de eenentwintigste eeuw
 Nieuwjaarskaart van de Belgische / Vlaamse Seghers groep (nv) die de webstek www.scientecmatrix.com opstartte en tevens voor een deel een virtuele organisatie wenste te zijn rond 2000. Verz. Dominique Vanpée

Afrika. Maar daar kwam gedeeltelijk verandering in en dit evolueert verder... Men spreekt hier nog vaak van de digitale kloof (*digital divide*) door het onderscheid tussen zij die toegang hebben en zij die er geen hebben. Doch deze kloof is schijnbaar de laatste tijd er ook meer een aan het worden tussen zij die met deze technologie kunnen omgaan en zij die dat niet kunnen.

Men hoeft net als bij een gsm niet meer bij zijn vaste telefoon te blijven om bereikbaar te zijn. Zou dit ons terug meer tot nomaden maken?¹²

Een derde trend is de versnelling van delen van de samenleving door deze virtualisering.

In de industrie ging men gedeeltelijk in op deze trends, ook bij ons. Bij sommigen was er de mogelijkheid om grotendeels of gedeeltelijk te telewerken (thuiswerken). Hierdoor diende de kantoorruimte aangepast te kunnen worden. Erik Veldhoen maakte in de jaren 1990 furore met het *Interpolis Kantoor Concept* in Tilburg dat internationaal belangstelling trok en van de flexibele werkplek een begrip maakte en resulteerde in de publicaties *Kantoren bestaan niet meer* (1994), *The demise of the office* (1995) en *Kantoren bestaan niet meer versie 2.0* (1998). Voor hem dient de omgeving integraal (integraliteit) aangepakt te worden en is de virtuele omgeving (de mobilisatie van informatie) hiervoor noodzakelijk naast de fysieke omgeving (organisatie van de interactie) en de mentale omgeving (creatie van cultuur). Het virtuele kantoor is eigenlijk ambitieniveau (3) na het vitale kantoor (1) en het digitale kantoor (2). Het omvat volgens hem: "workflow-management, datamanagement, sturingsmanagement,

dataconferencing, samenwerken of afstand door delen van informatie en applicaties via het beeldscherm, digitaal whiteboard, draadloos netwerk thuis, telewerken, landelijke hotspots, WIFI, directe toegang tot netwerk via Internet (alleen browser), PDA (on-line zoals Blackberry), tablet pc's, laptops, spraakintegratie, wearables, smartcards, biometrie, Voice over IP (integratie spraak, data en toekomst beeld), unified messaging, instant messaging [en een] virtual reality instrument."

In organisaties die kiezen voor deze virtualiteit wordt vaak werk gemaakt van virtuele 'communities of practice'. Vrij logisch omdat het intellectueel kapitaal (de werknemers) niet langer tot het einde van hun carrière voor dezelfde organisatie blijft werken. En sommige organisaties enkel nog voor één bepaald project samenwerken en dan terug uit elkaar, bijvoorbeeld de volgende Boeing of Airbus. Zal deze trend zich ook niet voor andere werkomgevingen beginnen doorzetten en leiden tot steeds meer van wat men heet: 'knowledge/information production of the second kind' los van de overheid en de gekende instituten als universiteiten.¹³

Maar niet enkel de organisaties of de gebouwen krijgen hun deel van de virtualiteit mee. Ook de economie en de politiek zijn onder andere door de globalisering meegetrokken. [Elke gemeente, winkel, vereniging, familie, ... haar webstek, ...] Hoe zijn bijvoorbeeld onze kranten met inbegrip van hun virtuele tegenhangers de afgelopen jaren niet sterk veranderd...¹⁴

¹² MARIE-ANNE MOREAS, *Digitale kloof in Vlaanderen. (SVR-rapport 2007/3)*, Brussel, 2007, 78 p. en JAN VRANKEN, HEIDI VANDEBOSCH en STEVEN WINDEY; CHRISTOF KLERIX, red.; STEF STEYAERT (eindred.), *Armoede en technologie aan de onderkant van de technologische samenleving. (viWTA dossier; 10)*, Brussel, 2007, 23 p. (is te betrekken van hun webstek : <http://www.viwtta.be>).

¹³ LUDO HELSEN (voorw.); LUC PEETERS (inl.), *Telewerken. Proceedings van het gelijknamig congres van 15 september 1993 te Antwerpen – georganiseerd door Innotek – Innovatie- en Technologiecentrum Kempen*, Geel, 1993, 127 p.; ERIK VELDHUEN, *The art of working. [De integrale betekenis van onze virtuele, fysieke en mentale werkomgevingen]*, Den Haag, 2005, p. xvii en p. 167; ETIENNE WENGER, RICHARD MCDERMOTT en WILLIAM M. SNYDER, *Cultivating communities of practice. A guide to managing knowledge*. Boston (MA, USA), 2002, xiv+284 p.; JOHN GARRICK en CARL RHODES, ed., *Research and knowledge at work. Perspectives, case-studies and innovative strategies*, London/New York (NY, USA), 2000, xiv+285 p. en M. GIBBONS, C. LIMOGES, N. NOWOTNY, S. SCHWARTZMAN, P. SCOTT en M. TROW, *The new production of knowledge : the dynamics of science and research in contemporary societies*, London, 1994.

¹⁴ ROBERT E. HALL, *Digital dealing. How e-markets are transforming the economy*, New York (NY, USA)/London, 2001, 239 p.; P. FRISSEN, *De virtuele staat. Politiek, bestuur, technologie: een postmodern verhaal*, Schoonhoven, 1996; FIONA CZERNIAWSKA en GAVIN POTTER, *Business in a virtual world. Exploiting information for competitive advantage*, London et al, 1998, x+252 p.; K. ROBINS en F. WEBSTER, *Cybernetic capitalism : information, technology, everyday life*, in : VINCENT MOSKO en JANET WASKO, ed., *The political economy of information*. Madison, 1988, p. 45-75; DIETER LESAGE, *Vertoog over verzet. Politiek in tijden van globalisering*, Antwerpen/Amsterdam, 2004, 364 p.; ROLAND VAN GOMPEL, JO STEYAERT en HUGO KERSCHOT; STEF STEYAERT (eindred.), *E-democratie in Vlaanderen. Houdingen en opinies ten aanzien van e-democratie in Vlaanderen. (viWTA dossier; 9)*, Brussel, 2007, 35 p. (is te betrekken van hun webstek : <http://www.viwtta.be>); JOS HUYPENS, HILDE VAN DEN BULCK en MICHEL WALRAVE, ed., *De toekomst van de krant 1605 – 2005 -?*, Wilrijk, 2005, 125 p. en specifiek met als insteek *gaming* of videospelletjes en de band met economie, cultuur en sport: EDWARD CASTRONOVA, *Virtual worlds: a first-hand account of market and society on the cyberian frontier*, s.l., 2001, op het net: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=294828; MENSU HEUS, WILLEM VERMEEND, MENNO BRIËT en KARIN SPAINK, *Een wereld te winnen. Gaming als sport en economie. (The next ten years, s.l., 2006, 72 p.*

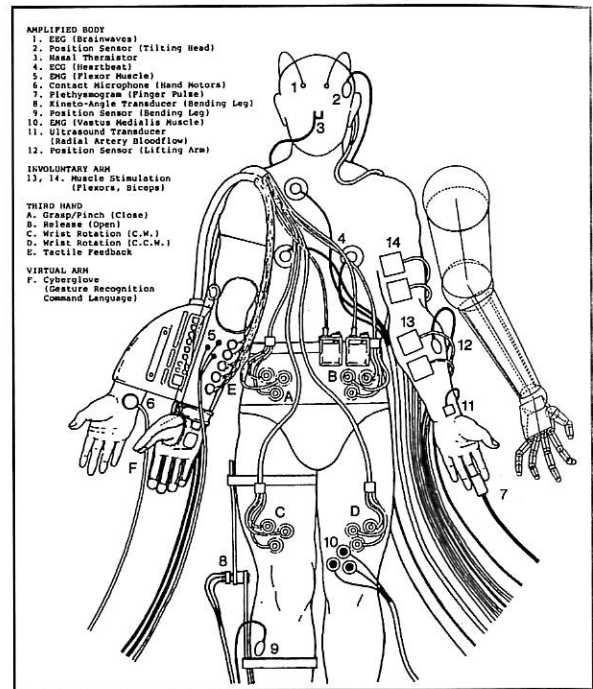
Virtual reality (VR) = virtualisering van de computer (+ ...)

"Virtual communities, also called electronic communities or on-line communities, are places where social interaction takes place over the Internet. Basically this can occur via e-mail, the Web, or other forms of CMC such as Usenet newsgroups, MUDs/MOOs/MUSHs, IRC/mIRC, talkers, ICQ, Usenet, web chatting, etc."

Dave Coon op <http://www.davidcoon.com/virtual.htm>.

In 1995 kon men in *Van tamtam naar virtuele realiteit* (...) naar aanleiding van de Leuvense tentoonstelling *Telecommunicatie in opmars. Van tamtam naar virtuele realiteit* het volgende lezen: "Het is tegenwoordig mogelijk om computergegenereerde, driedimensionele beelden tegen zeer hoge snelheden te berekenen en te tekenen. Wanneer die door een persoon wiens hoofdbewegingen automatisch gevolgd worden, waargenomen worden, volgt het computerbeeld getrouw de oriëntatie van het hoofd van de waarnemer. De toepassing, waarin de waarnemer of gebruiker meestal een zogenaamde *virtual reality*-helm draagt, heeft reeds vele namen gekregen: cyberspace, virtuele realiteit, artificiële realiteit enzovoort. De basis-idee is steeds dat de waarnemers het interactieve beeld kunnen ervaren als een kunstmatige omgeving, waarmee ze op een zeer natuurlijke manier kunnen interageren."¹⁵

In het onderstaande gaan we even in op virtuele realiteit aan de hand van enkele voorbeelden: de Cybrarian (een Belgische vinding), digitale nomaden en autochtonen, Tamagoshi™, Second Life en virtuele gemeenschappen. Philip Van Nedervele was destijds de stichter en voorzitter van het Genootschap voor Virtuele Realiteit (Virtual Reality Society of Belgium) met zetel te Poederlee-Lille.¹⁶

De uitbreiding van de mens zijn mogelijkheden? = Amplified body / third arm / virtual arm – schematic © 1995 Stelarc
 Eén van de tussenbladzijden tussen p. 248 en p. 249 van Mark Dery. *Escape velocity. Cyberculture at the end of the century*. London: Hodder & Stoughton, 1996. Verz. Dominique Vanpée

Cybrarian

In de jaren 1990 werd de bibliotheek en het documentatiecentrum wereldwijd herbekeken in functie van *cyberspace* – bijvoorbeeld door R.I. Berkman in zijn losbladig *Rethinking the corporate information* (1995). Zij dachten net als managementgoeroe Tom Peeters in 1994 aan 'België' en zijn Michel Bauwens: "These information spider's webs amount to what Bauwens calls an "unlimited, virtual library". The corporation that's serious about leveraging knowledge, he adds, may contemplate having at its disposal a network of cybrarians (librarians able to navigate in cyberspace), who'd perform three key functions: (1) "infomapping", or serving as institutional memory and knowing where the knowledge and expertise lie in the corporation; (2) acting as gateways (not gatekeepers, Bauwens insists) to external data sources; and (3) networking, networking, networking!" Lera Chitwood (Motorola - VSA) ging in juni 1994 te Nimes (Frankrijk) zelfs verder op een conferentie van de Association for Global Strategic Information (AGSI) wanneer ze gewone (ouderwetse) bibliothecarissen omschreef als 'librasaurs' verwijzende naar de uitgestorven dinosauriërs. In de *Dictionnaire de l'information* werd het begrip 'cyberthécaire'

¹⁵ RUDI CUYVERS en BART VAN DER HERTEN, red., *Van tamtam naar virtuele realiteit. Telecommunicatie in opmars*, Leuven, 1995, p. 104.

¹⁶ B.L., Belgische VR-goeroe in Florida gelooft erin. Virtuele realiteit: droom of werkelijkheid. Op het net: <http://www.trends.be/nl/archief/2002/19%20September%202002/Virtuele+realiteit:+droom+of+werkelijkheid+-6232-211082.html> en 081294-bp. Virtual reality in Nederland en België. Op het net: <http://www.net.info.nl/vr/vnederl.html>.

Toerist op pad met virtuele gids

Passe-Partout - Editie Leuven - nr 2 - 9 januari 2008 - 3

LEUVEN – Toeristen die Leuven willen ontdekken, kunnen dat binnenkort met een virtuele stadsgids op zak. Het horecapersoneel krijgt dan weer een opleiding tot 'toeristisch ambassadeur'. Met deze en andere initiatieven wil Leuven zich nog meer profileren als kunst- en cultuurstad.

Voor de ontwikkeling van een virtuele, gps-gestuurde stadsgids gaat Leuven in zee met de VRT. "Ruim veertig monumenten en toeristische plekjes vormen evenveel knooppunten voor een wandeling. Via een website kun je dan je eigen route samenstellen en downloaden. Onderweg krijg je archiefbeelden te zien, komt een bekende Leuvenaar aan het woord of beluister je een muziekfragment", zegt de schepen van Toerisme, Dirk Vansina (CD&V).

Het stadsbestuur heeft nog andere plannen op toeristisch vlak. Jonge toeristen naar Leuven lokken, bijvoorbeeld. De stad krijgt een stek op www.use-it.be, een website voor lowbudgettoerisme. Er komt een stadsplannetje met de goedkoopste adresjes. Omdat toeristen vaak meteen de weg naar het hotel, café of restaurant vinden,

krijgen de Leuvense obers de kans om een opleiding tot 'toeristisch ambassadeur' te volgen. Zo kunnen ze bezoekers de weg wijzen. En er is meer: in samenwerking met Gent wil Leuven een congres over cultuurtoerisme organiseren. "Want toerisme wordt vaker gecombineerd met een museumbezoek", zegt Vansina. Voor de

financiering van de projecten kan Leuven rekenen op het Kunststedenactieplan van minister Geert Bourgeois (N-VA). Antwerpen, Brugge, Brussel, Gent, Leuven en Mechelen krijgen samen 542.000 euro Vlaamse subsidies – hoewel de Brusselse schepen van Toerisme al liet weten dat hij de centen van Bourgeois niet hoeft. (GG)

Virtueel: wat bedoelde u?

Weekbladartikel: GG. Toerist op pad met virtuele gids. In : Passe-Partout – editie Leuven, nr. 2 van 9 januari 2008, p. 3. Verz. Dominique Vanpée

opgenomen.¹⁷ De *cybrarian* hoort thuis in de digitale of virtuele bibliotheekomgeving maar ook in deze die een geheel vormt met deze waarvan documenten op papieren dragers nog een groot deel van de collectie uitmaken, namelijk de hybride bibliotheek.

1985; dit is althans het standpunt van Marc Prensky (...) Deze nieuwe generatie noemt hij de "digital natives" ten overstaan van de "digital immigrants" die de vorige generaties vertegenwoordigen. De immigranten onder ons – de één al wat beter dan de andere – hebben zich allen moeten inwerken in de informaticatechnologie om hun beroep op een zinvolle en efficiënte manier te kunnen uitoefenen. (...)¹⁹

Van digitale nomaden en autochtonen

In 1997 beschreven Tsugio Makimoto en David Manners de 'digital nomade' als een levensstijloptie die mogelijk werd door technologie die in twee richtingen veranderden met zich meebracht: naar kleinere, goedkopere en meer persoonlijk te dragen gereedschap en tevens naar goedkope, hoge capaciteit hebbende wereldcommunicatienetwerken.¹⁸

Paul Heyvaert – voorzitter van de Belgische Vereniging voor Documentatie (BVD) – stelde op 19 november 2007 dat er een generatiekloof ontstond "tussen de vorige generaties en de generatie jongeren geboren na pakweg

Tamagoshi™ – een virtueel dier

Volgens John Jansen van Galen, Huib Schreurs en Eric Smink in *Gekte. Rages in de lage landen* (1999) waaide er in 1997 over de mensheid een geest "die zich uitte in het plotseling massaal aanschaffen, vertroetelen en betuttelen van een sleutelhangerachtig voorwerpje[.] Vier miljoen in Japan, 3,5 miljoen in de Verenigde Staten, een kwart miljoen in Nederland, vijftientig miljoen over de hele wereld! En de epidemie was veel ernstiger dan het zich aan de hand van verkoopcijfers liet aanzien, want

¹⁷ R.I. BERKMAN, *Rethinking the corporate information centre. A blueprint for the 21st century*, s.l., 1995; LERA CHITWOOD, AGSI, information, and cybrarians, in : *Competitive intelligence review*, s.l., jg.5, nr. 1 (Lente 1994), p. 69-70; SERGE CACALY (dir.): YVES LE COADIC, PAUL-DOMINIQUE POMART en ERIC SUTTER, *Dictionnaire de l'information*, Parijs, 2004, 2^e ed., p. 56 en TOM PETERS, *The Tom Peters seminar. Crazy times for crazy organizations*, Londen, 1994, p. 17 verwijzende naar MICHEL BAUWENS, Corporate library networks: an idea whose time has come, in : *The Internet business journal*, s.l., jg. 1, nr. 1 (juni-juli 1993), p. 25 en MICHEL BAUWENS, The cybrarians manifesto, in : *Business information review*, s.l., april 1993.

¹⁸ TSUGIO MAKIMOTO en DAVID MANNERS, *Digital nomad*, Chichester et al, 1997, 246 p.

¹⁹ PAUL HEYVAERT, Woord vooraf. Slottoespraak gehouden op het colloquium ter gelegenheid van de 60ste verjaardag van de BVD op 19 november 2007 te Brussel, in : *Bladen voor documentatie = Cahiers de la documentation*, s.l., jg. 61, nr. 4 (december 2007), p. 4 en MARC PRENSKY, Digital natives, digital immigrants, in : *On the horizon*, s.l., jg. 9, nr. 5 (oktober 2001). Op het net: <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives.%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> – bezocht op 2007-12-07.

de vraag overtrof het aanbod verre: negen miljoen exemplaren per maand tegenover de slechts drie miljoen die producent Bandai kon leveren. Overal moesten detaillisten nee verkopen, er ontstond sluikhandel en een complete zwarte markt (...) De Chinezen plempten het gat in de markt vol met een namaakversie, die eveneens miljoenen eenvoudig haar weg vond naar gretige klanten." Over welke rage ging het: de Tamagotchi: "Het ding zelf is een elektronisch toestelletje dat een baby die of een huisdier nabootst dat, bij wijze van spreken, kunnen slapen onontwaken, lachen en huilen, honger krijgen, enz. Door alerhande geluidjes vragen zij op tijd en stond aandacht en verzorging. Het zijn nep-baby's en nep-huisdiertjes, virtuele baby's en virtuele huisdiertjes. Niet echt." De auteurs vermelden nog verder dat het zijn intrede deed in Nederland in het voorjaar van 1997 en dat de gekte errond bij onze noorderburen reeds uitgeraasd was vóór Kerstmis.²⁰ Kabushiki Kaisha Bandai of kortweg Bandai is een Japans bedrijf dat kinderspeelgoed maakt in de jaren 1990. Eén van de medewerkers – mevrouw Aki Maita – vond een leuk idee om huisdieren en speelgoed te combineren rekeninghoudende met de elektronische snufjes uit die tijd (gsm, walkman, ...) en elektronisch speelgoed of computerspelletjes zoals de Gameboy in pocketformaat van concurrent Nintendo. In Japan bestond er toen reeds een spelletje dat Princess Maker – een kind opvoeden tot een volwassen persoon – heette en op de Gameboy was er het Pocket Monster – dat je ook tot een echt monster diende op te voeden. Na een dertigtal ontwerpen werd er gekozen voor een uitvoering van het elektronische huisdier in een eivormige behuizing die niet al te groot was – daar de Japanners zozegzegd weinig ruimte hebben – waardoor de naam tamagotchi bedacht werd die staat voor 'lief ei' of 'ei-horloge'. De tamagotchi werden voor het eerst op 20 november 1996 op de markt gebracht.²¹ Welke heemkundige verzameling bezit dit virtuele dier? En is dit nodig als er in het Speelgoedmuseum van Mechelen al enkele exemplaren zijn?

Second Life®

"Leef je uit in je tweede leven!" is schijnbaar het motto van Second Life® – een virtuele wereld, een driedimensionele digitale wereld (online) van Linden Lab® (Linden Research Inc.) die in het begin Linden World heette – waarin je volgens zijn CEO Philip Rosedale "de beelden in je hoofd kunt omzetten in een soort gepixelde werkelijkheid." Sommigen spreken van een metaversum naar analogie met universum. Second Life® startte qua onderzoek begin jaren 1990 en ging na het betatesten in november 2002 naar iets minder dan duizend gebruikers op 16 (computer)servers op 23 juni 2003. In 2007 zijn er miljoenen gebruikers die er ongeveer 3,5 miljoen euro's uitgeven: niet aan creaties van Linden Lab maar aan zaken die andere gebruikers er gecreëerd hebben en toegevoegd aan deze virtuele werkelijkheid. In Second Life® creëer je je eigen persoon waarmee je deze wereld kunt ontdekken – een wereld die helemaal gemaakt en onderhouden wordt door de bewoners zelf die ook uit Vlaanderen afkomstig kunnen zijn. Dit virtuele universum wordt bevolkt door mensen, miljoenen creaties, tienduizenden bedrijven, steden en gebouwen. Je wordt in deze virtuele wereld vertegenwoordigd door je atavar. In Second Life® ben je je atavar en kun je zelfs als wetenschapper, leraar of student elkaar ontmoeten ofschoon je in de echte wereld duizenden kilometers van elkaar woont. Het premium-lidmaatschap bedraagt \$6.00. Je kan ook grondeigendomsrechten aankopen en krijgt naar gelang je betaalt een inschrijfbonus van L\$1.000 als een wekelijkse toelage van L\$400 bijvoorbeeld. In een artikel in *New Scientist* stelt men zelfs dat "Second Life has morphed from a playground into a force for change in the real world." Je kan er immers mensen ontmoeten die je niet in het gewone leven zou tegen het lijf lopen. Je kan er een simulatie van de VS(A) militaire gevangenis in Guantanamo Bay (op Cuba) bezoeken. Peggy Weil van de University of Southern California, Los Angeles zegt hierover: "(...) such simulations are "more powerful" than a library or museum, because they exist 24 hours a day, and anyone from around the world can enter, keeping issues alive even when they fall out of the public eye." Beschouwen wij heemkundigen dit nog als een technologisch spelletje/speelgoed of zullen we er net als sommige Scandinavische overheden of internationale bedrijven 'instituten' en 'diensten' plaatsen in dit deel van de cyber-ruimte? En moeten we er rekening meehouden dat de realiteit terugmept want ook in de virtuele werelden zijn er al vandalen, terroristen en advocaten/juristen actief die de pret (kunnen) bederven. Zullen we in de toekomst een samenvloeien krijgen van het reële en het virtuele in augmented spaces? Lijkt dit te ver af?

²⁰ JOHN JANSEN VAN GALEN, HUIB SCHREURS en ERIC SMINK, *Gekte. Rages in de lage landen*, Utrecht, 1999, p. 127 (citaat) en p. 128-129.

²¹ BART MESOTTEN, o.c., p. 538 en BRONWEN KOMATSUBARA; PAUL DAVIES (ill.); STUDIO IMAGO en NYNKE GOÏNGA (vert.), *I love my tamagotchi. De onofficiële gids voor het omgaan met een elektrisch huisdier*, Houten, 1997, p. 6-9. Een andere publicatie: SABRINA SEILER; HAJO GEURINK (vert.), *Beter spelen met het cyber-ei. [Geschiedenis, opstarten en gebruiken, handige tips en trucs, informatie voor Internet-gebruikers en nog veel meer!]*, Aartselaar, 1998, 62 p.

Virtuele gemeenschappen

Rob Oostveen definieert een gemeenschap in het kader van een virtuele gemeenschap als: "een *community of gemeenschap* is een organisme dat zelfregulerend is vanuit de deelnemers rondom een gemeenschappelijke beleving. Beleving is het geheel van interesses en behoeftes dat spontaan vanuit de mensen zelf naar bovenkomt." Virtuele gemeenschappen zijn volgens hem "websites waarop personen met dezelfde interesses elkaar treffen en elkaar informeren omtrent hun ervaringen, waaronder die met bepaalde producten."²² Natuurlijk bestaan er al langer gemeenschappen rond documenten dan deze netgemeenschappen. Volgens Anselm Strauss zijn tekstuele gemeenschappen waarschijnlijk even oud als de teksten zelf.²³

"Vernietigen televisie en 'het net' gemeenschappen, of scheppen ze nieuwe gemeenschappen waarin ruimtelijke nabijheid niet meer van belang is?" vragen Briggs en Burke zich af.²⁴ In ieder geval "les forums virtuels sont des lieux possibles pour des débats d'idées généralisés, sans frontières, sans contraintes. Ils sont l'occasion d'échanges tous azimuts sans perte d'énergie."²⁵

En de heemkunde - via etnologie, antropologie, volkscultuur... e-cultuur?

Vele heemkundige kringen zoals de Heemkundige Kring van Huldenberg bezitten nu toch reeds een webstek (<http://www.huisterdijle.be>). En stelde Heemkunde Vlaanderen vzw niet dat ze meer op haar website (

Virtuele gemeenschappen

Kaft van deelnemersmap aan congres over virtuele gemeenschappen in 2002 in Lissabon. Verz. Dominique Vanpée
Badge - Belgische deelname aan dit congres door een lid van Scientecmatrix.com. Verz. Dominique Vanpée

heemkunde-vlaanderen.be) zal inzetten in de toekomst, bijvoorbeeld naar interactiviteit toe? Fora? En buiten een heemkring kunnen heemkundig geïnteresseerden ook een heemblog (heemkundige weblog) aanmaken of gewoon informatie aanleveren voor de webstek van de gemeente of invoeren op *Wikipedia* of één of andere wiki-achtige pagina...²⁶

Maar misschien moeten zij zoals af en toe in dit artikel aangehaald de cybercultuur en de virtuele realiteit onderzoeken op het lokale vlak. Marc Jacobs gaf op het vlak van volkscultuur en folklore reeds een aanzet in zijn *Folklore in Cyberïe in het jaar Twee Kilo. Oude modellen en nieuwe media*.²⁷ Dit in tegenstelling tot het in hetzelfde jaar

²² ROB OOSTVEEN, *Virtuele gemeenschappen. De killer app voor online marketing*, Amsterdam et al, 2001, p. 2 en p. 28. Voor wat betreft de geschiedenis (aanvang) van *online of virtual communities* vanuit businessstekten: CHRIS WERRY, Imigand electronic community: representations of online community in business texts, in : CHRIS WERRY en MIRANDA MOWBRAY, ed., *Online communities. Commerce, community action and the virtual university*, Upper Saddle River, (NJ, USA), 2001, p. 3-32. Een bibliografie kan u aanvragen via de website van SIWE: <http://www.siwe.be/VIRTUAL%20COMMUNITIES%20BIBLIO.htm>. (info@siwe.be). Hieruit blijkt duidelijk dat dit concept veel ruimer gaat dan de marketing- of handelsomgeving.

²³ JOHN SEELY BROWN en PAUL DUGUID, *The social life of information*. Boston, (MA, USA), 2000, p. 190 met verwijzing naar ANSELM STRAUSS, A social world perspective, in : *Studies in symbolic interaction*, s.l., jg. 1 (1978), nr 1, p. 119-128.

²⁴ ASA BRIGGS, e.a., o.c., p. 17.

²⁵ PHILIPPE QUÉAU, *Le virtuel. Vertus et vertiges. (Collection milieux)*, s.l., 1993, p. 45.

²⁶ PHILIP ROSEDALE, Voorwoord, in : MICHAEL RYMASZEWSKI, WAGNER JAMES AU, MARK WALLACE, CATHERINE WINTERS, CORY ONDREJKA, BENJAMIN BATSTONE-CUNNINGHAM en Second Life bewoners over de gehele wereld; PHILIP ROSEDALE (voorwoord); MARIJKE MAYER-NEDE-HELMAN, *Second Life®. Het officiële handboek*, Diemen, 2007, p. iv-v en p. 6-21 alsook de *History Wiki* op <http://history.seconserver.net/index.php/Main-Page>. Extra hulpbronnen te vinden in de publicatie op p. 332-333 waaronder: <http://secondlife.com/> en afgeleiden, <http://forums.secondlife.com/index.php>, <http://blog.secondlife.com/> en <http://lswiki.com>; ANIL ANANTHASWAMY, A life less ordinary offers far more than just escapism, in : *New Scientist*, s.l., jg. 195, nr. 2618 (25 augustus 2007), p. 26-27; JIM GILES, Reality rears its ugly head in the realm of fantasy, in : *New Scientist*, s.l., jg. 195, nr. 2619 (1 september 2007), p. 28-29 en ANNALEE NEWITZ, You can't beat reality, in : *New Scientist*, s.l., jg. 195, nr. 2620 (8 september 2007), p. 30-31.

verschenen *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* waar men in de index twee paginaverwijzingen vindt achter de term 'computer': eenmaal om het nut van de computer bij het boedelinventarissenonderzoek aan te geven, de andere verwijst naar vermeende computervirussen en *urban legends* (stadssagen).

Baanbrekend was zeker de studie van David Hakken: *CYBORGS@CYBERSPACE?* die als hoofdthema's voor onderzoek opgaf:

1. *the basic characteristics of the entities carrying (proto-)cyberspace;*
2. *the self-identities formed by such entities;*
3. *the micro, close social relations these entities construct (e.g., with intimates and friends);*
4. *their meso, intermediate social relations (e.g., community, regional, and civic relations);*
5. *their macro-social relations (e.g. national and transnational);*
6. *the political economic structures which cyberspace entities produce and reproduce and by which they are constrained.*²⁸

E-cultuur. Bouwstenen voor praktijk en beleid (2006) geeft aan dat de participatie in e-cultuur een virtuele participatie is, ze zich met andere woorden in de netwerkrimte afspeelt: "We onderscheiden diverse vormen: zowel het informeren, navigeren, interpreteren, beleven als het at-

tenderen, delen en (her)creëren. De virtuele participatie staat niet noodzakelijk los van een fysieke cultuurbeleving maar kan ermee in wisselwerking staan." Er zijn natuurlijk voorwaarden: beschikbaarheid van digitale content [digitaliseren (niet alles is 'digital born' materiaal), duurzaamheid (langetermijnbewaring van materiaal op digitale dragers), integriteit en authenticiteit (van de content/het document)], meervoudige geletterdheid [technisch, inhoudelijk], materiaal en infrastructuur [beschikbaarheid naast open, modulair, ge(de)centraliseerd en interoperatieel], technologieontwikkeling [samenwerken, gebruikersgericht], rechten [IPR²⁹ (intellectueel eigendom), © (copyright, auteursrecht) en aanverwante rechten, ...] En voor hen gaat het over digitaal erfgoed of e-erfgoed binnen het erfgoedveld waartoe heemkundige behoort (ook ruimer wordt dit aangemaakt): "gedigitaliseerde bronnen of objecten waarbij analoge informatie in digitale formaten wordt omgezet, van oorsprong digitale bronnen of objecten (digital born) waarbij de informatie digitaal wordt gecreëerd en die sterk verweven zijn met technologische elementen, die in hoog tempo veranderen [en ten derde] elektronische (meta)informatie over bronnen en objecten, zoals databanken met registratiegegevens voor de ontsluiting van collecties (catalogi, inventarissen) die gelinkt kunnen zijn aan de digitale (gedigitaliseerde) collectie-items zelf of aan andere kennisbronnen."³⁰

Heemkunde Vlaanderen vzw

ENGLISH

Home
Nieuws
Provinciale Koepels
Tijdschrift
Agenda
Publicaties
Downloads
Projecten
Links
Heemlinks
Contact
Vragenhoekje
Veelgestelde vragen
Koplopers

Sprekers gezocht?!

Lang leve je collectie

VACATUREBERICHT

Nieuws

Missie | Statuten | Huishoudelijk reglement | Raad van Bestuur | Beleidsplan
Stappenplan/Werkingsverslag

Welkom bij Heemkunde Vlaanderen vzw

Heemkunde Vlaanderen vzw is de koepelvereniging voor het heemkundige veld in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Zij wil een vereniging zijn die heemkunde en onderzoek over lokale en regionale geschiedenis in Vlaanderen stimuleert, promoot, cultiveert, uitdiept en zichtbaar maakt voor het grote publiek. Zij biedt ondersteuning en vorming aan de heemkundige verenigingen en aan de provinciale koepels voor heemkunde in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Ten einde een optimale werking van Heemkunde Vlaanderen vzw te verzekeren, zijn drie vaste medewerkers actief: Christl Van Herck, administratief medewerker, Ilc Daphné Maes, consultant, Ilc Eva Van Hoye, coordinator. Er werken momenteel ook drie projectmedewerkers bij Heemkunde Vlaanderen vzw. Hun gegevens en meer informatie over de projecten vindt men onder de rubriek 'projecten'.

Heemkunde Vlaanderen vzw
Huis De Zalm
Zoutwerf 5
2800 Mechelen
Tel.: +32 (0)15/20.51.74
Fax: +32 (0)15/20.54.23
Website: www.heemkunde-vlaanderen.be
E-mail: info@heemkunde-vlaanderen.be

Wist je dat er eenvoudige programma's bestaan om je collectie te registreren?
> lees meer

archiefbank Vlaanderen on-line + + + Voor plaatsbezoeken en allerhande vragen kan men terecht bij de consultant Heemkunde Vlaanderen vzw + + +
artlinestudios.com

Webshot van de webstek van Heemkunde Vlaanderen vzw – www.heemkunde-vlaanderen.be

²⁷ MARC JACOBS, Folklore in Cyberïë in het Jaar Twee Kilo. Oude modellen en nieuwe media, in: *Volkscultuur bulletin*, s.l., jg. 26 (2000), p. 3-41. Ook 'kleine c' of het tijdschrift *cULTUUR* zou zich met *Cyberspace* op regelmatige wijze bezighouden, zie: MARC JACOBS en GERARD ROOIJAKKERS, Een onbeschaamde blik. Etnologie, volkscultuur, erfgoed en dagelijks leven, in: *cULTUUR, tijdschrift voor etnologie*, s.l., jg. 1, nr. 1 (2005), p. 7-8: met als aangehaalde thema's bijvoorbeeld recente ICT-evoluties, computeralfabetisme, mondialisering en cyborgdenken.

²⁸ TON DEKKER, HERMAN ROODENBURG en GERARD ROOIJAKKERS, *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*, Nijmegen/Amsterdam, 2000, p. 439 met verwijzing naar p. 139 en p. 332; DAVID HAKKEN, *CYBORGS@CYBERSPACE? An ethnographer looks to the future*, New York (NY, USA)/Londen, 1999, p. 7.

²⁹ EDWARD A. CAVAZOS en GAVINO MORIN, *Cyberspace and the law. Your rights and duties in the on-line world*, London/Cambridge, (MA, USA), 1996, 4th printing, xiv+215 p.

³⁰ DIRK DE WIT en DEBBIE ESMANS, red.; BERT ANCIAUX (vooraf), *E-cultuur. Bouwstenen voor praktijk en beleid*, Leuven/Voorburg, 2006, p. 35, p. 37-45 en p. 122. In het tijdschrift *InformatieProfessional* (Nederland) zal vanaf januari 2008 een reeks lopen rond *CATCH (Continuous Access to Cultural Heritage)*. In dit programma werken beheerders van erfgoed en informatieonderzoekers samen aan vraagstukken over digitale erfgoedontsluiting: PAUL DOORENBOSCH, Onderzoeksprogramma brengt erfgoed en informatica samen. (Nieuwe serie: CATCH), in: *InformatieProfessional*, s.l., 01/2008, p. 30-31 met letterwoorden als CHIP, CHOISE, CHORAL, MITCH, MUNCH, MUSEUM, RICH, SCRATCH, STITCH en WITCHCRAFT. En: E-cultuur weblog online, in: *VVBAD Info*, s.l., jg. 34, nr. 1 (januari 2008), p. 14 verwijst naar de nieuwe weblog met RSS-functies: <http://www.e-cultuur.be/weblog/>. ms zelf of aan andere kennisbronnen."gi, inventarissen) die gelinkt kunnen zijn aan de digit

Webshot van de webstek van Villa Futura – www.villafutura.be

Misschien kunnen wij dus naar analogie met wat historici ons voordeden met Internet en geschiedenis eens overdoen voor wat betreft de heemkunde en het virtuele of digitale erfgoed.³¹ En misschien moeten we kijken naar wat Onno Boonstra, Leen Breure en Peter Doorn reeds samenbrachten en samenwerken met verenigingen zoals VGI (Vereniging voor Geschiedenis en Informatica) (<http://www.vgi-online.org/>) of SIWE (Steunpunt voor Industrieel en Wetenschappelijk Erfgoed) (<http://www.siwe.be>).³²

Wij zullen hoe dan ook – of we dat nu willen of niet – rekening moeten houden met de virtuele of digitale werkelijkheid nu en in de toekomst: “*Le virtuel nous habite, il fonde nos intelligences. C’est notre pouvoir de demain,*” stelt Georges Vignaux, onderzoeksdirecteur bij het Franse CNRS

et labodirecteur communicatie en politiek.³³ Ofschoon we kunnen reflecteren over cyberspace of ons vragen kunnen blijven stellen als ‘Wie controleert dit allemaal?’ ‘Bestaan dingen alleen als men ze (echt) ziet?’, ‘Hoe open is de (software)toekomst?’ of ‘Heeft de virtuele werkelijkheid mij niet nodig?’ of zijn wij nu eenmaal als mensen dé zinggevers (Kruithof achterna).³⁴

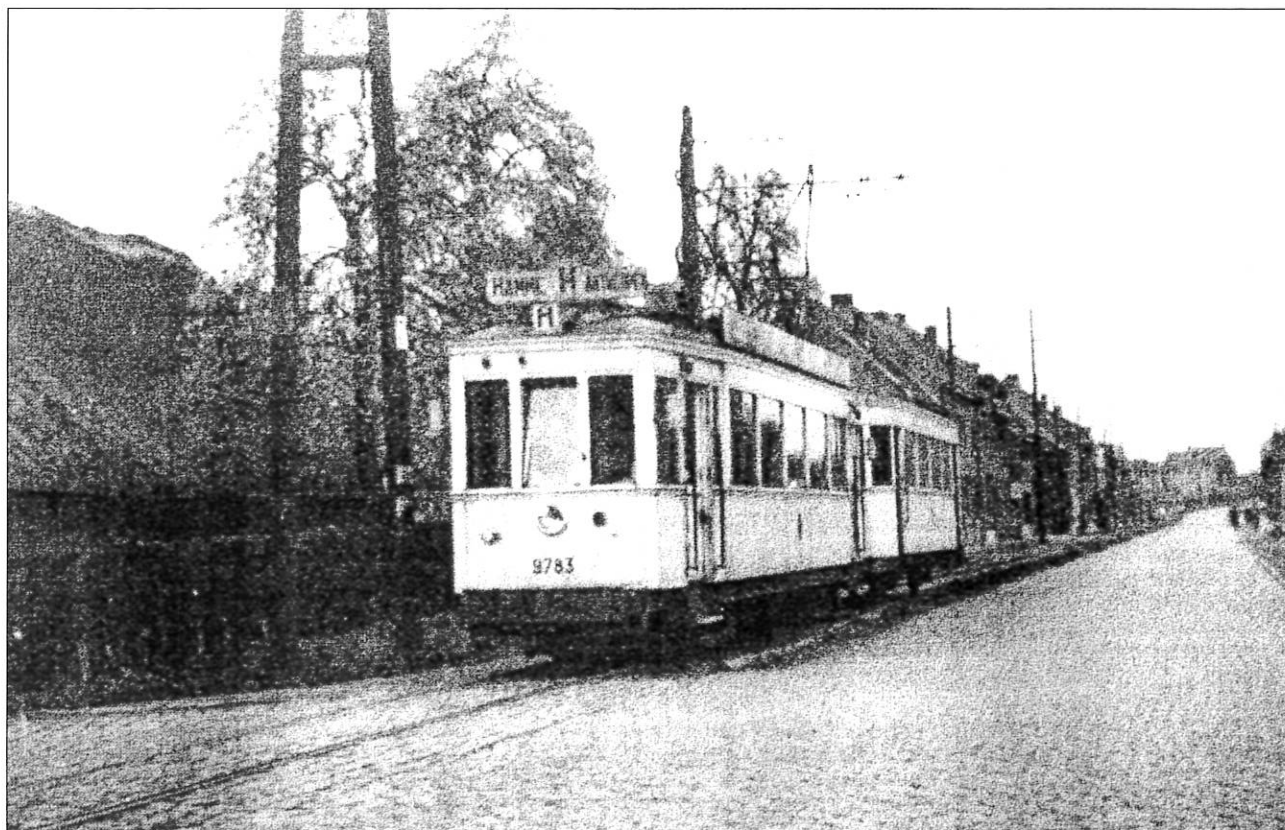
Dominique J.B. Vanpée
Margarethaplein 1a/02.01
3000 Leuven

³¹ JOSÉ GOTOVICH, e.a., Internet en geschiedenis, in : *Berichtenblad (van SOMA)*, s.l., nr. 33 (winter 1999) [dossier], p. I-XXVIII.

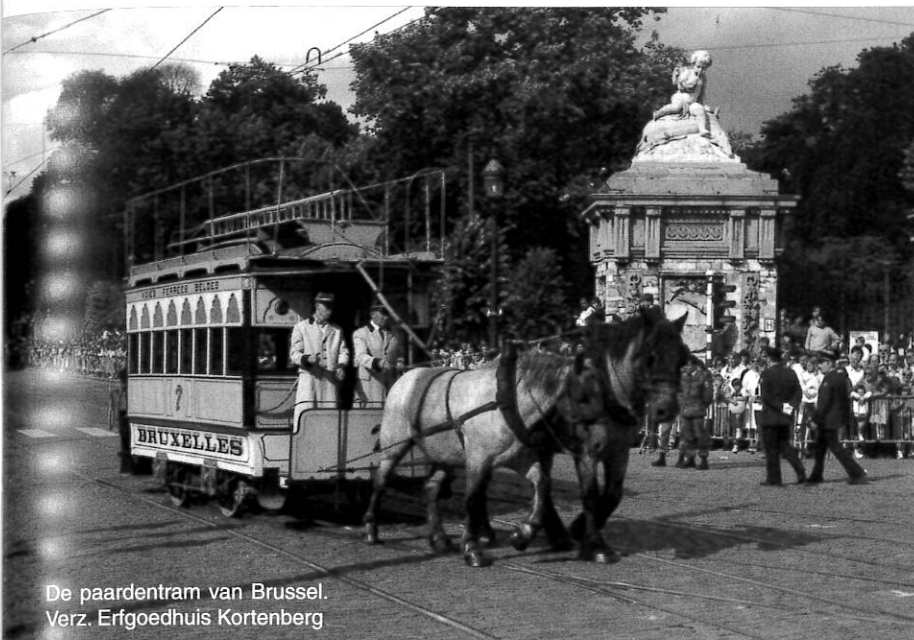
³² ONNO BOOSTRA, LEEN BREURE en PETER DOORN, *Past, present and future of historical information science*, Amsterdam, 2004, 130 p. [Werd ook gepubliceerd in volgend tijdschrift: *Historical social research / Historische Sozialforschung*, jg. 29, nr. 2 (2004), p. 4-132.] Of op het net : http://www.niwi.knaw.nl/en/geschiedenis/onderzoek/onderzoeksprojecten/ppf_of_his/final_report/toonplaatje. Check tevens: DOMINIQUE J.B. VANPÉE, Van e-maildepts, een wettelijk depot voor elektronische publicaties, virtuele gemeenschappen, ... archieven die nog eeuwen mee moeten, in : *SIWE magazine*, s.l., nr. 21 (maart 2005), p. 20-24. Ook de taal en andere gebruiken uit deze omgeving dienen vastgelegd te worden voor de toekomst : DOMINIQUE J.B. VANPÉE, SMS TXT SOS, in : *SIWE magazine*, s.l., nr. 21 (maart 2005), p. 24-27.

³³ GEORGES VIGNAUX, *Du signe au virtuel. Les nouveaux chemins de l'intelligence*, Parijs, 2003, p. 206.

³⁴ HERMAN E. VAN BOLHUIS en VICENTE COLOM; RICCARDO PETRELLA (preface), *Cyberspace reflections. (Society and developments in science and technology ; 2)*, Brussel, 1995, 230 p.; KEVIN KELLY, *Out of control. The new biology of machines, social systems, and the economic world*, Reading (MA, USA) et al, 1994, 521 p.; JACK GOLDSCHMITH en TIM WU, *Who controls the internet? Illusions of a borderless world*, New York, (NY, USA) et al, 2006, xii+226 p.; MARLEEN WYNANTS & JAN CORNELIS, ed., *How open is the future? Economic, social & cultural scenarios inspired by free & open-source software*, Brussel, 2005, 534 p.; CHRISTIAAN SYBESMA, *De werkelijkheid heeft mij niet nodig. Over mens, wetenschap en werkelijkheid*, Leuven/Heusden, 2002, 335 p.; JAN GODDERIS, *Bestaan dingen alleen als men ze ziet? Historische, fenomenologisch-psychiatrische en metapsychologische reflecties inzake de waarneming, de verbeelding en het hallucineren*, Leuven/Apeldoorn, 2001, 269 p. en JAAP KRUIHOF, *De zingever. Een inleiding tot de studie van de mens als zingevend, waarderend en agerend wezen*, Antwerpen, 1968, 622 p.

Verz. Raymond Lambie

De paardentram van Brussel.
Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

**Te verwachten:
een revolutie in
het vervoer in
Vlaanderen na
1900...**

of een verhaal van utopie, behoud en verandering

Henri Vannoppen

Inleiding

Wat verwachtte de man of de vrouw in de straat qua vervoer in 1900 en wat gebruikte hij zelf als vervoermiddel? Wat wist hij nog van vroeger vervoer door de verhalen van zijn vader en zijn grootvader? Welke vervoersmiddelen zouden zijn kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen nog meemaken, de laatste groep in de tijd van het internet en de HST (hogesnelheidstrein) in 2008?

De Nederlandse hoogleraar Cor Molenaar gaf het volgende beeld van het begin van 1900 onder het item 'Kijken in een oude wereld of het tuinpad van mijn vader': *"Mijn opa leefde in het begin van de 20ste eeuw, toen mobiliteit heel beperkt was. De fiets en de solex (bromfiets) veranderden dit voor hem. Maar wist hij wat er gebeurde buiten zijn eigen woonomgeving. Er waren natuurlijk wel treinen, maar daar werd vanwege de kosten altijd rationeel en overwogen gebruik van gemaakt"*. Er zijn dus voldoende redenen om de geschiedenis van de snelheid of van het vervoer op het plaatselijk vlak in de 20ste eeuw te onderzoeken. De Gildenkamer van Midden-Brabant, heemkring van de deelgemeente Kortenberg, organiseerde de expo 'De utopie van de mobiliteit. De geschiedenis van het vervoer door de eeuwen heen' op 11 september 1994 en zag dat er veel veranderd was.

1. Trage wegen met octrooien, bareelrechten en dooibarelen

De man van 1900 zag de steenwegen als ideaal. De kasseyen of steenwegen verschenen in de 18de eeuw. Maar in de 19de eeuw zaten er nog heel wat vertragingen op. Aan de stadspoorten moest men octrooirechten betalen. De octrooirechten waren belangrijk voor de steden. Rond 1850 zorgde het octrooirecht voor tweederde van de ontvangsten van de stad Gent. Het octrooirecht drukte zwaar op de minst begoede beurzen. Het was een indirecte belasting. De liberale regering Rogier- Frère-Orban schafte door de wet van 18 juli 1860 de stedelijke octrooirechten af. Het Gemeentefonds en het Gemeentekrediet kwamen in de plaats. Octrooirechten waren in strijd met de liberale vrijhandelspolitiek en vertraagden het verkeer naar de stad, waardoor de economische winsten daalden.²

De bareelrechten op de steenwegen vormden een tweede belemmering van de snelheid. Het K.B. van 13 februari 1815 van koning Willem I geeft ons een duidelijk beeld van de wegentollen of bareelrechten. De barelen werden elke 5 km geplaatst. Men vertrok op een afstand van 2,5 km van de stadscentra. De tolkantoren of de bareelhuizen werden gevestigd in een huis dat maximaal 250 meter

¹ C. MOLENAAR, *Internet overleven. Van Flowerpower tot Second Life*, Amsterdam, 2007, p. 27.

² M. REYNEBEAU, De stedelijke octrooirechten als politiek probleem (Gent, 1848-1860), in : *Gemeentekrediet van België*, s.l., nr. 126, oktober 1978, p. 269-280.

verwijderd was van de bareel. De inning van de bareelrechten gebeurde via pachtcontracten die zouden worden toegewezen na een openbare aanbesteding. De toewijzing gebeurde voor één jaar en voor elke bareel afzonderlijk. België nam in 1831 de Nederlandse wetgeving over. Vanaf 1838 werden de barenen verpacht voor drie jaar.³ Op de weg Brussel – Leuven (N 2) vonden we volgens het Bestuurlijk Memoriaal van Brabant op een afstand van 26 km vijf barenen in 1841: Sint-Joost-ten Node, Sint-Stevens-Woluwe, Nossegem, Erps-Kwerps en Ijzerenberg (Winksele).

Barenen kwamen in de 19de eeuw nog veelvuldig voor.

Op de rijksbanen vonden we de volgende barenen:

-1831: 522 barenen (245 op de 1ste-rangswegen en 277 op de 2de-rangswegen)

-1866: 946 barenen (273 op de 1ste-rangswegen en 673 op de 2de-rangswegen)

Op de provinciale banen:

-1831: 93 barenen

-1860: 295 barenen.

Op de in vergunning gegeven wegen:

-1860: 209 barenen.

Op de buurtwegen of gemeentewegen:

-1860: 624 barenen (op 319 wegen).

De wet van 15 november 1866 schafte de bareelrechten op de rijksbanen af. Het K.B. van 6 december 1866 bepaalde dat dit zou gebeuren vanaf 1 januari 1867. De afschaffing paste in het kader van de liberale vrijhandelspolitiek. In Brabant werden de barenen op de provinciale banen afgeschaft op 1 januari 1868. Barenen op gemeentewegen verdwenen in sommige gemeenten dikwijls slechts 40 jaar later. De barenen op de steenwegen vertraagden het verkeer dan ook enorm.⁴

Ook het sluiten van de barenen bij dooi zorgde voor trage wegen. De sluiting was geregeld door de wet van 1806. In 1832 werd bepaald dat de provinciegouverneur de barenen kon sluiten. Na de sluiting mocht geen enkele zwaar beladen wagen nog vertrekken. De wagens die reeds onderweg waren moesten verder rijden tot de dichtstbijzijnde stad om daar te wachten. Lichte wagens en kleine wagens voor passagiersvervoer mochten meestal van de wegen blijven gebruikmaken.⁵

2. Traag vervoer met diligences, kruitwagens en hondenkarren

De vrouw van 1900 hoorde haar ouders nog vertellen over de trekschuiten en de diligences. Ze zag in haar leefwereld van 1900 nog de kruitwagens, de hondenkarren en de koetsen.

In het Ancien Régime had men een zestal vervoersmogelijkheden:

a) de trekschuiten of bargies

b) de huurkoetsen en huurpaarden, een soort taxi's

c) de privékoetsen en privépaarden

d) de vrachtwagens en de vrije voerlieden

e) de post en de postkoetsen in handen van Thurn und Taxis

f) de diligences.⁶

Diligences waren een vorm van openbaar vervoer. Het waren paardenkoetsen die een vast traject aflegden volgens een pachtstelsel. De diligences pachtten een route per opbod. De routes Leuven-Brussel en Brussel-Leuven werden op 29 februari 1704 voor zes jaar gepacht door Jan-Baptist Radelet. Hij moest zorgen voor drie koetsen per dag heen en weer, dus zes in totaal. Het was eigenlijk een soort buslijn. De publieke verpachting voor de koetsen Brussel-Leuven en Leuven-Brussel gebeurde door de Staten van Brabant. In 1710 pachtte Willem van Sassegem de routes tussen Brussel en Leuven tegen de prijs van 4020 gulden en dat voor drie jaar samen. Van 1711 tot 1799 werden de routes om de drie jaar verpacht. In 1706 vroeg Thielens aan de Staten van Brabant een octrooi voor het monopolie van de koetsen van Brussel naar Luik. De centrale overheid met name de Raad van Financiën ging hiermee niet akkoord. Van 1714 tot 1716 waren er twee pachters: Laureys Blanche voor de route Leuven-Brussel en Louis van Sassegem voor de route Brussel-Leuven. Als vervoersmiddelen bij de diligences vonden we de diligence chaise de post of de sjees voor twee personen, de berline en de calèche. De eerste drie dagen na de dooi mocht niemand rijden om schade aan de steenwegen te voorkomen. Eén km per diligence kostte één stuiver. In de winter had men een hoger tarief. Een rit met bagage kwam overeen met het dagloon van een ambachtsman. De reizigers kwamen dan meestal ook uit de hogere klasse. Sommige pachters stopten na drie jaar. Ze leden geen verliezen omdat hun koetsen overgenomen werden door de volgende pachter.⁷

³ B. VAN DER HERTEN, *België onder stoom. Transport en communicatie tijdens de 19de eeuw*, Leuven, 2004, p. 169.

⁴ De aanleg en het onderhoud der wegen in België van 1830 tot 1900. Barrières en tolrechten, in : *Gemeentekrediet van België*, s.l., nr. 35, 1955, p. 35-40.

⁵ B. VAN DER HERTEN, *o.c.*, p. 179.

⁶ K. VAN ISACKER, *Mijn land in de kering 1830-1980. Deel 1/Een ouderwetse wereld 1830-1914*, Kapellen, 1978, p. 97-100 (Afbraak van de oude wereld).

⁷ K. VAN DER JONCKHEYD, *Diligencediensten in Brabant in de achttiende eeuw*, Licentieverhandeling moderne geschiedenis KUL, 1995, p. 28-29, p. 56-57 en p. 84-86.

De regeling van 1 april 1791 bepaalde dat de diligences wagens waren met vier wielen. Er waren vier of zes plaatsen voor reizigers voorzien. Ze moesten door genoeg paarden getrokken worden en de koetsier moest ongeveer 10 km per uur afleggen. Deze private 'messageries' mochten geen post vervoeren. Vanaf 1793 kwamen de 'messageries' in handen van de postdiensten, dus een staatsmonopolie en dat bleef zo tot 1797. De 'messageries' werden dan opnieuw private transportdiensten. De overheid bleef toch controle houden op het reizigers- en vrachtvervoer. Het reglement van 1829 bepaalde het aantal paarden per wagen:

- 2 paarden voor diligences met meer dan 9 plaatsen
 - 3 paarden voor diligences met meer dan 15 plaatsen
 - 3 paarden voor diligences met meer dan 6 plaatsen en indien ook goederen werden vervoerd
 - 4 paarden voor diligences met meer dan 12 plaatsen en indien ook goederen werden vervoerd.
- Elke reiziger mocht gratis 10 kg bagage meenemen.⁸

In de 19de eeuw sprak men meestal van de 'voitures publiques' als het over diligences ging. Deze koetsen hielden in Kortenberg (Vlaams-Brabant) halt aan het pachthof met herberg en afspanning 'De Keizer' of het 'Bisschoppenhuis'. Dit pachthof lag langs de Leuvensesteenweg tussen de Maria Christinastraat en de Blockmansstraat. Wie de koets vanuit Kortenberg naar Brussel of Leuven nam, moest samenkomen in 'De Keizer' of het pachthof 'Van Espen'. Wie de koets naar Brussel nam in 1868 moest daar zijn om 5 uur 's avonds. Wie de koets naar Leuven nam, moest om 9 uur 45 's morgens daar verzamelen.⁹

Rond 1900 was het nog heel normaal dat sommige boeren in Everberg (Vlaams-Brabant) hun waren naar Leuven brachten met de kruiwaggen.¹⁰ Dat was ook zo in de 19de eeuw. De familie Van Dyck uit Erps-Kwerps (Vlaams-Brabant) deed in 1846 tegen betaling boodschappen naar Leuven voor de baronnen Philippe en Emile Snoy. Ze reden als 'commissionnaires' met de kruiwagen van Erps naar de stad om o.a. pain à la grecque en gruyèrekaas te halen voor het kasteel van Erps-Kwerps.¹¹ Sommigen dankten zelfs hun toenaam aan delen van de kruiwaggen. De familie Mommens uit Meerbeek droeg als toenaam 'die van de Spil'. De verklaring was eenvoudig. Grootvader Mommens kwam uit Everberg met zijn kruiwagen en viel 'in Meerbeek (Vlaams-Brabant) in pan'. Hij riep: "k'Zen mijn spil kwijt" en hij bleef de 'Spil' omdat hij de spil van zijn kruiwagen verloren had. Kruiwaggen waren het werk van de radermaker. De oudste kruiwaggen hadden een houten wiel, vandaar ook de spil. Het wiel dat draaide, gaf ook de naam aan de kruiwaggen, want kruien betekent draaien.

Hondenkarren waren vooral populair bij de melkboerinnen in de Belle Epoque. Ze bleven echter rijden tot 1956. Vanaf 1 januari 1957 kwam er een verbod om honden als trekdieren te gebruiken in de provincie Brabant.¹²

Herenboeren of 'pachters' zoals ze bekend staan in Midden-Brabant reden rond 1900 te paard. In 1888 overleed de tweejarige Maria-Theresia Vangramberen in Everberg op het pachthof 'Het Haantje'. Vader Ferdinand Vangramberen sprong op zijn paard. Dat was het enige middel van verkeer voor boeren om het droevig nieuws naar de ouders van zijn vrouw in Duisburg (Vlaams-Brabant) te

De hondenkar in de Kempen rond 1880. De hondenkar diende voor de melkronde. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

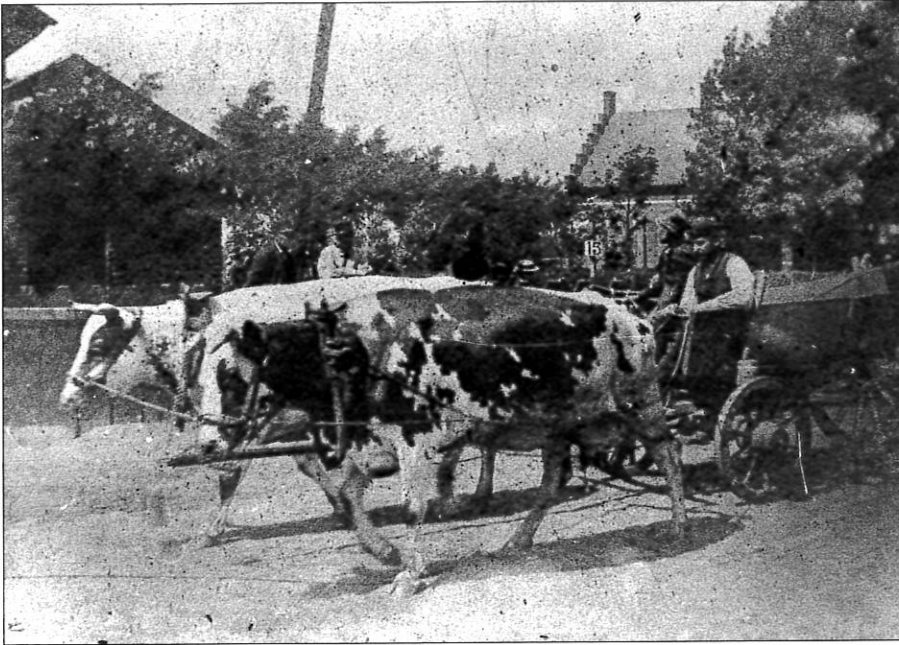
⁸ B. VAN DER HERTEN, *o.c.*, p. 208.

⁹ KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK BRUSSEL, *Almanach du commerce et de l'industrie (Tartier)*, s.l., 1868, p. 162 (onder Kortenberg).

¹⁰ M. VANGRAMBEREN, *Everberg in vroegere dagen*, s.l., s.d., p. 82.

¹¹ H. VANNOPPEN, *De Almanach de Neuchatel van 1788, een curieuse bron voor de geschiedenis van het gezin Van Dyck?*, in : *Curtenberg*, s.l., nr. 4, 2005, p. 147-148.

¹² Trekhonden. Verbod vanaf 1 januari 1957, in : *Bestuurlijk Memoriaal van Brabant*, s.l., 10 december 1956, p. 785.

Het koegespan was op het einde van de 19de eeuw het symbool van de traagheid van het platteland. Deze foto geeft een koegespan tussen 1890 en 1900 aan het kleine buitenverblijf (met trapgevel) van de familie De Clercq te Erps. Verz. Dr. Roger Carpentier Kortenberg

brengen.¹³ Er reden in die tijd ook nog heel wat koegespannen. Het was de trein der traagheid.

*"Rond 1900 waren er ook de koetsiers of de huurhouders. Zij deden het vervoer voor de rijkere. Felix Bulens of 'Fey' in de Engerstraat te Erps was huurhouder voor 1914. Hij haalde de Moeder Overste van de Dienstvaagden van Maria per koets af aan het spoorwegstation van Kortenberg en voerde haar naar het klooster-pensionaat op het Dorpsplein in Erps."*¹⁴

3. De trein of de 'zwarte duivel' en de goedkope spoorabonnementsen

De rail was de grote vernieuwing. Vanuit Engeland verspreidden de spoorwegen zich over Europa. In 1834 werd het plan voor een spoorwegkruis in België opgesteld. In 1835 kwam de spoorlijn Brussel-Mechelen in België tot stand, de eerste op het Europese vasteland. Het was de tijd van de stoomtrein en van de eerste Industriële Revolutie. Victor Hugo reisde op 21 augustus 1837 van Antwerpen naar Brussel. Het was zijn eerste treinreis: *"De snelheid is onvoorstelbaar. De bloemen langs de weg zijn geen bloemen meer maar vlekken of liever rode en witte strepen. Aan de horizon dansen steden, torens en bomen en wervelen uitzinnig door elkaar"*. Volgens Alexandre Dumas, die in 1838 gebruik maakte van het Belgisch spoor

Koetsier Felix Bulens ('Fey') in de Engerstraat bij het huis van Felix Bulens voor 1914. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

¹³ M. VANGRAMBEREN, *Familieboek Vangramberen*, s.l., s.d., p. 6.

¹⁴ *Interview Romain Bulens*, Erps-Kwerps, 2007.

De stoomtrein verscheen nog bij vieringen op de spoorlijn Brussel-Leuven. Deze foto werd genomen te Kortenberg op 12 april 1976. Verz. Georges Feron Erps-Kwerps

was het ijzeren paard "een wonderbare uitvinding voor handelsreizigers, maar hij doodt in elk geval het pittoreske en de poëzie".¹⁵

Sommigen maakten gebruik van de trein, maar een groot deel van de Midden-Brabanders hadden rond 1900 nog nooit Brussel gezien. Marie Vangramberen gaf haar herinneringen aan de trein: "We konden met de trein naar Leuven vanuit Erps-veld. De kaartjes kregen we van de kaartjesknipper op de trein. Een treinreis naar Leuven kostte 0,90 fr en één van Kortenberg naar Schaarbeek heen en terug 1 fr. Het grootste getal kinderen van Everberg waren nooit in Brussel geweest en zelfs grote mensen hadden nooit de hoofdstad gezien. Nochtans deed de fanfare van Everberg jaarlijks een reis naar Antwerpen, Dinant of de zee met de trein en die namen gewone burgers mee".¹⁶

De treinen werden goedkoop door het ministerieel besluit van 8 september 1869 op de goedkope spoorabonnementsen. De afstanden van deze goedkope spoorabonnementsen evolueerde langzamerhand van een straal van 25 km naar één van 100 km. Vanaf 1880 zorgden deze werkmanstreinen voor massale migraties: seizoensarbeid en pendelen werden normale fenomenen. In 1914 reed een kwart van de totale arbeidersbevolking in België met de trein naar het werk.¹⁷

4. De tram of 'zwarte Jaak' reed maar 10 km per uur

De wet van 9 juli 1875 moest de tramwegen wettelijk regelen. De eerste trams waren paardentrams. Het was een omnibus door één of twee paarden getrokken. Omnibus betekende vervoer 'voor allen'. In 1884 werd de Nationale Maatschappij van Buurtspoorwegen (NMVB) opgericht. In 1869 kwam er een paardentram in Brussel van de Schaarbeekse Poort naar het Ter Kamerenbos. Het was een paardentraction op rails. Leuven kreeg in 1873 de paardentram van de 'Tramways de Louvain'. Deze maatschappij stopte in 1912.

Vervolgens kwamen de stoomtrams, denk maar aan de 'boerentrans' op het platteland. In 1890 werd de lijn Schaarbeek-Haacht geopend. De elektrificatie van het deel Schaarbeek-Diegem volgde in 1914 en van het deel Diegem-Haacht-Station in 1924. In 1960 vervingen bussen de trams op deze lijn. De tramlijn Evere-Sterrebeek kwam in twee fasen tot stand: in 1891 Brussel-Sint-Stevens-Woluwe en in 1892 Sint-Stevens-Woluwe-Sterrebeek. In 1897 kwam Sterrebeek-Vossem tot stand. In 1897 verbond de stoomtram Leuven met Tervuren. In 1927 was de elektrificatie van het baanvak Terbank-Bertem klaar, in 1930 volgde Brussel-Sterrebeek, in 1934 Bertem-Vossem-Tervuren en in 1937 Sterrebeek-Vossem. In 1952 verdwenen de stadstrams uit de stad Leuven. In 1961 verdween de tramlijn Brussel-Leuven. Bussen kwamen in de plaats.

De tram ontsloot het platteland, daar waar de aanleg van spoorwegen te duur was. De tram stond ook bekend

¹⁵ K. VAN ISACKER, o.c., p. 98-99.

¹⁶ M. VANGRAMBEREN, *Everberg in vroegere dagen*, s.l., s.d., p. 83.

¹⁷ K. VAN ISACKER, o.c., p. 180.

als de 'vicinal' of 'Zwarte Jaak'. Marie Vangramberen beschreef het vervoer in 1905: "*Amelie Vangramberen, mijn zuster, ging in oktober 1905 van Everberg naar het pensioonaat van Heikruis. We gingen te voet naar het station van Kortenberg. Met de trein ging het van Kortenberg naar het Noordstation te Brussel. Dan nam men de paardentram naar het Zuidstation te Brussel. Vandaar ging het met de trein tot Brages-Bellingen. De tram van Tervuren naar Leuven is aangelegd in het begin van de jaren 1890. Dat was een stoomtram en achter in de bak van de reizigers brandde een kachel in de winter. Het was gezellig. Van dat trammeke hebben we dikwijls en dankbaar gebruik gemaakt. Hij volgde de vesten van de stad tot aan het station te Leuven. We stapten af aan de Tervuurse poort. Aan Heineke Van Campenhout was de halte te Leefdaal. Om de 2 uur kwam de tram in Leefdaal voorbij*"¹⁸. In de bebouwde kom mocht rond 1905 de stoomtram maar 10 km per uur rijden, daarbuiten haalde hij amper het dubbele. Dat waren geen hoge snelheden.¹⁹

5. De fiets in het begin voor de 'chique heren'

De eerste voorloper van de fiets gaat terug tot 1790 met Graaf de Sivrac. Het was de loopfiets. Men sprak van de 'draisine' genoemd naar Badense Freiherr en ingenieur Carl von Drais von Sauerbronn (Karlsruhe 1785-1851). In 1839 verscheen de 'vélocipède' met pedalen van de Schot Mac Millan.²⁰ De eerste fietsen met een groot en een klein wiel waren bestemd voor 'chique heren'. Men zag ze in Erps-Kwerps rond 1890.²¹

Het aantal rijwielen in Brabant evolueerde als volgt volgens de provinciale rijwielbelasting:

- 1893: 6.426
- 1900: 28.191
- 1910: 65.000
- 1912: 76.000.²²

Louis Verdeyen in Erps en Georges Salens in Kwerps waren de eersten met een fiets in Erps-Kwerps kort na 1900. Ook Gustaaf Salens uit Kwerps volgde snel het voorbeeld van zijn broer Georges. Het maken en het herstellen van de fiets was in het begin het werk van de dorpsmid. In 1905 kocht smid Louis Verdeyen van Erps voor 120 fr. de

Gustaaf Salens met zijn fiets te Kwerps voor W.O. I. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

'velo' van Antoon Servranckx uit Perk. Jan Servranckx ondertekende op 22 oktober 1905 de rekening van de verkoop in het 'Boek der smidsrekening Verdeyen te Erps'.

Dokter Arthur Smekens van Herent had voor W.O.I twee BSA-fietsen om zijn patiënten te bezoeken, dus voor de 'visites' of huisbezoeken. In Everberg was er een fietsenmakerij waar men 'Cycles Flora' verkocht tijdens het interbellum.

¹⁸ M. VANGRAMBEREN, *o.c.*, p. 82-83.

¹⁹ K. VAN ISACKER, *o.c.*, p. 179.

²⁰ J.B.QUINTYN, *Historische opmars van de techniek*, Gent, 1961, p. 64-66.

²¹ *Interview Hubert Verboomen*, Braine l'Alleud, 1973.

²² N. VAN ZUYPHEN, *Sociale geschiedenis van het fietsen te Leuven, 1880-1900*, in: *Arca Lovaniensis*, s.l., Jaarboek 1979, p. 108. Het Museum van de kleine Koningin Falmignoul (België), p. 20, 38, 40, 83, 179 en 185.

Twee fietsers rond 1900 voor het café 'Au Repos de la Montagne' te Sterrebeek. Verz. L. Sommereyns-Parent Sterrebeek

6. Het fietstoerisme op het einde van de 19de eeuw voor de rijkere burgerij

De fiets was duidelijk een statussymbool voor de rijke burgerij, die in Leuven op het einde van de 19de eeuw Franstalig was. In 1882 werd de 'Union Vélocipédique de Louvain' gesticht. Joseph Delin van de Leuvense fietsenfabriek was in 1898 de voorzitter van de 'Union' en Raoul Claes, later liberaal volksvertegenwoordiger en liberaal burgemeester van Leuven, de erevoorzitter. In 1892 volgde de eerste uitgave en in 1898 de tweede uitgave van 'Louvain et ses environs. Guide Vélocipédique Illustré avec deux cartes routières' met steun van de fietsen- en autofabriek Delin uit Leuven. Het boek gaf beschrijvingen van uitstappen met de fiets. De wegen, die men volgde, werden duidelijk beschreven: de toestand van de weg, de afstanden tot de steden en de dorpen en de bezienswaardigheden zonder de drankstops en de hulpposten te vergeten. Zo vonden we op het Dorpsplein in Erps het café 'In den Hert' als halte, in Schoonaarde 'In de Zwaen' bij Van Assche op de Leuvensesteenweg en in Kortenberg 'Café de la Cantine' op de Leuvensesteenweg, in Leefdaal 'Au Repos des Cyclistes' bij Goossens op de Tervuursesteenweg. Hierbij een wegbeschrijving. De Kouterstraat begon aan de kerk van Kwerps en werd omschreven als volgt: "*En face de l'église de Querbs part une petite route admirablement pavée se dirigeant vers l'arrêt de Olmenhoek. 1 kil.8*" (Tegenover de kerk van Kwerps een kleine weg van 1,8 km, goed gekasseid tot aan het spoorweg-

station Olmenhoek (nu de halte Erps-Kwerps)²³. Van Sint-Stevens –Woluwe naar Kortenberg had men een 'excellente bande cendrée' (een goede asseweg). Men wees ook op de hoge Ijzerenberg te Winksele. Men gaf ook de tramhaltes: Leuven, Heverlee, Terbank, Bertem, Leefdaal, Vosseme en Tervuren.²⁴

Naast de Union Vélocipédique de Louvain had men nog andere fietstoeristenverenigingen in Leuven:

- Véloce Sport Louvaniste, gesticht in 1885
- Tortue Club Louvaniste, gesticht in 1893
- Peeterman Cyclist Club, gesticht in 1895
- Pédale Louvaniste, gesticht in 1896
- Cyclistes Amateurs Kessel-Loo, gesticht in 1896
- Peetermans Touristes, gesticht in 1897
- Section Cycliste de l'Union Louvaniste, gesticht in 1897
- Bal Cycle Club, gesticht in 1897.²⁵

De linkerkant van de baan Brussel-Leuven was in Kortenberg voorbehouden voor de 'velocipidisten' (fietsers) volgens het reglement van 23 augustus 1894. Het lantaarntje voor de verlichting met een goed doorschijnend glas moest vooraan aan het trapwiel gehecht zijn. Men mocht geen kwaadwilligheid plegen jegens de 'velocipidisten'.²⁶ In 1897 constateerde de Zaventemse gemeenteraad onder het voorzitterschap van burgemeester Jan De Vleminck dat het fietsverkeer op de staatssteenweg Brussel-Leuven sterk was toegenomen. Er kwam een reglement

²³ *Louvain et ses environs*, s.l., 1898 (2de uitgave), p. 48. Met dank aan Gust Vandegoor uit Wespelaar voor de kopieën van dit boek.

²⁴ *Ibidem*, p. 79.

²⁵ *Ibidem*, p. 208.

²⁶ Gemeentearchief van Kortenberg, *Gemeenteraad van Kortenberg*, 23 augustus 1894.

tegen de daden van kwaadwilligheid. Het voetpad langsheen de steenweg was bestemd voor de fietsers. Men mocht er nog met kruiwagens, karren of paarden op rijden. Men mocht geen zand of stro op het vermeld voetpad leggen. De fietsers moesten de voetgangers tijdig verwittigen met een bel. Na zonsondergang moesten de rijwielen van een lantaarn voorzien zijn. Deze lantaarn moest doorschijnende glazen hebben. Men mocht ook geen touwen over de steenweg spannen om de fietsers te hinderen.²⁷ De stad Leuven bepaalde in 1899 een maximum snelheid voor fietsers van 10 km per uur binnen de bebouwde kom en 30 km buiten de bebouwde kom.²⁸ Ook onder W.O.II was de fiets nog voor universiteitsstudenten het gewone vervoermiddel voor uitstappen.

7. De fietsenfabrieken

In Leuven had men de eerste Belgische rijwielfabriek van Joseph Delin en Antoine Bodinar in de Zwartzustersstraat in 1891. In 1898 verhuisde de fietsenfabriek Delin naar de Leuvense Vismarkt. Ze schakelde later over op bromfietsen en auto's.²⁹

In Kortenberg heeft men de Fietsenfabriek Ludo. In 1946 fabriceerde fietsenmaker Frans Huygens in Melsbroek een rijwiel dat hij de naam van zijn zoon 'Ludo' gaf. In 1974 verhuisde fietsenfabriek Fietsen Ludo naar de Leuvense steenweg in Kortenberg. Men kreeg de evolutie van de mountain bike over de citybike naar de hybride fiets. In 1992 werd het bedrijf de alleeninvoerder van Scott in heel Benelux.

8. De motor

Naast de fiets kregen we de motorfiets en de bromfiets. Omstreeks 1894 vond de eerste serieproductie van de motorfiets plaats. Rond 1900 kregen we ook een Belgische motorenmarkt. Delin, F.N., SAROLEA en Minerva maakten niet alleen fietsen maar schakelden ook over op bromfietsen. Later kwamen er merken zoals Lady, Flandria, Novy en Rush.³⁰

De motor Delin uit Leuven werd beschouwd als de oudste Belgische motorfiets. Verz. Henri Vannoppen

Vital Van Roey, rentmeester van het kasteel in Everberg en burgemeester van Everberg, reed kort na W.O.I rond per 'motocyclette'. In de jaren 1950 waren de Vespa's en de Lambretta's in de mode. De Harley-Davidson vonden we reeds in 1921 in de V.S. In 2006 telde België 355.933 motoren.

9. De auto, de 'ontspoorde hartstocht' of 'te vergelijken met de gotische kathedralen'

Jean-Francis Held, Frans journalist en hoofdredacteur van het weekblad 'L'Événement du jeudi', legde de nadruk op de ontspoorde hartstocht voor de auto: "Nog nooit ook, is een voorwerp zo beladen geweest met betekenissen als de auto. Letteren, film en zelfs moderne kunst gebruiken hem naar hartelust. De auto kenmerkt de mens en omgekeerd. Wanneer onze beschaving morgen door een

²⁷ H. VANNOPPEN, *De geschiedenis van Zaventem, de industriegemeente van Midden-Brabant*, Zaventem, 1981, p. 195 en p. 197.

²⁸ N. VAN ZUYPHEN, o.c., p. 200.

²⁹ *Ibidem*, p. 213-227.

³⁰ G. ENGELLEN, Motorfietsen op de Belgische markt toen en nu, in: *Febiac-Info*, s.l., oktober 1991, p. 11-13.

kernramp geheel en al zou worden vernietigd en een handige archeoloog later in een ondergrondse garage nog een verzameling bewaard gebleven auto's zou ontdekken, dan kon hij alles wat wij zijn daaruit afleiden"³¹.

Roland Barthes, een Frans literair criticus en essayist, die in 1957 'Mythologies' schreef, vergeleek auto's met gotische kathedralen: "Volgens mij zijn de auto's voor onze tijd wat de gotische kathedralen voor hun tijd waren. Ik bedoel: een geweldige eigentijdse schepping, met hartstochtelijke overtuiging opgezet door onbekende kunstenaars en, zonet in inhoud, dan toch in vorm, doorleefd door een heel volk, dat zich daarmee een magisch voorwerp geestelijk eigen maakt"³².

10. Revolutionaire veranderingen dankzij de komst van de 'automobile'

"Het is geen toeval dat de auto het opperste symbool van de moderne samenleving is: de auto heeft niet alleen een indringende greep op de fantasie van de bevolking maar is ook de drijvende kracht van de industrie geworden. Hij bepaalt grotendeels het ritme van het economisch leven en ook die brede waaier van levensnormen en leefgewoonten die voor de 20ste eeuw, in goede of kwade zin, kenmerkend zijn geworden". Zo omschreef men de auto in de inleiding van het Unesco Koeriernummer 'De automobiel. Machine en mythe' van december 1990.

Deken Jan Van der Vennet van Wemmel, die in de pastorie van Kwerps woonde, schreef in 2000: "Toen ik geboren ben in 1911 waren er nog maar 12.000 auto's in België. Mijn grootvader Désiré De Coster van Tiel (West-Vlaanderen) reed al met een Amélie Bollée. Had men toen gezegd aan mijn moeder dat ik in 2000 bijna 450.000 auto's zou zien rijden in België en dat ik tot bijna mijn 88 jaar alleen met de auto rijd, ze zou het niet geloofd hebben. Ondenkbaar in 1911 en toch gebeurd in 2000. De veranderingen zijn enorm en we moeten ons aanpassen"³³.

11. Van de koetsenmakerij naar de auto-industrie: de familie D'Ieteren

De familie Dieteren was afkomstig uit Schinnen, een dorp ten noordoosten van Maastricht op 15 km ten zuiden van een gehucht Dieteren, vandaar de naam. Jean-Gaspar Dieteren (Schinnen 1753-Brussel 1795) kwam als wagenmaker naar Brussel. Zijn zoon Jean-Joseph D'Ieteren (Brussel 1785-1831) maakte oorspronkelijk wielen in onderaanneming voor verschillende Brusselse koetswerk-ontwerpers. Dit sloot aan bij de familiale traditie. Hij nam met zijn broer Henri-Dominique in 1805 de kleine werkplaats van Joseph Chenu in de Broekstraat over en ze legden zich voortaan toe op de koetsenmakerij. Dat was de eerste generatie. 1805 was dan ook het begin van het bedrijf D'Ieteren. In 1830 kreeg hun tilbury op de Algemene Tentoonstelling van Industriële Producten in Brussel heel wat lof. Alexandre-François D'Ieteren (Brussel 1817-1903), zoon van Jean-Joseph, begon in 1857 met een eigen koetswerkatelier in de Brusselse Nieuwstraat. Hij begon volledige rijtuigen te bouwen. Na de tilbury's kwamen de coupés. Dat was de tweede generatie. De derde generatie werd gevormd door Joseph-Alfred D'Ieteren (Brussel 1853-1926) en zijn broer Emile D'Ieteren (Brussel 1856-Fez Marokko 1922). Ze brachten het atelier van hun vader over naar de Charleroisesteeweg onder de naam D'Ieteren Frères. In 1884 werden ze leverancier van het Nederlandse Hof en in 1894 van het Belgische Hof. Het was de tijd van de stadscoupés, van de phaetons, van de statieberlines en van de landauers. Ze leverden de laatste berline aan het Hof bij 75 jaar België in 1905, maar waren vooruitstrevend. Ze zagen het einde van de koetsen naderen en legden zich vanaf 1897 toe op de automobielkoetswerkmakerij. Ze werkten samen met Camille Jenatzy, de man van de elektrische auto. Dat was ook de eerste auto die ze in 1897 van koetswerk voorzagen. In 1906 verhuisde de firma D'Ieteren naar de Maliestraat in Vorst. Ze maakten koetswerken voor meer dan 100 verschillende merken o.a. voor de Excelsior te Zaventem.

Publiciteit voor D'Ieteren Frères in de catalogus van het Autosalon van 1913 met het portret van Emile D'Ieteren. Verz. D'Ieteren N.V.

³¹ J.F. HELD, Een ontspoorde hartstocht, in : *Unesco-Koerier*, s.l., nr. 208, december 1990, p. 4.

³² R. BARTHES, De godin, in : *Unesco-Koerier*, s.l., nr. 208, december 1990, p. 18.

³³ *Nieuwjaarswensen van Deken Jan Van der Vennet*, Elsene, 2000.

De vierde generatie werd gevormd door Lucien D'Ieteren (1880-1966), de zoon van Joseph-Alfred. Deze vormde het bedrijf in 1919 om tot een N.V. Onder zijn bestuur legde D'Ieteren zich vooral toe op de distributie. Er was de beurcrash van 1929 en het koetswerk stopte nagenoeg compleet. Maar er was een oplossing voor D'Ieteren. Ze voerden vanaf 1931 auto's en vrachtwagens van de Amerikaanse merken Studebaker, Pierce-Arrow en Auburn in. De import werd belangrijk. Omwille van de nieuwe douanewetten startte D'Ieteren in 1935 zelf met de assemblage van onderstellen en koetswerken van Studebaker, die rechtstreeks uit de Amerikaanse fabrieken werden ingevoerd. De vijfde generatie werd gevormd door Pierre D'Ieteren (1912-1975), zoon van Lucien. Hij zorgde voor de internationalisering. In 1948 sloot hij een akkoord met Volkswagen om de 'Kever' in heel België te mogen verdelven. In 1950 werd D'Ieteren de exclusieve invoerder van Porsche en in 1954 van Packard. In 1969-70 werd de vestiging van stocks en verdeling langs de Leuvensesteenweg in Erps-Kwerps in gebruik genomen. Pierre D'Ieteren lag ook aan de basis van de assemblage in Vorst. In 1974 voerde D'Ieteren de merken Audi en NSU in. Na het dodelijk auto-ongeval van Pierre D'Ieteren in 1975 nam zijn zoon Roland D'Ieteren (*1942) de leiding van het bedrijf over. Hij vormde de zesde generatie. In 1986 werd het Contact Center in Erps-Kwerps geopend. Audi-en Volkswagenverdelers konden hun klanten via een testrit laten kennismaken met het gehele gamma. D'Ieteren voerde ook het Spaanse automerk Seat in. Ondertussen was het Ijzeren Gordijn in 1989 gevallen. D'Ieteren werd dan ook in 1992 de exclusieve invoerder van Skoda. In 2000 volgde het merk Bentley en in 2001 Lamborghini. In 2001 werd 'My Way' een verkoopcenter van recente tweedehandswagens in Erps-Kwerps in gebruik genomen. Bij de viering van 200 jaar D'Ieteren in aanwezigheid van Koning Albert II in 2005, vermeldde Lucien D'Ieteren dat één op vijf auto's in België door D'Ieteren ingevoerd werd.³⁴ De weg van de familie D'Ieteren verliep in de volgende stappen:

1. de wagenmakerij
2. de koetsenmakerij
3. het koetswerk voor auto's
4. de auto-assemblage
5. de auto-distributie

12. Van koets naar auto: een kleine revolutie in de ambachtelijke wereld

Men vertrok eigenlijk van een koets met een motor en men kwam tot een echte auto. Vier belangrijke ontdekkingen/uitvindingen speelden hierbij een rol:

1. de ontdekking van petroleum door Drake in Titusville in Pennsylvania in de V.S. in 1859. Antwerpen werd de eerste petroleumhaven in Europa in 1886
2. de uitvinding van de ontploffings- of benzinemotor in 1880 door Gottlieb Wilhelm Daimler
3. de uitvinding van de verbrandings- of dieselmotor rond 1890 door Rudolf Diesel
4. de vervanging van de volle band door de luchtband. De rubberindustrie in Kongo-Vrijstaat van koning Leopold II was daar belangrijk voor.

Oorspronkelijk leverde de autoconstructeur alleen de chassis met de motor. De klant koos dan de carrosseriebouwer, die voor de carrosserie zorgde en die dus de chassis aankleedde. De carrosseriebouwer was in het begin gespecialiseerd in carrosserieën voor karossen of paardenkoetsen. Het woord koetswerk voor carrosserie geeft dit duidelijk aan. De carrosserie omvatte de motorkap, het dak, de koffer, de deuren en de spatborden of alle delen van de wagen die we kunnen zien. De Amerikaan Henri Ford voerde de lopende band in de auto-industrie in en het bouwen van een auto in twee stappen behoorde tot het verleden. De chassis-motor en de carrosserie werden voortaan door de zelfde fabriek gebouwd. Dat kwam veel goedkoper uit.

Emiel Marsé vertelde het als volgt: *"Ik geloof dat er bijna nooit wagens op voorhand gemaakt werden. Het was meestal op bestelling. Een auto uit de fabriek was slechts een geraamte op 4 wielen met stuur en houten bunk. Het koetswerk was een afzonderlijke stiel evenals het 'garnieren' of de bekleding. Het koetswerk van de auto's was in het begin meestal in hout. De 'voituren' waren binnen bekleed met leder of stof. Julien Teugels, herbergier en wagenmaker op de Leuvensesteenweg te Kortenberg heeft nog lang de camions voor de brouwerij Schuermans afgewerkt. Henri Mommaerts, de zoon van 'Pie Gareel' ging 's avonds naar de vakschool voor garnierder en heeft ook nog 'voituren' binnenin bekleed. Ieder rijtuig, dus de vier wielen met het stuur, moest op de baan getest worden. Daarvoor waren er speciale mannen in de fabriek: de 'essaieurs'. Deze reden rond 1920 60 km per uur en dat was een serieuze snelheid op de N 2 (Brussel-Leuven). Ze reden op 12 minuten van Leuven naar Kortenberg. Dat ging want er was niemand in de weg en er waren geen rode lichten"*³⁵.

³⁴ D'Ieteren 1805-2005. 200 jaar geschiedenis, Tielt, 2005; D. DE KERCKHOVE DIT VAN DER VARENT, Généalogie de la famille Dieteren alias D'Ieteren, in : *Le Parchemin*, s.l., nr. 324, november-december 1999, p. 402-411; H. VANNOPPEN, Nieuws uit het Erfgoedhuis Kortenberg VZW en uit Midden-Brabant, in : *Curtenberg*, s.l., 2005, p. 139 (16. D'Ieteren 1805-2005).

³⁵ Interview Emiel Marsé, Kortenberg, 1992.

13. België, in 1900 het autoland bij uitstek!

Voor de plattelander in 1900 was de revolutie op komst. In 1897 reed reeds een elektrische auto. Dit was geen echt succes omdat er problemen waren met de oplading en omdat petroleum toen goedkoop was. De Brusselse ingenieur en constructeur Camille Jenatzy (Brussel 1868-1913) liet de 'Jamais Contente' bouwen, een elektrische auto met spoelvormig koetswerk. De bedoeling van deze elektrische auto was de Franse graaf de Chasseloup-Laubat te verslaan in een race. Op zaterdag 29 april 1899 reed Camille Jenatzy met de 'Jamais Contente' als eerste mens ter wereld 105,882 km per uur op een weg in Achères, niet ver van Parijs. Men kan deze auto nog steeds bewonderen in het automuseum in het kasteel van Compiègne in Frankrijk. Meer dan 100 km per uur, dat was voor het platteland een wonder! In 1903 won Camille Jenatzy de Beker Gordon-Bennet met een Mercedes. De familie Jenatzy had haar buitenverblijf in Everberg.

België telde meer dan 100 automobielenmerken: Adk, Alatac, Alfa-Légia Altona, AM, AMA, Antoine, Aquila, Astra, ATA, Auto-Mixte/Pescatore, Auto-Traction, Bastin, Belga/Nile & Brunel, Belga-Rise, Belgian-Cushman, Belgica, Bovy, Bovy-Pipe, Brossel, BZA, Cambier, CAP, Claeys-Flandria, Construction Liégeoise Automobile (Duryea), Danneels, D'Aoust, Dasse, Déchamps/Vaudouin, De Cosmo, Decoster, De Laminne-Duchêne, Delecroix, Delin, Demati, Demissine, Denonville, Devoghel, DS, Dunamis, Dyle & Bacalan, Elgé, Emmel, Excelsior, FAB, FD, Feyens, FIF, Flaid, Foidart & Rosenthal, FN, Fondu, Ford Transformée, Frenay, Germain, Gilera, Gilet-Herstal, Hermes (Hisa),

Hermes (of Mathis-Hermes), Hoflack, HMW, Houard, Imperia, Janssens, Jeecy-Vea, Jenatzy, Juwel, Kleinstwagen-Belge, Koppel, La Gracieuse, La Locomotrice, Lavolette, La Torpille, Lefebvre, Lefert, Legia, Lemaire & Paillet, Leroux-Pisart/Somea, Liberty, Linon, Longtin & Le Hardy de Beaulieu, Lorenc, Loza, Malevez & Michotte, Magistral, Mans, Matéco, Mathieu (Usines de Saventhem), Mécanique et Moteurs, Metaalwerken van Antwerpen, Métallurgique, Météor, Miesse, Minerva, Mineur, Mistral, Moustique, Nagant, Nova, Parette, Pieper, Pinart, Pipe, Piret, PM, PLM, Preud'homme, Ragheno, RAL, Royal Star-Sava, Ruhl, Rumph, SACA, Sarolea, SCH, SDS, Springuel, Snoeck, Speedsport, Succes, Taunton, Torpille, TVD, Van Langendonck, Van Walleghem, Vincke, Vivinus, Wilford en Willems.³⁶

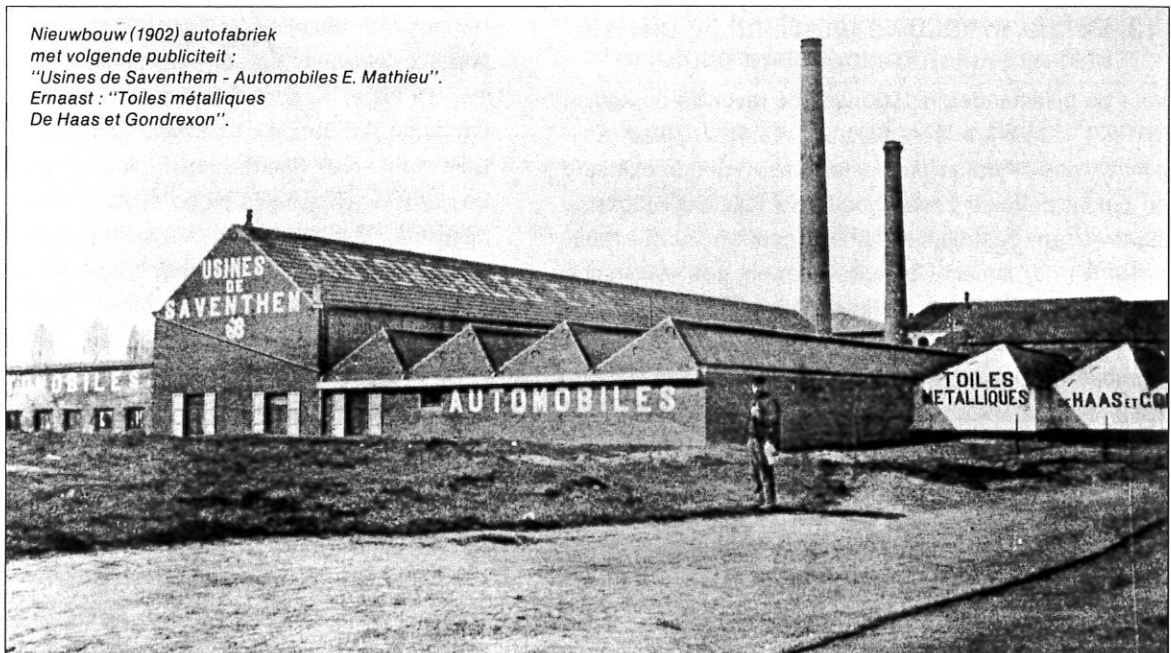
Nicolaas Vincke, een Mechelse specialist in het bekleden van spoorwegvoertuigen, fabriceerde in 1895 de eerste auto's in België. Het waren twee lichte vierwielige open rijtuigen met een achterin gemonteerde Benzmotor. De meeste vuilniswagens in Brussel waren Brossel en werden gemaakt bij Brossel Frères in Brussel. De wapenfabriek FN in Herstal was oorspronkelijk ook fabrikant van auto's. Alle auto's per gemeente vinden we in België terug in het 'Répertoire Général Officielle des Automobiles'.³⁷ Voor 1914 en ook nog de eerste jaren van het interbellum hadden wij nog een bloeiende auto-industrie, denk maar aan de Minerva te Antwerpen. In 1930 waren alle Belgische automerken verdwenen. De Amerikaanse concurrentie werd te groot. Ford en General Motors deden aan assemblage te Antwerpen. Assemblage of het in elkaar steken van auto's was de nieuwe toekomst voor België. De losse onderdelen kwamen in honderden stukken uit

De eerste elektrische auto van Camille Jenatzy in 1897. Verz. D'leteren N.V.

³⁶ Y. en J. KUPELIAN, J. SIRTAINÉ, *De geschiedenis van de Belgische auto: het fabelachtige verhaal van meer dan honderd automobielenmerken*, Tielt, 1980.

³⁷ 'Répertoire Général Officielle des Automobiles' wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

De autofabriek Usines de Saventhem uit 1902. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

andere landen.

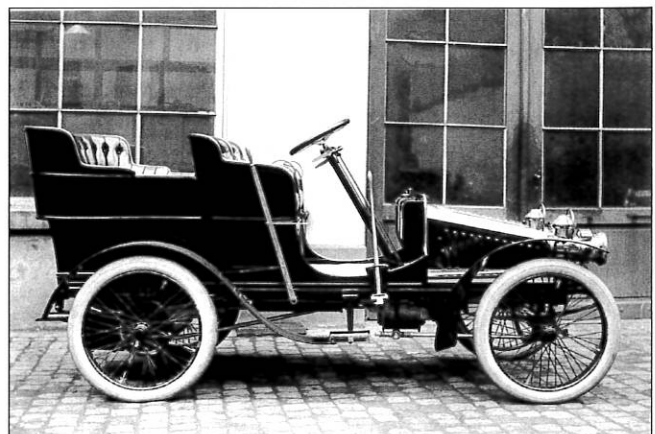
Emiel Marsé uit Kortenberg ging in de jaren 1921-1930 naar de vakschool te Brussel (Palais du midi). Onderweg zag hij een groot reclamebord met de tekst : "*Antibelge! Achetez des voitures étrangères, ruinez votre pays!*" (Wie buitenlandse wagens koopt, ruïneert zijn land en handelt anti-Belgisch) en dit is een duidelijke verwijzing naar de Amerikaanse concurrentie.³⁸

15. De 'Usines Mathieu' te Zaventem

De Franse ingenieur Eugène Matthieu nam in 1902 de autofabriek Delin over. In 1902 werd aan de Keiberg te Zaventem ten zuiden van de spoorlijn Brussel-Leuven de nieuwe fabriek 'Etablissement de Construction d'Automoteurs système E. Matthieu' gebouwd. Later werd het 'Usines de Saventhem. Brevets E. Mathieu'. Op de Keiberg werden vanaf 1903 auto's gefabriceerd. In 1906 fuseerde de firma Mathieu met Belgica en Eugène Mathieu keerde terug naar Frankrijk.³⁹

14. De autofabriek Delin te Leuven

Ingenieur Joseph Delin begon in Leuven met fietsen van het merk Derby. Later kwamen er ook motorrijwielen bij. In 1898 nam Delin een nieuw atelier in gebruik op de Vismarkt, waar later Belgacom kwam. De autofabriek Delin vestigde zich daar. Ze telde 250 personeelsleden. Op de tentoonstelling van 1899 te Brussel presenteerde Delin zijn eerste auto met een tweecilinder luchtgekoelde motor. In 1902 volgde de liquidatie van de autofabriek Delin.

De tonneau vierzit van Delin uit Leuven. Verz. D'Ieteren N.V.

³⁸ Interview Emiel Marsé, Kortenberg, 1992.

³⁹ J. LAUWERS, J.WEYGAERTS, E.CHARELS en E. LIETAR, *Excelsior*, Zaventem, 1983, p. 27-29.

16. De autofabriek Belgica te Zaventem

In 1885 ontstond de rijwielfabriek Belgica in Sint-Jans-Molenbeek. Ze bracht ook de door het leger erkende vouwfiets uit. Het hoofd van de onderneming was Louis Mettwie, die ook burgemeester van Sint-Jans-Molenbeek was. In 1898 kwam er ook de autofabricage bij. In 1906 fuseioneerde Belgica met de Usine de Saventhem E. Mathieu. In Zaventem produceerde men personenauto's, camions, omnibussen, huurauto's en brandweerwagens. Baron Adolf van Zuylen van Nyevelt werd de voorzitter van de Raad van Beheer van Usines de Saventhem S.A. Hij woonde in een deel van het pachthof Maes (de latere woning Schillebeeckx of de Rubenszaal) op de Leuvensesteenweg te Kortenberg. Het symbool van de Belgica was de Belgische leeuw. In 1909 sloot Belgica zijn deuren. De fabriek te Zaventem werd overgenomen door Excelsior.⁴⁰

**NOS
CONSTRUCTEURS
BELGES**

**USINES
DE SAVENTHEM**

BREVETS MATHIEU

Limousine 24-30 HP
Châssis 14 x 16 : 24 x 30 : 40 x 50 HP à 4 et à 6 cylindres

PERFECTIONNEMENTS INÉDITS

BUREAUX A BRUXELLES
11, Rue Vanderaeten, 11

TÉLÉPHONE 6929

De Belgica-publiciteit van 'Usines de Saventhem' met Baron Adolf van Zuylen van Nyevelt en brevethouder Eugène Mathieu. Verz. Henri Vannoppen

17. De bekende autofabriek Excelsior te Zaventem

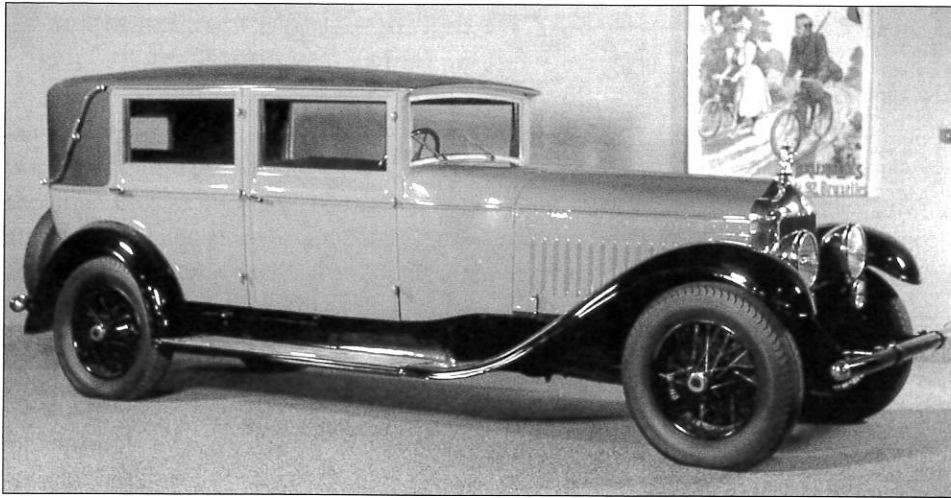
De Gentse ingenieur Arthur De Coninck (Sint-Amandsberg 1876-Ukkel 1942) stichtte in 1903 de 'Compagnie Nationale Excelsior'. In 1904 begonnen ze autovoertuigen te bouwen. In 1909 kwam er een echte autofabriek met de nieuwe handelsnaam 'Société Anonyme des Automobiles Excelsior'. Ze kochten in 1910 de autofabriek Belgica in Zaventem. Arthur De Coninck huurde het Abdijkasteel van Kortenberg in 1911 als woning en bleef daar tot 1920. In 1912 bouwde Excelsior de 'Roi des Belges'. Excelsior had befaamde testpiloten zoals de Antwerpenaar Jef Christiaens en André Dils uit Zaventem. Beide laatsten deden in 1913 de raid Brussel-Sint-Petersburg met de Excelsior sneller dan de sneltrein. De Excelsior kwam 15 uur voor de sneltrein aan. In 1916 werd de Excelsior-fabriek te Zaventem door de Duitsers gesloten. Na W.O.I kwam de Excelsior Albert I. Excelsior behaalde de tweede plaats op de Grote Prijs van België of de 24 uren van Francorchamps in 1925. In 1928 kocht Imperia Excelsior op. In 1929 werd de fabriek te Zaventem gesloten.⁴¹

De Excelsior stadscoupé uit 1921. Verz. D'Ieteren N.V.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 30-42.

⁴¹ *Ibidem*, p. 43-195; J. LAUWERS, Voormalige autofabriek Excelsior te Zaventem, in : *Vlaamse Toeristische Bibliotheek*, s.l., nrs 232-233, juni-juli 1978; Interview met Jacques Weygaert over Arthur De Coninck en over het automerk 'Excelsior', in : *Curtenberg*, s.l., 1992-1993, p. 164-169.

De Minerva van 1927, een status-symbool. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

18. De automerken, vooral dan de Belgische, zorgden voor status

De Mercedes en de B.M.W. zijn tekenend voor het geslaagde, kapitalistische 'vrije ondernemerschap' met zijn welgedane en vaak meedogenloze trots.⁴² De kleuren van de auto zijn zelfs belangrijk. Ze passen ook bij de status. Stephen Baley omschreef het als volgt: *"Het uiterlijk van een auto, waarmee de fabrikanten zo vaak hun klanten lokken, is nooit onschuldig. Opmerkelijk automerken zijn de belichaming van het temperament van het betreffende volk. Ferrari's moeten rood zijn. Een Mercedes-Benz moet een kleur hebben van hard metaal, niet van vruchtensap"*.⁴³

Graaf (later Prins) Jean de Merode te Everberg was de Grootmaarschalk van het Hof. Hij bezat al heel vroeg een 'voiture' (een auto) en een chauffeur. De chauffeur bracht hem van het kasteel van Everberg naar het station van

Kortenberg, waar hij de trein nam naar Brussel. 's Avonds wachtte de chauffeur hem op aan het station. Als de Graaf te laat was, deed de stationschef de trein wachten.⁴⁴ Tevoren had de Grafelijke familie een 'trouwvoiture' en een 'break', dus koetsen. Gravin Louis de Merode, de moeder van Graaf Jean, schonk haar 'trouwvoiture' aan de Zusters Annunciaden van het klooster in Everberg. Remy Van Lint was er koetsier met eigen paard. Hij voerde de Zusters en de Dames van het bejaardenhuis in het klooster van Everberg naar het station van Kortenberg. Het kasteel van Everberg had ook een 'break'. Marie Vangramberen beschreef het als volgt: *"Voor 1914 gebeurde het dat E.H. Victor Vangramberen 's zondags op bezoek kwam op het kasteel van Everberg. De koetsier Adolf bracht Victor Vangramberen dan met de break naar het station van Kortenberg. Daar nam hij de trein. Hij was toen onderpastoor van Sint-Joost-ten-Node"*⁴⁵. Maar de adellijke familie volgde ook de nieuwe statussymbolen en schakelde over op de auto, zonder zelf te rijden.

De status van de auto: de Chrysler van de burgerijfamilie Vander Reydt te Kortenberg in 1930. Marie-Josèphe Vander Reydt bij haar plechtige communie en haar vader Edouard Vander Reydt poseren fier voor de auto. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

⁴² J. F. HELD, Een ontspoorde hartstocht, in : *Unesco-Koerier*, s.l., nr. 208, december 1990, p. 5.

⁴³ S. BAYLEY, Auto's en sex, in : *Unesco-Koerier*, s.l., nr. 208, december 1990, p. 5.

⁴⁴ Interview Emiel Marsé, Kortenberg, 1992.

⁴⁵ M. VANGRAMBEREN, *Everberg in vroegere dagen*, s.l., s.d., p. 82.

Paul Daxhelet (links) uit Kortenberg in 1938 met een Minerva.
Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

Vooraf de burgerijfamilies in Kortenberg en Erps hadden een auto met of zonder chauffeur. Bij de familie Van der Reydt uit Kortenberg had men een Fiat ('décapotable') in 1921 en een Chrysler in 1930. Daar werd de plechtige communiefoto van Marie Josèphe Vander Reydt bij gemaakt. Paul Daxhelet had een Minerva in 1938.

Besluit

De plattelander van 1900 kende de stoomtrein, de paardentram en de stoomtram. Hij zag de rijken met de 'vélocipide' of met de Excelsior rijden. Er was al heel wat veranderd, wanneer hij zijn Midden-Brabant vergeleek met dat van zijn grootvader in 1830. De plattelander van 1900 verwachtte nog heel wat vernieuwingen in het vervoer. Maar dat zijn achterkleinkinderen elk hun eigen auto zouden hebben en tegen 120 km per uur naar de kust zouden rijden, dat kon hij niet voorspellen.

Henri Vannoppen
Leuvensesteenweg 839
3071 Erps-Kwerps

Foto Raymond Lambie

Het Koninklijk Belgisch Filmarchief en de ontsluiting van audiovisueel erfgoed

Erik Martens

In de zomer van 2008 zal het gerenoveerde Filmmuseum in het Brusselse Bozar-complex zijn deuren openen. Het museum zal, naast de twee projectiezalen waar dagelijks films uit de collectie van het Filmarchief worden vertoond, ook een tentoonstellingsruimte bevatten. Daar zal de bezoeker via beeldschermen naar hartelust kunnen grasduinen in een catalogus met filmfragmenten, en deze fragmenten met een klik op de computermuis kunnen bekijken.

Het Filmarchief werkt al langer aan de ontsluiting van de eigen collectie door middel van digitalisering. Digitalisering maakraadpleging namelijk in vele opzichten gemakkelijker, vooral omdat klassieke filmspoelen zeer kwetsbaar zijn. Wie vandaag een film uit het archief wil bekijken, dient de filmrollen zelf te raadplegen (te visioneren op een projectietafel). Telkens een filmrol blootgesteld wordt aan een afspeelmechanisme (visioneertafel, filmprojector) is er gevaar voor beschadiging, en in het ergste geval zelfs vernietiging. Het raadplegen van een digitale kopie is voor dat probleem een voor de hand liggende oplossing. De filmspoelen hoeven de beschermende opslagruimte niet meer te verlaten. Ze worden binnenshuis gescand en omgezet naar een digitaal bestand.

Met het oog op een fundamentele verbetering van de toegankelijkheid van de collectie, heeft het Filmarchief als doelstelling een breed opgezette digitaliseringsoperatie volgens de standaard definitie norm (dwz. ongeveer de televisienorm). In de toekomst gebeuren raadplegingen van de collectie alleen nog digitaal, via het klassieke pc scherm. Standaard definitie is vanzelfsprekend niet de

hoogst haalbare norm, maar het is wel een resolutie die in alle opzichten vlot consulteerbaar, transporteerbaar én stockeerbaar is.

Deze aanpak geldt niet alleen voor materiaal dat wordt opgevraagd door binnen- en buitenlandse vorsers. Het is ook een strategie die ons in staat stelt om een handig consulteerbare digitale kopie te bezorgen aan instellingen die ons hun filmcollecties in bewaring geven.

Films kunnen op die manier niet alleen ontsloten worden voor de instellingen of personen die er eigenaar van zijn, maar ook voor een veel breder publiek. En dit via alle denkbare digitale kanalen, voor zover de rechtensituatie van de films in kwestie dit toelaat. Dit laatste is meer dan een vrijblijvende toevoeging. Of de digitale media hun ongekende verspreidingsmogelijkheden waar kunnen maken, heeft alles te maken met de antwoorden die vanuit de wereld van het auteursrecht zullen worden geformuleerd op de juridische kwesties die door de nieuwe media aan de orde worden gesteld.

Ten slotte dient idealiter op lange termijn de gehele collectie¹ gedigitaliseerd te worden, zodat ze integraal via digitale weg geconsulteerd kan worden. Zoiets is evenwel een gigantische onderneming die vanuit een zorgvuldig afgewogen prioriteitenplan moet worden opgebouwd, waarbij enerzijds het meest gevraagde materiaal, anderzijds het meest kostbare materiaal eerst wordt gedigitaliseerd.

Voor projecten waar ook digitale projectie bij komt kijken, is een andere aanpak geboden. Ook voor 'editie'-projecten,

¹ Vandaag telt de collectie 50.000 titels. Elk jaar komen er een 2000-tal titels bij.

Verz. Koninklijk Belgisch Filmarchief

voor de uitgave van (al dan niet hoge-definitie) dvd's, voor mogelijke projecten op het vlak van *video on demand* dient de digitalisering aan een hogere kwaliteitsnorm te beantwoorden.

Dit betekent concreet dat er in die gevallen aan hogere definities moet worden gescand en dat er daarnaast ook een heel werk is op het vlak van kleurcorrectie en restauratie (krassen bijwerken, beeldstabiliteit verbeteren, alle mogelijk vormen van stof en vuil verwijderen...). Films die volgens deze werkwijze worden gedigitaliseerd, kunnen voortaan ook digitaal worden geprojecteerd volgens hoge kwaliteitsnormen.

Het spreekt voor zich dat het weinig zinvol is om elke film uit de collectie aan een dergelijke relatief dure en arbeidsintensieve "workflow" te onderwerpen. Voor heel wat beeldmateriaal is de waarschijnlijkheid van een editieproject of een publieke vertoning weinig realistisch. Voor de bewaring op lange termijn is de pellicule-drager het beste conserveringsmedium (mits bewaring in de juiste omstandigheden). Digitalisering op hoge resolutie is geen zaak van bewaring, wel van presentatie: van distributie en vertoning.

Films die op deze manier worden gedigitaliseerd kunnen opnieuw in aanmerking komen voor (digitale) vertoning, niet alleen binnen de faciliteiten van het Filmarchief (het Filmmuseum), maar ook op andere locaties (binnen- en buitenlandse filmfestivals, buitenlandse filmarchieven...) en in het kader van specifieke projecten.

Het aanbieden van filmfragmenten aan de bezoekers van het Filmmuseum ligt in het verlengde van de digitalisering van de collectie. Dit is ook het geval voor de Filmarchief dvd's, die sinds de reeks "Kroniek van de Vlaamse film" (11 klassieke Vlaamse langspeelfilms) regelmatig verschijnen.

De uitgave van dvd's biedt echter een bijkomend voordeel. Historisch beeldmateriaal dat doorgaans zijn weg naar het publiek niet meer vindt, kan via het nieuwe medium wel aangeboden worden. Het gaat dan voornamelijk om non-fictie beeldmateriaal: bioscoopjournaals, reportages, documentaires, amateurbeelden, enz. Naast fictiefilms vormt dit een belangrijk onderdeel van de collectie van het Filmarchief. In de nieuwe reeks non-fictie dvd's die het Filmarchief sinds enkele jaren uitgeeft, wordt projectmatig gewerkt rond belangrijke thema's uit het collectieve geheugen van de voorbije eeuw in ons land. Tot nu toe verschenen er drie dvd's in deze reeks: Expo 58 over de gelijknamige Wereldtentoonstelling in Brussel, Zoölogie (oude Zoo-filmpjes van 1910 tot 1960), en Agriculturen (over de mechanisering van de landbouw in België).

Aangezien historisch beeldmateriaal niet altijd voor zich spreekt, is het van groot belang de beelden in hun juiste context te plaatsen. Vandaar dat deze films met een boekje worden uitgegeven. Daarin wordt de historische context geschetst aan de hand van enkele algemene essays, en gedetailleerde beschrijvingen van de films. Dit geeft aan de films een grote meerwaarde.

Het belang van de digitalisering gaat verder dan alleen overwegingen van efficiëntie binnen de muren van het Filmarchief. Finaal zal deze operatie ertoe leiden dat de bewegende beelden die door de gemeenschap aan het Filmarchief werden toevertrouwd, via de digitale technologie aan diezelfde gemeenschap kunnen worden teruggeschonken.

Erik Martens (m.m.v. Arnaud van Cutsem)
Filmarchief dvd's
www.filmarchief.be/dvd

Omtrent de toekomst van de heemkunde, een bijzondere vorm van erfgoed Beschouwingen van een schaduwloper

Romain John van de Maele

Onze reactie op onze eigen tijd beïnvloedt onze opvattingen over het verleden, maar die reactie wordt ook zelf door de geschiedenis medebepaald. De geschiedenis is een belangrijk inhoudelijk en structureel element van onze maatschappelijke inzichten en opvattingen over onze eigen tijd. De toekomst tekent zich reeds af in onze beoefening van de geschiedenis.

Martin A. Hansen¹

De toekomst van tastbaar erfgoed krijgt steeds meer aandacht, ook als dat erfgoed nog onder vele bouwlagen verborgen ligt. Alvorens bouwvallers het uitzicht van een straat of plein ingrijpend wijzigen, kunnen stadsarcheologen – weliswaar onder tijdsdruk – meestal stille getuigen uit het verleden opnieuw laten spreken. Stadsvernieuwing gaat steeds vaker gepaard met een herwaardering van soms eeuwenoude en vaak lang verwaarloosde sites, en ook 'natuurlandschappen' krijgen nu en dan opnieuw hun 'oorspronkelijk' uitzicht, al vertroebelen romantische voorstellingen meer dan eens de kwalificatie 'oorspronkelijk'. West-Europese 'natuurgebieden' zijn grotendeels cultuurlandschappen die door eeuwenlange begrazing en het

gebruik van de ploeg werden herschapen. De ploeg was (is) wellicht een van de belangrijkste cultuurvoorwerpen.²

Er mag in de handen worden geklapt, maar een hoerastemming is ongepast. De Monumentenstrijd (Canvas januari-februari 2007) moest het grote publiek sensibiliseren voor materieel erfgoed en legde de (voortdurende) kwetsbaarheid van ons patrimonium bloot. Tegelijkertijd werd op een pijnlijke manier duidelijk dat de inspanningen om erfgoed te bewaren en toegankelijk te maken structureel ontoereikend zijn. Vooral de archiefwerking – de rug-gengraat van ons collectief geheugen – wordt in ons land stiefmoederlijk bejegend.

¹ M. A. HANSEN, *Tanker i en skorsten*, København, 1948, p. 77. (Mijn vertaling)

² M. A. HANSEN, *o.c.*, p. 7-12.

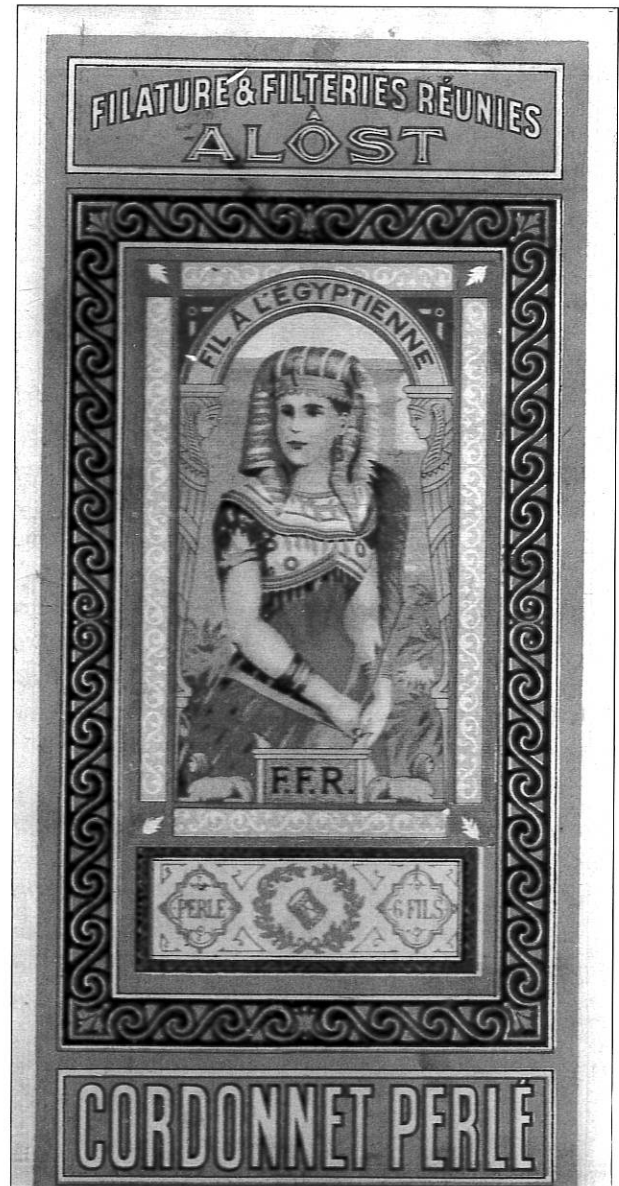
Van miskend werelderfgoed tot marktgerichte integratie

Toen ik in de jaren vijftig langs het oude Aalsterse begijnhof naar school liep, werd daar de slopershamer gehanteerd en de herinnering aan het verleden werd er bijna volledig uitgewist. In september 2001 ging in heel Vlaanderen een begijnhovenweekend door en de organisatoren vroegen aandacht voor veel geslaagde restauraties, maar over het Aalsterse begijnhof konden ze slechts mededelen dat 'in de jaren 1950 bijna het volledige begijnhof [werd] vervangen door 56 sociale woningen in 'Vlaamse stijl' [en dat] de neogotische poort uit 1874 [moest] wijken voor een appartementsblok'.³ De begijnhoven zijn inmiddels als werelderfgoed erkend.

Het kon – en het kan – ook anders en de voorstelling van erfgoedwandelingen in het driemaandelijks tijdschrift *Erfwoord* wijst erop dat 'herontdekte' sites en monumenten als 'lieux de mémoire'⁴ kunnen fungeren. Het versplinterde verleden wordt op die manier (h)erkenbaar. Het gezicht van een stad of streek werd ooit (mede)bepaald door abdijen en kloosters. In West-Europa is de monastieke cultuur inmiddels een randverschijnsel geworden en de oorspronkelijke functie van abdijcomplexen is op veel plaatsen bijna geheel verdwenen. Toch blijven veel abdijsites 'door hun grootte, heldere structuur en vaak belangwekkende historische gebouwen [...] interessante eilanden in een versnipperde en snel evoluerende stad'.⁵ In Leuven wil men alvast een van die 'eilanden', de Abdij van 't Park, integreren in een Europees 'snoer'. De (marketing)plannen die bij die integratiegedachte aan de oppervlakte zijn gekomen wijzen op de 'maakbaarheid' van erfgoed, maar de verwachte toeristische aantrekkingskracht behoeft geen struikelblok te zijn voor een juiste omgang met het historisch cultuurpatrimonium, op voorwaarde dat ander, op dit ogenblik minder populaire getuigen uit het verleden voor toekomstige generaties worden gevrijwaard, en dat was (is) vaak een pijnpunt. Zo werd o.m. het werk van de Vlaamse Primitieven tot in het begin van de negentiende eeuw vaak met weinig respect en meestal ook zeer onoordeelkundig 'bewaard' voor toekomstige geslachten.⁶ Toch bestaat er geen definitieve juiste omgang met erfgoed.

Elke nieuwe generatie bepaalt gedeeltelijk zelf haar invulling van het begrip erfgoed en van de zin van dat erfgoed voor het leven in de eigen tijd, steeds vanuit een nieuwe horizon, zoals elk individu met zijn of haar eigen genealogie en verleden omgaat. Ik illustreer dit graag met een anekdote. Jaren geleden kocht ik in Brussel twee dozen die me aan mijn jeugd in Aalst deden denken, maar de verkoopster aarzelde. Op een van de dozen kwam niet alleen de door mij gezochte fabrieksbenaming voor maar

ook een Egyptisch motief. De verkoopster had een klant die vrijwel elke maand langs kwam en precies dit soort motieven verzamelde. De tweede doos zette de verkoopster niet aan het denken, maar de twee verschillende benaderingen van een zelfde object – de interesse voor het Aalsterse industrieel verleden tegenover de interesse voor de antieke wereld – waren cultuurhistorisch even legitiem.

Bovenaanzicht verpakking FFR met Egyptisch motief. Verz. Romain John van de Maele

De integratie van het erfgoed hoeft niet steeds een onderdeel te zijn van een grootschalig project. Zo zijn o.a. de herbesteding en restauratie van een oude hoeve in het centrum van Tervuren – nu het Hof van Melijn, heemkundemuseum en museum van de School van Tervuren –, Strand-

³ Programmabrochure *Begijnhovenweekend*, Leuven, 2001, p. 5.

⁴ Voor het begrip 'lieux de mémoire' zie P. NORA, *Les Lieux de mémoire*, Paris, 1984-1992.

⁵ 'De toekomst van de Leuvense abdijen', in: *Mozaïek. Stadsvernieuwing Leuven*, s.l., jg. 4, nr. 2, juni 2007, p. 3.

⁶ B. RIDDERBOS & H. VAN VEEN, ed., 'Om iets te weten van de oude meesters' *De Vlaamse Primitieven – herontdekking, waardering en onderzoek*, Nijmegen/Heerlen, 1995.

gården in Husby Klit – een Deense boerderij uit 1875 die nu als plattelandsmuseum is ingericht – en Leeds Castle in Maidstone (Engeland) voorbeelden van een aanvaardbare of respectvolle – maar soms heel late⁷ – ingreep die aan tastbaar erfgoed in verval een nieuwe toekomst heeft gegeven. Deze drie voorbeelden zijn slechts een willekeurige greep uit de musealisering, een fenomeen dat ook tot uitdrukking kwam – en komt – in de aanpak van de erfgoedplaats Felix de Boeck in Drogenbos en in de bescherming van stads- en dorpsgezichten.

Minder opvallend, maar voor de heemkunde even belangrijk, zijn de bewaring van oude foto's, verzamelobjecten, kranten, affiches, enz., en een streven naar een verhoogde toegankelijkheid en ontsluiting van de verzamelingen.⁸ Naar aanleiding van Erfgoeddag 2007 stelde het stadsarchief van Leuven twintig objecten tentoon in handelszaken in de binnenstad en de Leuvenaars kregen de kans zich uit te spreken over hun favoriete erfgoedobject. *Le Journal des Petites Affiches* – een lokaal advertentieblad dat voor het eerst verscheen in 1819 en meer dan honderdvijftig jaar in de Leuvense brievenbussen belandde – werd, niet toevallig, door een meerderheid als meest waardevol verzamelobject aangeduid.⁹ Het tweetalige weekblad was (en is) een belangrijk element in het collectief geheugen van Leuven. Een gedigitaliseerde versie van de krantenverzamelingen, zoals gerealiseerd in Ieper¹⁰, zou de toegankelijkheid sterk doen toenemen en het (vergelijkend) heemkundig onderzoek bevorderen.

De musealisering van het verleden

De steeds sneller toenemende museumdichtheid, die wellicht hand in hand gaat met de overrompelende wijzigingen die de westerse samenleving kenmerken¹¹, wijst op een groeiende belangstelling voor erfgoed. Hermann Lübke vestigde de aandacht op de snelle groei van het aantal musea na de Tweede Wereldoorlog – o.a. de musea voor heemkunde of 'musées du terroir' – in Zwitserland, Friesland en Duitsland¹², maar zijn bevindingen gelden ook voor andere landen en voor andere ontwikkelingen in de erfgoedsector. Tussen 1941 en 1944 groeide het aantal heemkundige verenigingen in Vlaanderen van 11 naar 53!¹³ De jaarlijkse groei zag er als volgt uit: 1941: 11 kringen, 1942: 22 (+ 100%), 1943: 42 (+ 90,90 %), 1944: 53 (+ 20,75 %). Begin 2007 telden Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest 'ruim 470 heemkundige kringen [en] 129 heemkundige musea.'¹⁴

De voortschrijdende musealisering is geen nieuwe ontwikkeling, en klachten over de snelheid waarmee symbolen, rituelen en materiële overblijfselen verdwenen, kwamen reeds in de negentiende eeuw voor. Om slechts één voorbeeld uit de lange negentiende eeuw aan te halen, verwijs ik naar een overweging van George Sand (1804-1876). In 'Les noces de campagne' wees ze op de snelle en massale veranderingen in de eerste helft van de negentiende eeuw: "*Depuis seulement que j'existe il s'est fait plus de mouvement dans les idées et dans les coutumes de mon village, qu'il ne s'en était vu durant des siècles avant la Révolution.*"¹⁵ En toch is Nohant, het plaatsje waarover Sand schreef, vandaag een deel van "*la France profonde, een ongeschonden en weinig toeristische streek, waar de 19de eeuw*", volgens Ingrid Castelein, "*iets langer bleef duren.*"¹⁶

⁷ Het Hof van Melijn was reeds tientallen jaren een beschermd monument toen het, na een veel te lange periode van verval, werd 'gerestaureerd'. In 1976 weerklonk dan ook terecht het volgende protest: '... geen enkel bestuur heeft zich bekommerd om het met de geldelijke staatshulp voor de gemeenschap te bewaren.' J.E. DAVIDTS, *Landelijk Tervuren*, Tervuren, 1976, p. 31.

⁸ Een gedeeltelijke, aantrekkelijke ontsluiting van archiefbestanden d.m.v. een website heeft op dit ogenblik vaak slechts een wegwijzerfunctie. Voor gedetailleerd historisch of volkskundig onderzoek is het nog steeds nodig de archiefbestanden in het archief te bestuderen en deze in een zo ruim mogelijk kader te integreren. Dit aspect mag niet worden verwaarloosd, en het is wenselijk evenveel energie en middelen te besteden aan de ontsluiting op de bewaarplaats als aan de gedigitaliseerde, beperkte ontsluiting. Beeldbanken, gedigitaliseerde krantenbestanden en bevolkingsregisters zijn vaak handige hulpmiddelen en smaakmakers, maar men moet zich hoeden voor het eventuele trechtereffect.

⁹ *Leuven gecollecteerd. Tentoonstelling stadsarchief in de binnenstad 22 april-19 mei 2007*, Leuven, p. 5 en 'Petites Affiches', in: *Stad Leuven Info*, s.l., jg. 35, nr. 27, 5 juli 2007, p. 2.

¹⁰ Zie www.geheugenvanieper.be.

¹¹ H. LUBBE, 'Der Fortschritt und das Museum', in: IDEM, *Die Afdringlichkeit der Geschichte*, Graz, 1989, p.13-29, aldaar 28.

¹² H. LUBBE, o.c., p. 13.

¹³ J. GERITS, 'De pionierstijd van de georganiseerde heemkundige werking in Vlaanderen', in: *Ons Heem*, s.l., jg. 45, nr. 6, november 1991, p. 190-200, aldaar 196.

¹⁴ F. DIERICKX & J.-M. LERMYTE, 'Heemkunde Vlaanderen vzw. Actieplan 2007', in: *Binnenkrant* (Bijlage bij *Ons Heem*), Mechelen, januari-februari-maart 2007, p. 2-10, aldaar 2.

¹⁵ G. SAND, *La mare au diable*, Paris, 1974, p. 114.

¹⁶ I. CASTELEIN, 'Licht op een donkere vallei', in: *De Standaard*, 3-4 juli 2004, De wijde wereld: p. 4-5.

Strandgården in Husby Klit, 1991.
Verz. Romain John van de Maele

Heemkunde: een open verhaal

Maar hoe staat het met de heemkunde? Heemkunde is zelf erfgoed dat lokaal of regionaal erfgoed in al zijn vormen – stoffelijke en onstoffelijke – inventariseert en integreert in een web van historische verhalen. Heemkunde en het Duitse begrip Heimatforschung zijn geen hippe benamingen. Toch geef ik de voorkeur aan heemkunde en niet aan lokale geschiedenis, zoals dat het geval is in het Frans (histoire locale), het Engels (local history) en het Deens (lokalhistorie). De historische dimensie speelt een zeer grote rol in de heemkunde, maar de vraagstelling is – zoals in de algemene geschiedenis – ruimer. Dit blijkt o.a. uit de Italiaanse benaming: storia e geografia della propria regione. Maar zelfs de Italiaanse omschrijving vind ik te beperkt. Zoals de academische geschiedschrijving leunt de heemkunde vaak aan bij de etnologie, de sociologie en andere mens- en maatschappijwetenschappen, o.a. het recht en de taal- en letterkunde. Emmanuel Le Roy Ladurie doorploegde voor zijn etnografische geschiedenis van een dorp in de Pyreneeën een aantal getuigenverklaringen voor de inquisitierechtbank onder leiding van Jacques Fournier, en de studie van plakkaatboeken heeft heel wat aan het licht gebracht over de uitoefening van de geneeskunde in Brussel in de zestiende eeuw.¹⁷ De naam- en plaatsnaamkunde hebben samen met de

dialectologie het heemkundig onderzoek vaak verdiept, vooral in grensstreken – ik geef slechts één voorbeeld: *Grundlegung einer Geschichte der Literatur in Ostbelgien* van Leo Wintgens.¹⁸ In 1983 heeft Wintgens erop gewezen dat zijn belangstelling voor de geschiedenis van de taal in de grensstreek direct verband hield met zijn ervaring op school; hij ging op zoek naar een verklaring van het heden in het verleden.¹⁹

Verhalen en romans – ik denk aan het werk van Cyriel Buysse, Stijn Streuvels, Johan de Maegt (van wie ik o.a. het schitterend etnografisch getinte *De vijf horizonten* koester als een getuige uit het interbellum²⁰) en andere auteurs – weerspiegelen vaak een regionale mentaliteit en historisch naspeurbare feiten. Het 'nut' van literatuur voor de geschiedschrijving werd o.a. erkend door Bouman.²¹ Best verantwoordde het gebruik van romans als bron van historische kennis met de volgende woorden: "I have welcomed the help of mid-Victorian novelists, where their representations of aspects of contemporary life, their distillations of certain of its essential qualities, seem sharper than those of writers of non-fiction. [...] Some fellow historians whom I highly respect make no use of imaginative literature even where it could save them space (because literary genius may be able to put volumes into nutshells) and the reader tedium..."²² Pieter Stokvis en Marita Mathijssen stelden heel recent vast dat

¹⁷ Zie E. LE ROY LADURIE, *Montaillou. Een ketters dorp in de Pyreneeën (1294-1324)*, Amsterdam, 1994 [eerste druk 1984] en A.H. HUUSSSEN JR., 'Het plakkaatboek. Bron van recht en historie', in: J. TOLLEBEEK, T. VERSCHAFFEL & L. H.M. WESSELS, ed., *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000*, Hilversum, 2002, p. 63-80 en IDEM, *De palimpsest. Fragmenten*, p. 54-57.

¹⁸ L. WINTGENS, *Grundlegung einer Geschichte der Literatur in Ostbelgien. Bild der sprachlichen Wechselwirkungen im Zwischenland*. (Ostbelgische Studien II), Eupen, 1986.

¹⁹ 'De wortels lagen in het beleven van concrete taalsituaties op de lagere school van ons geboortedorp Hergenrath: In de klas was de voertaal Hoogduits, daarnaast werd er ook Frans geleerd. Naar de markt reden we onder meer naar het niet veraf gelegen Nederlands stadje Vaals, waar nog steeds bij voorkeur 'Oecher Platt' wordt gesproken... De jonge dialectspreker vielen de verschillen op, vooral tussen de eigen taal en die van het naburige dorp Hauset.' L. WINTGENS, 'Taalgeschiedenis van het oude hertogdom Limburg (15^e-17^e eeuw)', *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, s.l., XXXVII, 1983, p. 255-262, aldaar 257.

²⁰ J. DE MAEGT, *De vijf horizonten. Uit Het Verloren Hoeksken van A. Rannah*, Brussel, 1943.

²¹ P.J. BOUMAN, *In de ban der geschiedenis*, Utrecht/Antwerpen, 1962.

²² G. BEST, *Mid-Victorian Britain 1851-75*, London, 1985, p. 14.

een aantal Nederlandse romans uit de periode 1840-1910 'geschikt is voor mentaliteitshistorisch onderzoek naar de beleving van maatschappelijke conventies'.²³

Op methodologisch vlak is de heemkunde schatplichtig aan andere mens- en maatschappijwetenschappen, maar ze heeft wel haar eigen terrein en een eigen invalshoek: de vergelijkende studie van de stoffelijke en onstoffelijke cultuuruitingen van kleine(re) of middelgrote gemeenschappen, waarbij gemeenschap een open en dynamisch begrip is, zoals het werd omschreven in het concept 'heritage community'.²⁴ Het erfgoed van kleine(re) of middelgrote gemeenschappen is zowel bouwsteen als spiegelbeeld en toetssteen van de algemene geschiedenis en het wordt – idealiter – zowel synchroon als diachroon benaderd. De microgeschiedenis – die vaak 'singulariserend' is – en de macrogeschiedenis – die generaliserend is – smelten in de heemkunde samen in een nieuw open verhaal.²⁵ Het onderscheid met de academische geschiedschrijving is beperkt. In de academische historiografie wordt meer aandacht besteed aan de vraagstelling en aan de hulpvragen. Voorts worden de methodologische aspecten van het onderzoek in de academische geschiedschrijving meestal veel meer geëxpliciteerd. Het heemkundig verslag mag een verhaal zijn waarin de methodologische aspecten minder aan de oppervlakte treden. Het open karakter van de heemkunde is (voor mij) vanzelfsprekend, er bestaan immers reeds lang geen gesloten gemeenschappen meer. Migratie is geen nieuw fenomeen, maar de grote toevloed van nieuwe inwoners was de voorbije halve eeuw wel veel duidelijker én, zoals vroeger, medebepalend voor het verhaal van gisteren, vandaag en morgen. Heel wat Vlamingen trokken na de 'val van Antwerpen' (1585) naar het noorden²⁶ en zijn daar door acculturatie Rotterdammers, Amsterdammers... geworden, maar ook zij hebben het verhaal van de ontmoeting gekleurd. Rond 1620 weken heel wat Walen uit naar Zweden en ze hebben daar duidelijk sporen nagelaten in Karmansbo, Ramnäs, Gimo, Lövsta, Finspång, enz.²⁷ In

1997 waren ongeveer 1000 nakomelingen van de zeventiende-eeuwse inwijkelingen lid van de genealogische vereniging Vallonättlingar.²⁸ In de zestiende eeuw vestigden zich – op initiatief van koning Christian II die zelf als banneling een tijd in Lier verbleef – 184 'Hollanders' als land- of tuinbouwer op het Deense eiland Amager en de sporen van hun aanwezigheid leven niet alleen voort in het museum.²⁹ Toen de Deense 'Hollanders' in 1611 de kerk in St. Magleby lieten opknappen, lieten ze een steen met de volgende woorden aanbrengen: "*Anno 1611 hebben deisse keirsspelsmenn latten deisse kerck verbeteren wp eirne eigene wnkosste*".³⁰ In de tweede helft van de zestiende eeuw trokken heel wat Vlamingen naar Helsingør om er mee te werken aan de bouw van Kronborg.³¹ De migratiegeschiedenis 'herhaalt' zich in Vlaanderen en op vele andere plaatsen in West-Europa en is medebepalend voor een open vorm van heemkunde die tegelijkertijd terug- en vooruitblijkt. Eén voorbeeld volstaat om 'die ewige Wiederkehr des Gleichen' aan te tonen: in 1870 telde Tervuren, een dorp in de Brusselse rand, 2.377 inwoners, in 1971 was dat aantal gestegen tot 11.361. De stijging was vooral het gevolg van inwijking. In 1969 waren bijna 3 op 4 inwoners inwijkelingen, maar vele Nederlandstalige inwijkelingen waren actief in het verenigingsleven. De bevolkingstoename had uiteraard gevolgen voor het uitzicht van het dorp (èn voor de heemkunde): in 1929 bedroeg de oppervlakte van de landbouwgronden 432,5 ha, in 1969 nog 266,2 ha.³² Een bevoorrechte getuige en heemkundige, pastoor Davidts, beschreef in 1976 de evolutie als volgt: "*De homogene parochie van toen [1940] is veranderd in een toren van [B]abel, waar ge alle talen hoort spreken. Deze gedaanteverandering is geschied ten nadele van de landbouw. Al de omliggende velden zijn stuk na stuk veranderd in bouwgronden...*"³³

²³ P. STOKVIS & M. MATHIJSEN, 'Literatuur en maatschappij. Het beeld van de burgerlijke levensstijl in Nederlandse romans 1840-1940', in : P. STOKVIS, ed., *Geschiedenis van het privéleven. Bronnen en benaderingen*, Amsterdam/Heerlen, 2007, p. 385-407, aldaar 404.

²⁴ 'The concept of heritage community is treated as self-defining: by valuing and wishing to pass on specific aspects of cultural heritage, in interaction with others, an individual becomes part of a community. A heritage community is thus defined as a variable geometry without reference to ethnicity or other rigid communities.' M. JACOBS, 'Een nieuwe sleuteltekst voor erfgoedbeleid in de 21^e eeuw', in : *Mores. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, s.l., jg. 7, nr. 1, maart 2006, p. 11-19, aldaar 13.

²⁵ De begrippen zijn in deze context niet identiek aan de micro- en de macrogeschiedenis zoals die werden bedreven door respectievelijk Nico Ginzburg en Arnold Toynbee: ik gebruik de benamingen bij gebrek aan passende alternatieven. Voor de begrippen singulariserend en generaliserend zie: P. STOKVIS, 'Belevingsgeschiedenis': microhistorische singularisering tegenover macrohistorische generalisering', in : P. STOKVIS, o.c., p. 9-18.

²⁶ W.P. BLOCKMANS, *Mobiliteit van cultuurdragers. Zwaartepunten in de Bourgondische Nederlanden*, Zutphen, 1981 en H. ROODENBURG, 'Naar een etnografie van de vroegmoderne stad: De 'gebuyrten' in Leiden en Den Haag', in : P. TE BOEKHORST, P. BURKE & WW FRIJHOFF, ed., *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850*, Meppel/Heerlen, 1992, p. 219-243, aldaar 228-232.

²⁷ K. KIHLMOM, *Vallonerna*, Stockholm, 1958.

²⁸ www.vallon.se

²⁹ J. DIRCHSEN, *Hollanderbyen og dens mennesker*, København, Nationalmuseet, 1982 en G. OLSEN, 'Landbrug, havebrug og digebygning', in : K. FABRICIUS, L.L. HAMMERICH & V. LORENZEN, *Holland Danmark. Forbindelserne mellem de to lande gennem tiderne*, Bind 1, København, 1945, p. 232-248, aldaar 237-248.

³⁰ L. BOBE, 'Amager', in : K. FABRICIUS, L.L. HAMMERICH & V. LORENZEN, o.c., p. 273-302, aldaar 281. In 'keirsspelsmenn' herkent men kerspel, d.w.z. kerkelijke gemeente of parochie, een begrip dat later ook werd gebruikt voor een burgerlijke gemeente op het platteland (dorp). Zie ook M. HAKVOORT & J. VAN SLOOTEN, *Skórt is jób, maar broekstók is broekstók!*, www.urksfruit.nl.

³¹ R. J. VAN DE MAELE, 'Zuid- en Noordnederlanders in Helsingør tijdens de tweede helft van de zestiende eeuw', in : *Vlaamse Stam*, s.l., jg. 32, nr. 10, oktober 1996, p. 462-464.

³² 'Bevolkingsontwikkeling van Tervuren', in : *Wegwijs in Tervuren*, Tervuren, s.d., p. 12-14.

³³ J.E. DAVIDTS, o.c., p. 1. De auteur werd in 1940 als pastoor van Tervuren benoemd.

Oude tekening van het Hof van Melijn, *Wegwijs in Tervuren*, s.d.

Dé geschiedenis is steeds een geschiedenis. Twee voorbeelden uit de literatuurgeschiedenis volstaan om dit te illustreren. In het verleden werd steeds opnieuw beweerd dat Conscience 'zijn volk' heeft leren lezen en die uitspraak wordt bevestigd door de vele massale herdrukken van zijn werk en door bibliotheekverslagen, maar wie verslond het 'zoetwaterrealisme'³⁴ van Conscience en zijn tijdgenoten, en was men in het laatste kwart van de negentiende eeuw gelukkig met de grote belangstelling? Ik kan geen algemeen geldig antwoord formuleren, maar het leesgedrag werd in 1871 in Ieper alleszins op de korrel genomen: "*Le collège échevinal regrette de ne pouvoir annoncer une meilleure tendance dans le choix des lecteurs; non obstant les conseils et les exhortations du bibliothécaire, le public lisant ne demande que des ouvrages d'agrément, parmi lesquels figurent en première ligne les romans de Con-*

science; viennent ensuite ceux de Snieders, d'Ecrevisse, de Sleec[k]x, de Geiregat, etc."³⁵ Ook in Ieper werd het werk van Conscience verslonden, maar het schepencollege achtte de 'ouvrages d'agrément' blijkbaar minder geschikt, hoewel de werken van Conscience en zijn tijdgenoten een uiting waren van 'een halfslachtig, romantisch realisme, over en voor inbrave borsten'.³⁶ Hoe dan ook, het werk van Conscience bleef tot ver in de twintigste eeuw deel uitmaken van de Vlaamse letterkunde en het werd zelfs aan scholieren geschonken. Een leerling van de jongensschool in Zaventem ontving in oktober 1924 als beloning voor zijn schitterend resultaat *De loteling* van Conscience. In Zaventem werd het werk van Conscience (1812-1883), veertig jaar na zijn dood, blijkbaar geschikt geacht voor een jeugdige lezer.

GEMEENTE SAVENTHEM

Jongensschool van Saventhem (Hoek)

Flastia Waavel

leerling van het 4de studiejaar, heeft 318 punten

bekomen op 340

Hij is de 2de op 15 leerlingen.

HET SCHOOLHOOFD,
Henri Van Leemput.

Saventhem, 3 Oogst 1924.

Schutblad met vermelding, *De loteling*, Universiteitsbibliotheek VUB, catalogusnummer 2069617 5

³⁴ R. DERBAUT, *Het naturalisme in de Nederlandse letteren*, Leuven/Amersfoort, 1989, p. 26.

³⁵ 'Chronique locale. Les deux bibliothèques', in: *Journal d'Ypres*, s.l., 1 april 1871, p. 3.

³⁶ R. DERBAUT, *o.c.*, p. 27.

Het tweede voorbeeld betreft de receptiegeschiedenis van het realisme en vooral het naturalisme in Vlaanderen. De artikelen van Van Cuyck, De Mont en Rooses, gepubliceerd in de tweede helft van de jaren tachtig van de negentiende eeuw, worden steeds opnieuw geciteerd, maar het naturalisme werd al enkele jaren vroeger uitvoerig belicht in een Iepers weekblad.³⁷ Dit maakt duidelijk hoe relatief de begrippen periferie en centrum zijn. In Ieper – periferie en overgangsgebied – treft men dus sporen aan van gedragingen die een algemeen patroon bevestigen en van (wellicht) eerder unieke uitingen van cultuurbesef; de eerste belangrijke bespreking van het (Franse) naturalisme in het tijdschrift *Nederlandsche Dicht- en Kunsthalle* was van de hand van Betsy Perk en verscheen pas in de jaargang 1882-1883³⁸, dus na de artikelenreeks van P.P. Denys in het Ieperse blad *De Kunstbode*.

Een voorbeeld dat wellicht meer tot de verbeelding spreekt, is de georganiseerde misdaad in de achttiende eeuw. De bende van Jan de Lichte heeft veel letterkundigen en onderzoekers aan het schrijven gezet. Abraham Hans, Louis Paul Boon en vele andere vertellers³⁹ hebben het verhaal gepopulariseerd, historici hebben de mythische dimensie van de romans afgeslankt.⁴⁰ Op het eerste gezicht waren Jan de Lichte en zijn medeplichtigen, althans in een Oost-Vlaamse context, unieke buitenstaanders, maar ook de bende van Jan Praet⁴¹ en de 'laatste binders, die het land van Aalst onveilig maakten' lieten er van zich horen.⁴² Abraham Hans verwees ook naar *Bakelandt en zijn rooversbende van het Vrijbosch*, een West-Vlaamse bende die later actief was.⁴³ Een vergelijking leert dat georganiseerde misdaad niet alleen in Oost-Vlaanderen voorkwam. De Bokke(n)rijders hebben in de achttiende eeuw heel veel stof doen opwaaien, maar de diefstallen in de Landen van Overmaas worden nu meer als 'losstaande incidenten' dan als het resultaat van georganiseerde misdaad beschouwd. Theo Engelen beschreef de sociale achtergrond van het banditisme tijdens het Ancien Régime en in 'Bokkenrijders, Legende of Leugen?' wordt de historische achtergrond nog verder gepreciseerd.⁴⁴

In Henegouwen boezemde Moneuse⁴⁵ – samen met zijn

gewelddadige trawanten – velen angst in, en ook in onze buurlanden trokken bendes door het land. In Frankrijk trokken Mandrin en Cartouche plunderend rond, in Nederland voerde de Jaco-bende tussen 1715 en 1717 'meer dan een dozijn groots opgevatte, gewapende roofovervalen' uit.⁴⁶ De regionale geschiedenis weerspiegelt hier een ruimer historisch fenomeen en de 'unieke' verhalen zijn bouwstenen voor een (West-Europese) historiografie van de georganiseerde misdaad in de zeventiende en de achttiende eeuw.

Moneuse in 1798, enkele jaren vóór zijn dood, *Lectures pour tous 1906-1907*. Verz. Romain John van de Maele

³⁷ R. J. VAN DE MAELE, 'De receptie van het realisme en het naturalisme in enkele Ieperse weekbladen aan het eind van de negentiende eeuw', in: *Kunstenijdschrift Vlaanderen*, s.l., jg. 56, nr. 315, april 2007, p. 108-113.

³⁸ M. RUTTEN, 'Voorgeschiedenis van Van Nu en Straks', in: M. RUTTEN & J. WESGERBER, ed., *Van 'Arm Vlaanderen' tot 'De voorstad groeit'. De opbloei van de Vlaamse literatuur van Teirlinck-Stijns tot L.P. Boon 1888-1946*, Antwerpen, 1988, p. 11-77, aldaar 17.

³⁹ Op 1 oktober 1908 verscheen in het Ieperse weekblad *De Weergalm* een advertentie voor de nieuwe uitgave van *Jan de Lichte en zijne bende*. Het werk telde 368 bladzijden en was gedrukt op 'groot' formaat. De prijs bedroeg 3 frank.

⁴⁰ W.L. BRAEKMAN, 'De Nazarethse bende van Coben den Beer en die van Jan de Lichte', in: *Oostvlaamse Zanten*, jg. 71, nr. 1, p. 47-55, D. LA-MARCQ, 'De bende van Jan de Lichte volgens de processen van 1748', in: *Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring* 22, 1977-78, p. 11-64, e.a.

⁴¹ A. COUCKE, *Jan Praet, legende en waarheid*, Zele, 1985.

⁴² H. VAN HOORENBEEK [ABRAHAM HANS], *Jan de Lichte en zijne zwarte rooversbende*, Antwerpen, s.d., p. 1355.

⁴³ H. VAN HOORENBEEK, o.c., p. 1355. In 1905 werd in het *Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement* de nieuwe uitgave van *Bakelandt of de Rooversbende van 't Vrijbosch* aangekondigd met illustraties van baron Gaston de Vinck en jonkvrouw Louise de Hem. Het was een lijvig werk van pastoor V. HUYS. 724 bladzijden in octavo. Het bendeverhaal kostte 3 frank en verscheen daarna als feuilleton in het *Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement*.

⁴⁴ T. ENGELLEN, 'De Bokkerijders. Banditisme tijdens het Ancien Régime', in: *Tijdschrift voor de sociale geschiedenis*, s.l., jg. 3, nr. 8, mei 1977, p. 169-196 en 'Bokkenrijders, Legende of Leugen?', www.rijkshoofden.nl (Rijkshoofden, Centrum voor regionale geschiedenis, Heerlen).

⁴⁵ G. LENOTRE, 'Un émule de Cartouche. Moneuse, la terreur du Hainaut', in: *Lectures pour tous 1906-1907*, s.l., s.d., p. 647-657.

⁴⁶ F. EGMOND, 'Onderwerelden: Marginaliteit en misdaad in de Republiek', in: P. TE BOEKHORST, P. BURKE & W. FRIJHOFF, ed., o.c., p. 149-197, aldaar 165.

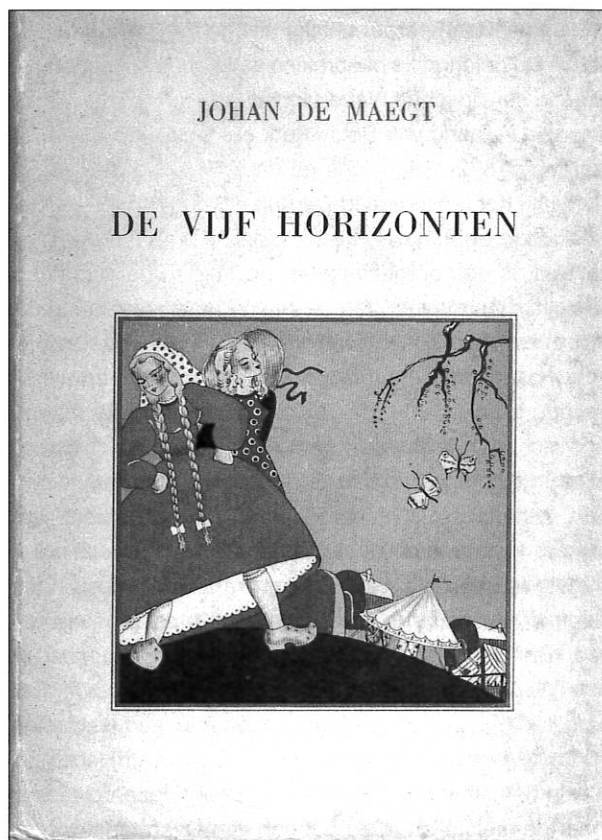
Bouwstenen en toetsstenen

Precies voor dit soort bouwstenen, die tegelijkertijd toetsstenen zijn, geldt – uiteraard op een ander niveau – wat Henk Nicolai over het dorps- en familieverleden schreef: het versterkte ‘de sociale band tussen de betrokkenen’, en ‘tegelijkertijd bood het een verklaring voor de samenstelling van het hedendaagse dorp en de plaats die men daarin had.’⁴⁷ De heemkunde biedt een (deel van de) verklaring voor de (veranderlijke) plaats van de stad, het dorp of de streek in de ruimere gemeenschap. Idealiter is de heemkunde vergelijkend van aard en kan ze worden geïntegreerd in een breder verhaal.⁴⁸ Ik geef de voorkeur aan het woord verhaal en niet aan geschiedschrijving. Historiografie – in de klassieke betekenis – is een iets te plechtstatig begrip.

Narrativisten verdedigen het standpunt dat historici slechts bijdragen leveren aan een dialoog tussen subjectieve interpretaties. Hayden White richtte zich in *Metahistory: the historical imagination in nineteenth-century Europe* (1973) tegen de realistisch-objectiverende geschiedschrijving en Dominick LaCapra heeft er in *Rethinking intellectual history: texts, contexts, language* (1983) op gewezen dat de objectiverende beschrijvingswijze slechts een van de vele mogelijkheden is. De verschillende vormen van geschiedschrijving beschouwt hij als literaire stijlen. Stijl is belangrijk, ook voor heemkundigen en historici: “*Vijf en twintig eeuwen reeds handhaaft zich de traditie onder de historici, zij het niet meer onomstreden, dat de resultaten van het historisch onderzoek in de vorm van een zo goed mogelijk verteld verhaal moeten worden meege-deeld. Taalbeheersing, compositietalent, zeggingskracht en beeldend vermogen droegen bij en deels is dit nog zo, tot de roem van een historicus.*”⁴⁹

Het verhaal van de heemkundige en de historicus wortelt uiteraard in de werkelijkheid – of werkelijkheden – en is tegelijkertijd een subjectief verhaal en heel veel meer. Subjectiviteit staat niet haaks op waarheid. Het zijn precies de wortels, die diep in de werkelijkheid/werkelijkheden doordringen, die de dialoog tussen verhalenvertellers (de ‘auteurs’ van de historische feiten) en hun schaduwlopers (de heemkundigen) boven het niveau van relativistische interpretaties verheffen. Het perspectief van de sporenzoeker werd door de Spaanse filosoof José Ortega y Gasset (1883-1955) in *El tema de nuestro tiempo* (1923) vergeleken met een net (van een visser of een andere zoeker). Ortega y Gasset maakte gebruik van het begrip ‘standpuntelijkheid’ en schreef: “*Legt man ein Gitter oder ein Netz in eine Strömung, so läßt es einige Gegenstände durch*

und hält andere auf. Man kann sagen, daß es auswählt, nicht daß es verzerrt. Das ist die Funktion des Subjekts, des Lebewesens angesichts der kosmischen Realität, die es umgibt.”⁵⁰ Het begrip ‘standpuntelijkheid’ verwijst letterlijk naar het standpunt van de (geschied)schrijver of schaduwloper – zoals bij de fotograaf, de schilder en de filmmaker wordt het resultaat medebepaald door het standpunt bij het fotograferen, schilderen of filmen.

Voorplaat De vijf horizonten. Verz. Romain John van de Maele

(Historische) verhalen vertellen is een activiteit en bij elke activiteit is de rol van het subject (hier de schaduwloper of heemkundige) net zo belangrijk als die van het object (hier het erfgoed en de scheppers van dat erfgoed). Verhalen vertellen is een vorm van ‘waarmaken’ en vooral van zingeving vanuit een intersubjectieve horizonversmelting. Zingeving was en is ook karakteristiek voor musealisering, een beweging die nauw aansluit bij heemkunde. Over de naoorlogse ontwikkelingen in de museumwereld schreef Hermann Lübke: “*Durch die progressive Musealisierung kompensieren wir die belastenden Erfahrungen eines änderungstempobedingten kulturellen Vertraut-*

⁴⁷ H. NICOLAI, ‘De genealogie van het voorwerp: Dierbare voorwerpen en familiecultuur bij de Kingma’s te Makkum’, in : P. TE BOEKHORST, P. BURKE & W. FRIJHOFF, ed., o.c., p. 285-317, aldaar 293.

⁴⁸ Twintig jaar geleden schreef Els Groessens na het bijwonen van een debatavond over geschiedenis en heemkunde o.m.: ‘Heemkunde [zou] een wezenlijke bijdrage kunnen vormen tot de algemene geschiedenis.’ E. GROESSENS, ‘Historici zonder publiek. Ze doen het omdat ze het niet kunnen laten’, in : *Veto*, s.l., jg. 13, nr. 23, 16 maart 1987, p. 4.

⁴⁹ G. HARMSSEN, *Inleiding tot de geschiedenis*, Utrecht, 1968, p. 105.

⁵⁰ J. ORTEGA Y GASSET, ‘Die Aufgabe unserer Zeit’ in : IDEM, *Gesammelte Werke*, Band II, Stuttgart, 1978, p. 79-141, aldaar 136.

⁵¹ H. LUBBE, o.c., p. 29.

heitsschwundes.⁵¹ De snelle veranderingen in en van onze omgeving worden dikwijls ervaren als een bedreiging voor onze identiteit, maar "*das historische Bewußtsein hält die fremdgewordene Vergangenheit als eigene Vergangenheit aneignungsfähig.*"⁵² Het vreemd geworden verleden – in al zijn vormen – krijgt hier de status van bouwsteen en toetssteen. Het is de ruggengraat van een zingevingsproces dat – tegen de achtergrond van een multiculturele samenleving in wording – nog aan belang zal winnen. Een open, vergelijkende en op integratie gerichte heemkunde kan het zingevingsproces ondersteunen en

ligt in de lijn van wat de Gentse historicus Jan Dhondt (1915-1972) van de historische wetenschap verwachtte.⁵³ Het zingevingsproces is een uitdaging en een schitterend toekomstperspectief.

Romain John van de Maele
Duinberglaan 25
3001 Heverlee

⁵² H. LUBBE, *o.c.*, p. 29.

⁵³ 'De rekonstruktie van het verleden had voor [Jan Dhondt] niet zichzelf tot doel, maar wel de dienst aan het heden, door het aflijnen van gedragspatronen die de eigen tijd kunnen verklaren.' M. REYNEBEAU, 'Geschiedenis is ook maar een meneer', in : *Knack Magazine*, s.l., 1 november 1978, p. 59.

De galg van de Boekhoutberg, nader bekeken

Johan De Punt

Naar aanleiding van een artikel over een houten bouwelement, met name een galg zoals de auteurs dit beweren, heb ik de bewuste houtconstructie van naderbij bekeken.¹

Voortgaande op een verschil tussen de afgedrukte foto en de bijgevoegde tekening in het bewuste artikel, deed mij vermoeden dat de constructie toch iets anders kon zijn.

In het artikel laat de auteur doorschijnen dat het om een (éénarmige) houten galg gaat waarvan de staander nu horizontaal ligt. De verbinding van de horizontale balk met de verticale balk riep bij mij echter grote twijfels op.

De constructie

De houten constructie bevindt zich in een kleine, afzonderlijke ruimte, mogelijks de restanten van een hopast. Een bakstenen muur met daarin de vage herinnering aan een opening met rondboog zou hierop kunnen wijzen. De constructie bestaat uit drie houten balken, lichtjes besmeurd met kalkverf. Een horizontale balk steunt in een stijl en beiden zijn in de hoek verbonden door middel van een schuine balk, een korbeel.

De horizontale balk is in eik en is vervaardigd uit de top

van de boom. Op plaatsen waar de boom dikker werd, is het overbodige hout verwijderd met een dissel. Deze balk werd dus niet gezaagd en is van mindere kwaliteit gezien de aanwezigheid van spinhout in de niet gedisselde zone. De balk vertoont een kromming ter hoogte van de stijl. Hij heeft een hoogte van 27 cm (1 voet) op 21 cm breed. De balk is verbonden met de stijl door middel van een doorstekende pen en gatverbinding met een tand onderaan. Of er wiggen zaten door de pen heb ik niet kunnen vaststellen. Stijl en balk zijn verbonden door een vierkantige toognagel.² Bij nader toekijken bleek de rechterzijde eveneens een pen met tand te zijn. De stijl ontbrak hier. Nagenoeg in het midden zaten drie hondjes. Eén hondje is nog aanwezig, de andere twee zijn verdwenen, doch de gaten waar ze inzaten zijn nog zichtbaar. Een hondje of ozingbalk is een klein, horizontaal geprofileerd balkje dat met een pen in een gat zit. Het zit meestal in het zijvlak van de balk en het dient om een horizontale balk of plank te dragen. De afwezigheid van gaten over de ganse lengte toont aan dat deze hondjes slechts dienden om een korte plank of balk te dragen (mogelijks een plank voor de duiven). Verder bevinden zich in de balk in het zichtvlak, drie kepen³ waarin restanten van gesmede nagels zaten. Ook aan de achterzijde waren verschillende kepen voelbaar. Verder naar rechts hadden we nog een gat waarin een korbeel moet gezeten hebben. Op de tekening nr. 1 zijn in stippellijn balkjes weergegeven waar ze met een pen in een gat van de horizontale balk konden gezeten hebben.

Bovenaan de balk hadden we links nog een gat waar een schuine balk moet ingezeten hebben. Langs de rechterzijde zat daar nog een schuine balk van het dak

¹ RAYMOND VAN GEITE en BEN VERMOESEN, De Galg van de Boekhoutberg in een hopast, in : *Ons Heem. Tijdschrift over lokaal erfgoed in Vlaanderen*, Mechelen, jg. 60, nr. 2, april-mei-juni 2007, p. 47

² Toognagel: houten gekleefde, vierkant of achtkantige nagel ingeslagen in voorgeboorde gaten en dienende om een verbinding te verzekeren, zie verdere details in: G. BERENDS, *Historische houtconstructies in Nederland*, Arnhem, 1999.

³ Keep: ondiepe, niet omsloten insnijding voor de inpassing van een ander element

in, al kan deze balk er later ingebracht zijn. Op de balk bevonden zich twee identieke telmerken.⁴ Eigenaardig genoeg zijn beide telmerken identiek. Normaal verwacht men langs één zijde een toevoeging aan het telmerk. Het telmerk bestaat uit twee strepen, aangebracht met een brede beitel.

De verticale balk, de stijl, meet 11 cm en is 18 cm breed. Hij bevat het gat voor de pen van de horizontale balk en een gat voor het korbeel. Verder merken we het telmerk IV. Dit is eigenlijk het telmerk II met toevoeging van een zijstreep, ter aanduiding (in dit geval) van de linkerzijde. De onderzijde van de stijl hebben we niet kunnen vaststellen daar deze verdwijnt in de muur.

Het korbeel verbindt beide balken. Het is 12 cm hoog en zit telkens met pengat in beide balken. Er staat een identiek telmerk op als dit van de stijl. Dit toont aan dat stijl en korbeel bij elkaar horen en bij montage, na demontage, slechts op één manier in het spant thuis horen.

De galg

Ik wil hier even stilstaan bij een galg die we nog dikwijls gebruiken, zij het voor het opentrekken van molenstenen. Op tekening nr. 2 is duidelijk te zien hoe zo een galg gebouwd is. Zonder in detail te willen treden, wens ik toch even de aandacht te trekken op de verbinding van de horizontale balk met de stijl. Dit is eveneens een verbinding van het type pen/gat met tand en met wiggen. De tand bevindt zich echter aan de bovenzijde van de balk. Dit is vrij logisch. De kraagarm wil op zijn steunpunt naar boven bewegen en de tand, langs de bovenzijde, verhindert dit. Wanneer we deze tekening 90° zouden draaien bemerken we dat deze NIET correspondeert met de afbeelding van tekening nr. 1, die zou doorgaan voor een galg.

Galg of geen galg?

Het antwoord is nu wel duidelijk. De constructie in het schuurtje gaat wel degelijk niet om een éénarmige galg. Constructies die ter plaatse worden opgericht en rechtgezet (zoals een windmolen en bij uitbreiding een galg) en uniek zijn, bevatten geen telmerken. Het zou zinloos zijn. Eenmaal de constructie, vlak liggend, in elkaar zit hoeft men ze maar te richten (rechttop zetten). De constructie moet niet meer gedemonteerd worden of vervoerd worden.

Het feit dat telmerk II voorkomt wil zeggen dat er een identieke constructie was met telmerk I (en misschien wel III en IV). De aanwezigheid van kepen laat vermoeden dat dit de buitenwand was van een klein schuurtje dat bestond uit (minimum) twee gebinten. Restanten van gebinte II zijn nog te bewonderen ter plaatse. Men kon ook nog vermoeden dat het een galg kon zijn op twee stijlen, doch de aanwezigheid van kepen en gaten voor schuine balken kelderen ook deze bewering.

Het aandachtig bekijken van alle details en openingen leerde mij dat dit onderdeel een stuk was van een vroeger, klein gebouw dat in deze schuur een tweede leven kreeg.

Johan De Punt

⁴ Telmerk: merkteken als referentie, voor het gemak van koppelen van elementen bij de wederopbouw van de constructie, zie ook: J. VAN STEEN-KISTE, *De historische vakwerkbouw in West-Vlaanderen*, Prov. Bestuur West-Vlaanderen, 2005.

Frans Hogenberg, Die Blau Huycke.
1558

Spreekwoordenrijkdom in een twaalfde-eeuws "burgermanifest"

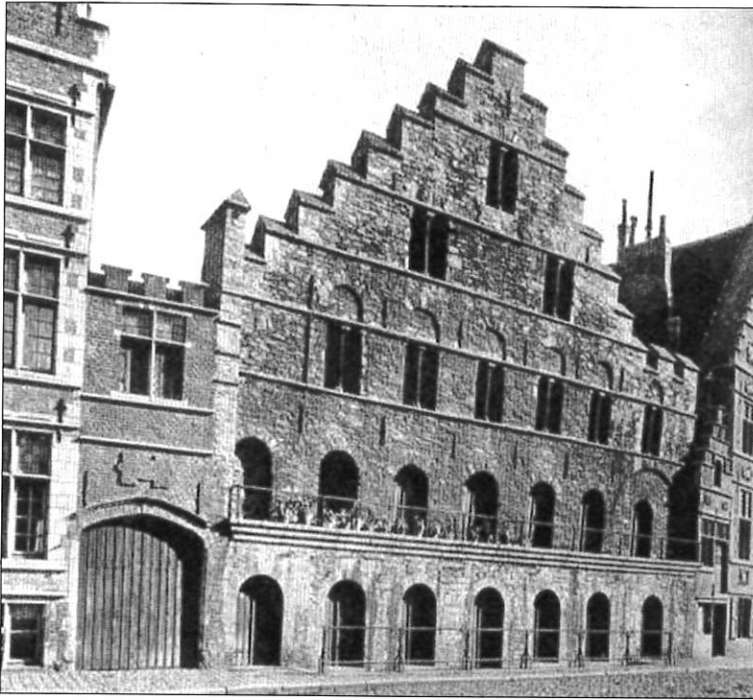
Karel van den Bossche

Door zijn taal drukt de mens gevoelens en gedachten uit. Spreekwoorden zijn een taalvorm door dewelke gevoelens, gedachten, meningen en opvattingen gebald worden uitgedrukt.

De strekking van deze studie is én de oorsprong én de ontstaansbodem van spreekwoorden te benaderen én het mogelijk verband ervan met burgermoraal te duiden.

Uitgangspunten

- De industriële opgang van de steden in het oude Graafschap Vlaanderen is vast te stellen vanaf het midden van de elfde eeuw.
- De Middeleeuwse "verstedelijking" van het Graafschap én de bevolkingstoename veroorzaakten een instroom vanuit het platteland naar de stad.
- De nieuwkomers werden ambachtslui, kooplieden en ondernemers.
- Vooral de laatste twee zetten zich af tegen de traditionele driestandenorde.
- De burgermoraal is hiervan een uiting.
- In deze hoofdzakelijk nog mondelinge cultuur bevestigden kooplieden en ondernemers hun sociale code door gebruik te maken van volkstalige spreekwoorden van

Het 12de eeuwse stapelhuis van de graanhandelaars te Gent. Alle koren dat via Gent over Schelde en Leie werd vervoerd, moest hier te koop worden aangeboden. Als zodanig is het een interessant symbool van de overmacht van de steden in de Middeleeuwen. Verz. Karel van den Bossche

veelal landelijke oorsprong en overlevering.

- De Vlaamse steden, eerder tot industriële ontwikkeling gekomen dan de Brabantse, kenden derhalve het verschijnsel burgermoraal vroeger d.i. in een nog hoofdzakelijk mondelinge cultuur, met nog geen andere uitdrukking dan spreekwoorden.

- In deze studie wordt enkel de burgermoraal behandeld zoals te ontdekken langs spreekwoorden, d.i. elfde-twaalfde eeuw.

zoek van de historische achtergronden van de bestudeerde samenleving.

Verschijselen als versnelling, stagnatie en verval en de ongelijke uitwerking van modernisering binnen afzonderlijke samenlevingen kunnen het best verduidelijkt worden aan de hand van een begrip ontleend aan de computerwereld: *incompatibiliteit* of: onverenigbaarheid, onaangepastheid, ongeschiktheid.

Het al of niet "*incompatibel*" zijn in een moderniseringsproces kan stagneren van dat proces verklaren of integendeel een versnelling veroorzaken met uitwaaiingweerslag (spin off) op andere terreinen.

Modernisering

De culturele veranderingen die zich voltrokken ten tijde van de stedelijke opbouw, maakten deel uit van een breder proces van economische, technologische en politieke veranderingen en van veranderingen in de geesteshouding van de mens.

Zulk proces van onderling samenhangende veranderingen wordt aangeduid met de term *modernisering*. Dit begrip heeft hier een neutrale betekenis waarmee niets anders wordt bedoeld dan: een samenhangend geheel van maatschappelijke veranderingen waar culturele verandering deel van uitmaakt.¹

Hoe komt op een gegeven ogenblik een proces van modernisering op gang?

Dit antwoord kan alleen verkregen worden door het onder-

In de Middeleeuwen was het de gewoonte dat bij overeenkomsten een eed van trouw en respect werd afgelegd. Nadat het contract was getekend, werd het in tweeën gesneden. Beide partijen behielden een deel, voor het geval dat er onenigheid zou ontstaan. (Bibliothèque Nationale Paris)

¹ A. H. BAX, *Organisatiecultuur, technologie en management in een veranderende samenleving*, Utrecht, 1991, p. 73.

Het verloop van een moderniseringsproces is dan tenslotte het ononderbroken opheffen van "incompatibiliteiten", het krijgt daardoor een eigen dynamiek.

De keuze van een samenleving voor een bepaalde oplossing wordt sterk beïnvloed door de sociale codes welke in die samenleving bestaan: de symbolische dimensies van een cultuur, die richting geven aan de inschatting van de sociale werkelijkheid.

In elke historische situatie bepalen de sociale codes welke oplossing voor een structureel probleem gekozen wordt. De gekozen oplossing beïnvloedt op haar beurt de sociale codes.

Sociale codes zijn elementen van cultuur en maken daarom deel uit van het veranderingsproces.

Zo bezien zijn de sociale codes van het ogenblik de uitkomst van de erfenis van het verleden en houden daarom voor elke samenleving een min of meer enig karakter in. Wanneer we ons dan buigen over het moderniseringsproces van Vlaanderen XI-XII-XIIIe eeuw, dienen de historische achtergronden van de bestudeerde samenleving doorgelicht te worden.

In het licht daarvan werden blijkbaar "incompatibiliteiten" onafgebroken opgeheven, door een moderniseringsproces met eigen dynamiek.

Welke sociale codes hebben de samenleving toen tot de gekozen keuzen geleid?

Burgermoraal

Code speciaal geldend voor stadsbewoners, enerzijds onderscheiden van de leefregels voor de drie traditionele standen en anderzijds direct toegesneden op de ideologische behoeften die het burgerbestaan (in het bijzonder het koopmanschap) konden legitimeren, garanderen en glans verschaffen.²

Zwaartepunten liggen in een rigoureuze *utilitarisme*³ en *practicisme*⁴ die het dagelijks leven moeten sturen.

Die gewenste eigenschappen worden ook rechtstreeks aangeprezen. Maar hoe overgeërfd dergelijke componen-

ten van een burgermoraal in beweging ook mogen zijn, tezamen vormen ze een op maat gesneden nieuw geheel, gestuurd door de speciale positie en behoeften van de stadsbewoner.⁵

Spreekwoorden zijn dan gebalde morele en zelfs rechtsgeldige exempla met weinig woorden maar met grote zeggingskracht.⁶

Het zijn de instrumenten om collectieve kennis van een orale samenleving voor toekomstige generaties te behouden, waarbij beknoptheid en het hanteren van vaste formules dienst doen als geheugensteunen. In een werkelijke mondelinge cultuur is kennis die niet specifiek is gestructureerd in formules voor het opslaan in en terugroepen uit het geheugen, in feite onbestaand.⁷ Spreekwoorden structureren mondelinge overlevering tot sociale code: burgermoraal.

Wanneer treedt ze naar voren? TIJDSOMSTANDIGHEDEN

In de Nederlanden kan hierop nauwkeurig worden geantwoord: de moord op Graaf Karel de Goede (1127).

De spanning tussen de derde stand en de feodale wereld is een belangrijk aspect van de sociale geschiedenis van de twaalfde eeuw.

De ontvoogding van de gewone maar talentrijke man riep een nieuwe sociale laag en een nieuwe macht in het leven. De stad en de ambtenaren van de staat werden verenigd door hun gemeenschappelijke tegenstrever: de feodale landadel.

De Vlaamse samenleving was in volle ontwikkeling en kende zeer nieuwe en tegenstrijdige ontwikkelingslijnen.⁸ Het Graafschap was verdeeld door fundamentele economische, sociale en ideologische tegenstellingen. De crisis van 1127-1128 ontmaskerde de grootste officiële leugen: de Feodale Orde die geacht werd de grondslag te zijn van de politieke en sociale structuren.⁹

Voor de eigengeaarde Vlaamse standenstaat werd de

² HERMAN PLEIJ, *Op belofte van profijt, Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse Letterkunde in de Middeleeuwen*, Amsterdam, 1991, p. 12-13.

³ VAN DALE, *Grootwoordenboek van de Nederlandse Taal*, Utrecht/Antwerpen, 2005, p. 3759: Theorie dat het nut het enige richtsnoer moest zijn in moreel en politiek handelen /gerichtheid op het onmiddellijk nut.

⁴ *Ibidem*, p. 2766: Houding betrekking hebbend op, betekenis of zin hebbend voor het feitelijke dagelijkse leven, voor de werkelijkheid; uitsluitend volgens het nuchtere verstand en de ervaring, zonder ideële overwegingen.

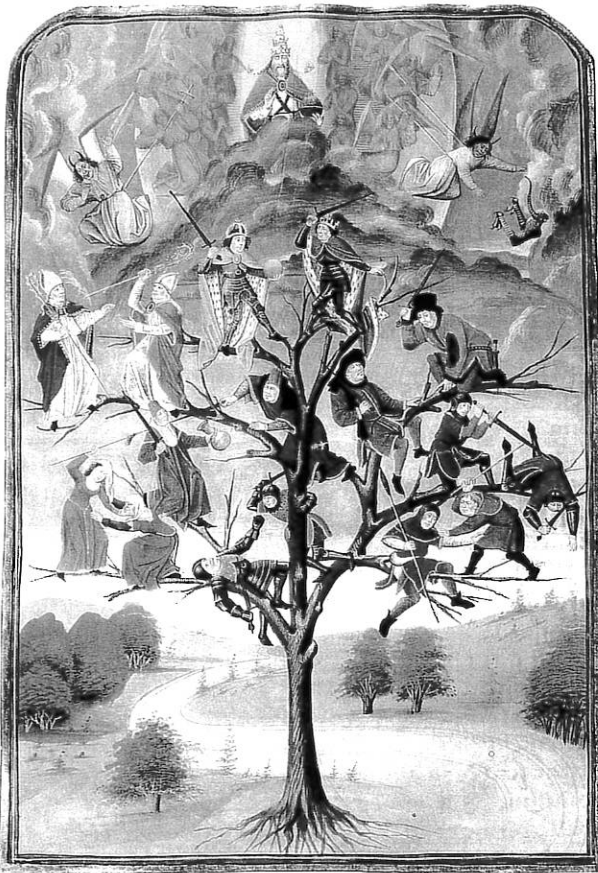
⁵ HERMAN PLEIJ, *o.c.*, p. 12-14.

⁶ MARK MEADOW, *Volkscultuur of Humanistencultuur; Spreekwoordenverzamelingen in de zestiende-eeuwse Nederlanden*, Leiden (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren), 2001, p. 221.

⁷ W. J. ONG, *Interfaces of the word: studies in the evolution of consciousness and culture*, Ithaca, 1977, p. 92-120.

⁸ G. DUBY, *De Drie orden, 1025-1225*, Amsterdam/Brussel, 1986, p. 300 e.v.

⁹ R. C. VAN CAENEGHEM, *De Moord op Karel de Goede, Galbert van Brugge*, Antwerpen, 1978, p. 45.

De boom van standentwist. Brussel, Kon.Bibl., Vlaams Kunstenaar, ca. 1461

grondslag gelegd in 1127, toen de baronnen als solidaire stand, én de steden door hun eedverbonden, als collectieve belangengroep optraden.

Het overwicht van de steden werd van die aard dat de leden van Vlaanderen (Gent, Ieper, Brugge, 't Brugse Vrije) de hele volksvertegenwoordiging overheersten en zelfs monopoliseerden, zodat het staatsbestuur eigenlijk een soort condominium was, door de Graaf met de leden van Vlaanderen uitgeoefend.

De gebeurtenissen van 1127-1128 in Vlaanderen tekenden de politieke en institutionele ontwikkeling van de hele Nederlanden: de polariteit tussen vorstelijke monarchie en stedelijke oligarchie; het principe van regering door overleg met de bevolking; de weigering van de vorstendommen opgeslorpt te worden door de twee grote Rijken Frankrijk en Duitsland en hun wil een eigen staatsleven op te bouwen.¹⁰

Ze tonen aan dat reeds vóór 1127 de Drie Ordeninstelling in Vlaanderen voorbijgestreefd was. Een moderne natiestaat was gegrondvest, waar vorst en steden het maatschappelijk leven reguleerden.

Inderdaad reeds vóór 1127.

De verbinding van Kustvlaanderen en de Scheldevallei met de ontsluiting van Binnen-Vlaanderen door Graaf Boudewijn V (1035-1067) met de stichting van Torhout,

Ysengrimus-vertaling J. Van Mierlo, 1946, blz. 44

"Gezuiverd van zonden door de beken van zijn bloed en nadat zijn leven in liefdadigheid ten einde liep, gaf God aan de graaf de palm der martelaren", Luxemburg, Bibliothèque Nationale, ms. 100

Meesen, Ieper, Rijsel, Ariën (Aire-sur-le-Lys) en ermee verbonden jaarmarktgorde en kapittels,¹¹ maakt duidelijk dat de stedenconcentratie in Vlaanderen de sterkste was in Europa, zelfs deze van Italië overtreffend.

De Vlaamse steden lagen niet méér dan 60-90 km van elkaar.

Doornik, Dowai, Ieper en Kortrijk liggen binnen een straal van 25 km van Rijsel.¹²

In dit "verstedelijkt" gebied was het burgerbestaan in ontwikkeling met zijn koopmanschap.

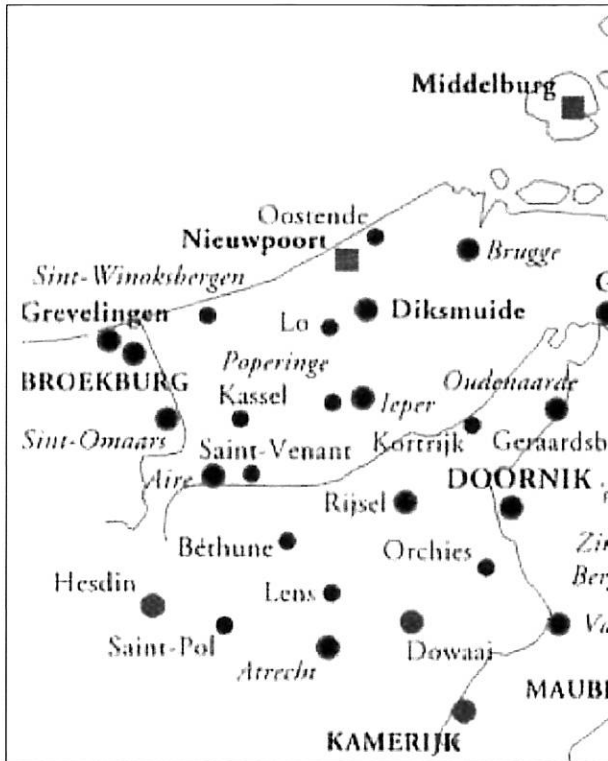
En dit sinds de elfde eeuw.

¹⁰ *Ibidem*, p. 71.

¹¹ J. DHONDT, Vlaanderen van Arnulf De Grote tot Willem Clito, 918-1128, in : *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, II, Utrecht, 1950, p. 82.

¹² DAVID NICHOLAS, *Medieval Flanders*, London/New York, 1992, p. 117-118.

Hoe drukten die burgers vanaf de elfde eeuw zich uit om hun ideologische behoeften van het koopmanschap te legitimeren, te garanderen en glans te verschaffen? Het onderwijs reikte de eerste middelen aan.

Kaart Vlaanderen, N.A.G.N.

Schoolmeester met zijn leerlingen. Het lijkt wel of de meester aan het oor van de geknielde leerling trekt. Brugge, Sint Salvator Katedraal Koorgestoelte, 15e eeuw

ONDERWIJS

De eerste "schoolmeesters" waren monniken.

De kloosters hadden allen een school:¹³

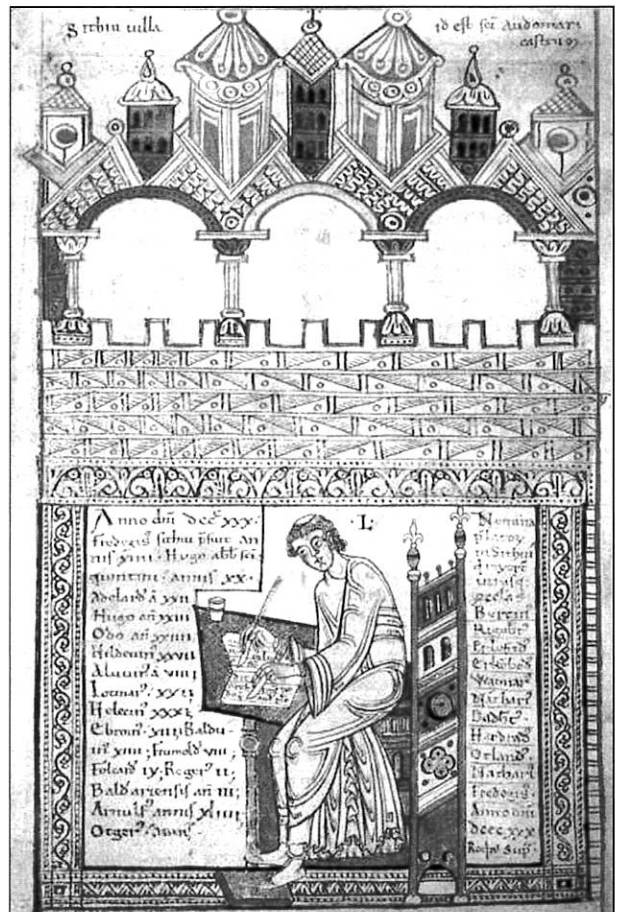
Van de tiende tot het midden van de elfde eeuw nam het aantal collegiale kapittels sterk toe.

Er kwam een ommekeer in het onderwijs en schoolwezen.

De kapittels namen de leidende rol van de abdijen over; een eigen lekenonderwijs voor poorters en kooplieden kwam op.

Kooplieden eisten een degelijke kennis van lezen en schrijven om met vreemden te kunnen praten en corresponderen, overeenkomsten af te sluiten, en meer te kennen dan de grondbeginselen van rekenen om hun zaken te kunnen drijven.¹⁴

De verantwoordelijke voor het onderwijs was de kanunnik scholaster. Deze was tevens inspecteur van al het onderwijs dat in de stad werd gegeven. Daardoor kreeg de kapittelschool zo ongeveer het karakter van een éénheidsschool. Tegen dat schoolmonopolie van het kapittel moesten de stedelijke magistraten zich bij herhaling verzetten. Van de

Liber floridus : zelfportret van Lambertus van Sint-Omaars; Liber floridus : leeuw in de autograaf van Lambertus, Univ. Bibl. Gent

Middeleeuwse schoolstrijd komen echo's tot ons.

Gent kreeg in 1192 een privilege, dat wie er de bekwaamheid toe bezat, school mocht houden zonder dat iemand er tegenin mocht komen. "Si quis in Gandavo scolas tegere

¹³ Brugge, Sint Salvator Katedraal Koorgestoelte, 15e eeuw.

¹⁴ M. A. NAUWELAERTS, Meesters en leraren, in : C. DE CLERCQ, JAN DHONDT en M.A. NAUWELAERTS, *Flandria Nostra: ons land en ons volk, zijn standen en beroepen door de tijden heen*, III, Antwerpen, 1957-1960, p. 349-354.

voluerit, sciverit et potuerit, licet ei, nec aliquis poterit contradicere".¹⁵

Ook te leper bestond een soortgelijke strijd tussen de Latijnse kapittelschool en de door leken gestichte kleine scholen of bijscholen.

In Brugge drukte de nauwe band met de Vlaamse kanselarij een sterke stempel op de kapittelschool van Sint-Donaas.¹⁶

Er is veel dat ervoor pleit de kapittelschool van Sint-Donaas een para-universitair karakter toe te kennen.¹⁷

Welke was de onderliggende volkstaal in de kapittelscholen, Vlaams of Frans? Het Diets.

Daar stond de Sint-Donaaskerk gebouwd in de vorm van een hoge rotonde... Verz. Karel van den Bossche

TAAL Oud- en Middelnederlands

In de Nederlanden was, zeker vanaf einde 9de eeuw tot +/- 1150, de taal Oudnederlands, vervolgens Middelnederlands.¹⁸

Een belangrijke bron van informatie over de kinderjaren van onze taal zijn Oudnederlandse woorden die in geschriften in een andere taal zijn overgeleverd.

In Latijnse teksten worden plaatsnamen en persoonsnamen vermeld, al dan niet in een gelatiniseerde vorm.^{18bis}

In Latijnse teksten komen ook glossen voor, aantekeningen die een kopiist in de marge of onder de tekst neerschreef. Vaak zijn dat Nederlandse vertalingen van Latijnse woorden.¹⁹

Oudnederlands in een andere taal Bronnen

- De Wachtendonkse psalmen
Omstreeks 900 geschreven is de oudste maar geen autonome Nederlandse tekst.

Hierin komt voor de eerste maal ons woord "boek" voor. Gespeld als "buok" als vertaling van het Latijnse woord "liber".

Dat geeft de status van het Nederlands aan: het Nederlands begint op *schrift* als ondertiteling.

Blijkens hun glossen stemmen de Wachtendonkse psalmen uit de onderwijspraktijk.²⁰

- Hebban olla vogala nestas hagunnan

hinase hi©(e)nd thu

vu(at) unbida(n) (uu)e nu

Rond 1100 probeerde een monnik uit West-Vlaanderen in de Abdij van Rochester (Kent) zijn pen uit.²¹

"Alle vogels zijn met hun nesten begonnen, behalve ik en gij,

waar wachten we nog op?"

De geschiedenis van de Nederlandse taal begint met een liefdesliedje. Een liedje van verlangen uit de elfde eeuw.²²

¹⁵ J. GESSLER, *Textes diplomatiques latins du moyen age*, in : *Collection Lebègue*, 86, Brussel, 1948, p. 70.

¹⁶ FRITS VAN OOSTROM, *Maerlant's wereld*, Amsterdam, 1996, p. 37.

¹⁷ *Ibidem*, p. 77.

¹⁸ JAN W. DE VRIES, ROLAND WILLEMYNS en PETER BURGER, *Het verhaal van een taal, Negen eeuwen Nederlands*, Amsterdam, 1994, p. 26.

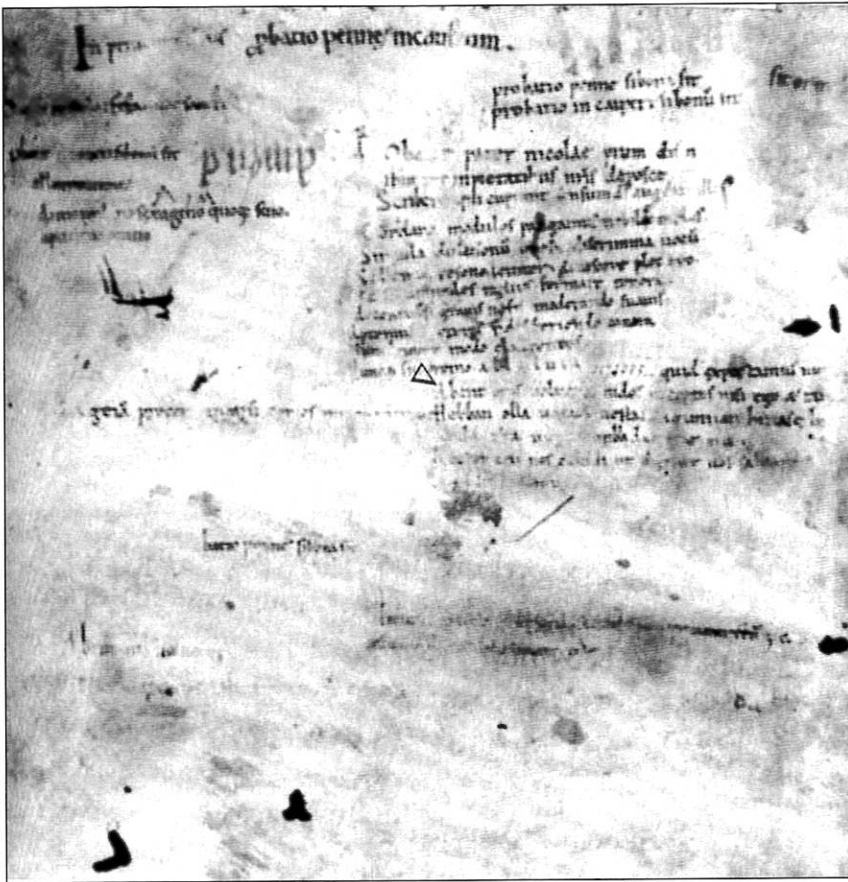
^{18bis} J. LINDEMANS, *Vlaamse persoonsnamen*, Turnhout, 1944; C. TAVERNIER-VEREecken, *Genese naamkunde van ca. 1000 tot 1253, bijdrage tot kennis van het oudste Middelnederlands*, Belgisch Universitair Centrum voor Neerlandistiek, Gent, 1968.

¹⁹ JAN W. DE VRIES, ROLAND WILLEMYNS en PETER BURGER, *o.c.*, p. 27.

²⁰ FRITS VAN OOSTROM, *Stemmen op schrift, Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur van het begin tot 1300*, Amsterdam, 2006, p. 13.

²¹ JAN W. DE VRIES, ROLAND WILLEMYNS en PETER BURGER, *o.c.*, p. 11.

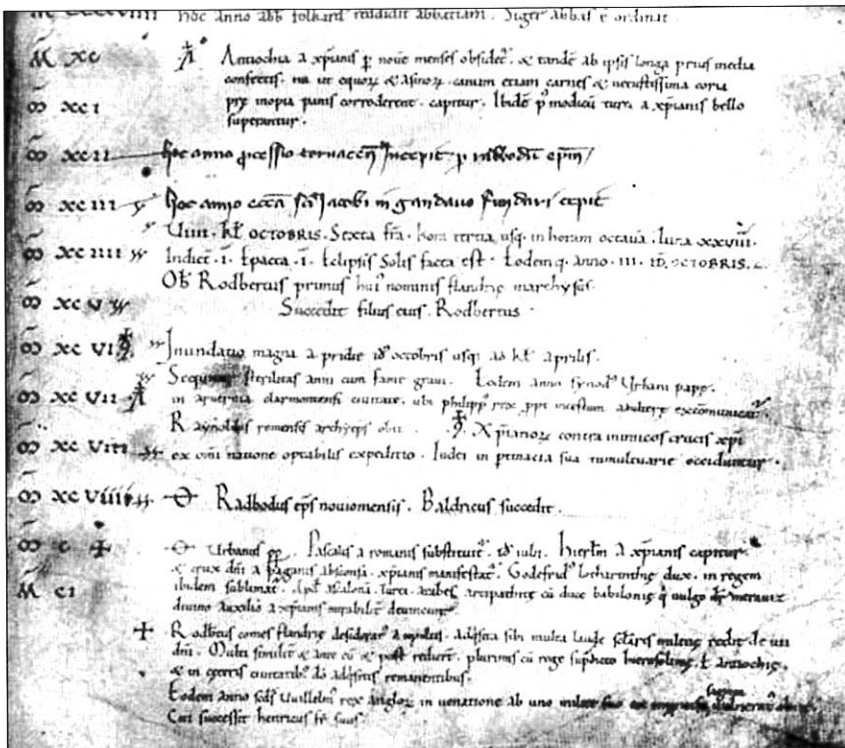
²² FRITS VAN OOSTROM, *o.c.*, p. 93 (Manuscript Bodley 340 – Bodleian Library, Oxford).

Hebban olla vogala, Manuscript Bodley 340, Rodleian Library, Oxford

Ysengrimus-vertaling J. Van Mierlo, 1946, blz. 45

Liber traditionum sancti Petri Blandiensis. Handschrift dat de schenkingen aan deze abdij registreert.

• Liber traditionum sancti Petri blandiniensis
 Het is een handschrift dat de schenkingen aan deze abdij registreert. En dit vanaf de tiende tot de dertiende eeuw. Tot 1200 beslaat het meer dan honderd folia formeel Latijn, maar ook hier verschijnt onvervalst Oudnederlands.²³

Vooral uit de sfeer van waterbeheer, landbouw en vee-
 teelt, b.v.: "beswink": gewoon gebuild meel, "verskinghe":
 biggetjes, "muderkin": moederke, "vastelavonde": vasten-
 avond, "molenpenninc": bijdrage voor het onderhoud van
 de molen, "balcpenninc": rechten op sluis met balken.

²³ C. TAVERNIER-VEREecken, o.c., p. 203, p. 267, p. 309, p. 206 en p. 190.

- Leenwoorden uit Oudnederlands in het Frans
- militaire termen²⁴

1080	baar	'draagbaar', in Frans <i>bière</i> 'doodkist'
1080	boten	'slaan, kloppen', in Frans <i>bouter</i> 'wegjagen'
1080	helm	'hoofddekseel', in Frans <i>heaume</i>
1080	honen	'smaden', in Frans <i>honnir</i>
1080	spieden	'uitkijken', in Frans <i>épier</i>
1080	spoor	'prikkel', in Frans <i>éperon</i>
1080	vouwstoel	'opvouwbare stoel', in Frans <i>fauteuil</i> 'leunstoel', dat we teruggeleend hebben (attribuut van vorst op krijgstoet)
1170	houw	'hak, slag', in Frans <i>houe</i> 'hak, houw'
1170	vaan	'vlag, banier', in Frans <i>fanon</i>

Ysengrimus-vertaling J. Van Mierlo, 1946, blz. 207

- Woorden van water en wind
- Liber Floridus (+/-1120): ost, sudost, sud, sudwest, west, noordwest, nord, noordost
 . broke (broek) : moerasland
 . polre : polder
- dam, dijk, sluis, vliet, watering, voorde, rak, geul, gracht, sloot²⁵

- Eten en drinken, maten en gewichten
roede (lengtemaat); suster (maat voor olie, wijn, graan); viertele (graanmaat); pisa (boter- en kaasmaat); aker (vloeistofmaat); bunre (bunder: landmaat); rasiere (inhoudsmaat voor droogwaren)

- Planten, gereedschap, lichaamsdelen
met als oudste naast arm en schedel: "kinnebak" (Wachendonkse psalmen)

- Recht :
- Raptus mulierum, quod vulgo dicitur: "wifverdragen"

Ysengrimus-vertaling J. Van Mierlo, 1946, blz. 156

(Twaalfde Eeuwse oorkonde Vlaamse Graven)
- Morgengave : geschonken door bruidegom aan bruid na afloop huwelijksnacht
- Goederenregister Sint-Baafsabdij Gent ²⁶
- - -

²⁴ N. VAN DER SYS, *Chronologisch Woordenboek: de ouderdom en herkomst van onze woorden en betekenissen*, Antwerpen/Amsterdam, tweede druk, 2008, p. 113-114.

²⁵ *Ibidem*, p. 129-134.

²⁶ FRITS VAN OOSTROM, *o.c.*, p. 46-56.

Bij dit Oudnederlands gaat het op basis van woordarcheologie, over vastgestelde basisbehoeften, rechtstreeks in verband met primaire levensomstandigheden.

Het Nederlands is als de wereld die haar maakte: concreet, primair, ruraal.

Een kwart van de bekende woordenschat van het Oudnederlands berust op toevallige vermeldingen in Latijnse stukken. Ze worden voorafgegaan door uitdrukkingen als: "quod vulgo dicitur"; "quod secundum Flandrie ydioma"; tot zelfs "plebeia lingua" toe.²⁷

Op schrift mag dan nagenoeg Latijnse exclusiviteit hebben geheerst, de werkelijkheid kende geen grote stilte: het Nederlands had daar van meet af rijkdom en zelfstandigheid. De volkstaal reikt naar het schrift.²⁸

Meester met zijn leerlingen. Houtsneede in "Elegantiarum XX praecepta" (Ciovaçre, Bac. Antwerpen ca. 1510)

Mondeling overlevering³⁰: Orale traditio (overdracht) en háár omgeving

Sinds de oudheid tot nu betekenden spreekwoorden een belangrijk deel van mondelinge cultuur.³¹

Maar in de Middeleeuwen hadden ze eveneens een belangrijke rol in de schriftelijke traditie. Vele volksgezegden werden opgenomen in Latijnse compilaties en werden aldus op schrift gestelde getuigenissen van toenmalige

Literatuur van horen zeggen

Een cultuur die zo rijk was aan verbaal kleingoed, moet dat haast ook wel zijn geweest in de grootschalige genres van epiek en lyriek.

Maar die teksten zijn in het vroegste Nederlands volledig afwezig.

Verklaring?

- De gedachte dat de vroegmiddeleeuwse Lage Landen eenvoudig weinig van zulke archaische literatuur hebben gekend, is de minst aannemelijke.

- Meer aannemelijk: de veronderstelling dat in de tijd van volksverhuizingen en kerstening deze gewesten zulkdanige onrust kenden dat er een breuk optrad met het verleden.

- maar evengoed is het voorstelbaar: mondelinge vormen hier zo levenskrachtig dat men simpelweg geen behoefte had ze op te tillen naar het perkament en ze in boekvorm te bevroren.²⁹

Miniatuur (ca. 1430) met straffende scholasticus. Koninkl. Bibliotheek, Brussel

²⁷ *Ibidem*, p. 50.

²⁸ *Ibidem*, p. 57-58.

²⁹ *Ibidem*, p. 77-79.

³⁰ Begrippen, verhalen, mythen, meningen, instellingen van mond tot mond doen gaan, aan een volgend geslacht doen weten, VAN DALE, *Grootwoordenboek van de Nederlandse Taal*, Utrecht/Antwerpen, Veertiende Uitgave, 2005, p. 2550.

³¹ JILL MANN, Proverbial wisdom in the Ysengrimus, *New Literary History*, vol. 16, n°1, in: *Oral and written tradition in the Middle Ages*, s.l., Autumn, 1984, p. 93.

Ysengrimus-vertaling J. Van Mierlo, 1946, blz. 40

eigentijdse mondelinge overlevering. Op hun beurt werden gelatiniseerde spreuken hertaald in de volkstaal bij onderwijs zodat geleerde overlevering de volkse voedde.³² Zulk een compilatie is o.m. de Ysengrimus, een in het Latijn opgesteld dierenepos, ontstaan rond 1148 te Gent. Het wordt toegeschreven aan Magister Nivardus. Vermoedelijk was hij een clericus die zeer goed de toestand van de Sint-Pietersabdij in Gent en de wijde omgeving kende.³³ Deze "Vlaamse" Ysengrimus werd de bron voor alle Europese Reinaert-versies. In dit dierenepos van meer dan 6500 verzen wordt voluit gebruik gemaakt van cultuurerfgoed en volkstalige mondelinge overlevering. Rekening houdend met deze dubbele oorsprong bevat het epos een hoog gehalte aan spreekwoordelijke grondstof.³⁴ Sommigen menen er 105 te kunnen herkennen³⁵; anderen tellen er in de "Proverbia Ysengrimi" zowat 367.³⁶

Spreekwoorden

Het huidige onderscheid tussen eigenlijke spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen of andere linguïstische vormen, wordt niet door de bronnen ondersteund en zou, als het al niet helemaal moet worden afgewezen, in ieder geval terzijde geschoven moeten worden als wij materiaal bekijken uit de vroeg-moderne periode. Binnen de verzamelingen treft men een brede, ongedifferentieerde reeks vormen aan. Wij vinden 'eigenlijke' spreekwoorden ('inden oest sijn die hoender doef'); spreekwoordelijke uitdrukkingen ('de cat de bel aenbinden'); epitheta ('de andere Cicero'); vergelijkingen ('schwartz wie yn kole') en literaire of bijbelse verwijzingen ('Apelles hantwerck'). Zij allen fungeerden in de zestiende eeuw als spreekwoord. Definities uit de periode zelf richten zich eerder op descriptieve dan op prescriptieve elementen: men heeft het over de beknoptheid, het gezag dat spreekwoorden hebben vanwege de literaire of mondelinge traditie en hun 'duisterheid', waarmee bedoeld wordt dat zij op de een of andere manier raadselachtig, meerduidig en/of metaforisch zijn.³⁷

Ysengrimus-vertaling J. Van Mierlo, 1946, blz. 140

³² *Ibidem*, p. 94.

³³ J. VAN MIERLO, *Magister Nivardus, Ysengrimus*, Antwerpen, 1946.

³⁴ JILL MANN, *Proverbial wisdom in the Ysengrimus*, *New Literary History*, vol. 16, n°1, in : *o.c.*, p. 96.

³⁵ JILL MANN, *Ysengrimus, Text with translation, commentary and introduction, Mittellateinische Studien und Texte*, Leiden/New York/Kobenhavn/Köln, 1987, p. 566.

³⁶ J. F. WILLEMS, red., *Belgisch Museum voor de Nederduitsche Tael- en Letterkunde en de Geschiedenis des Vaderlands*, Deel 9, Maatschappij tot bevordering der Nederduitsche taal- en letterkunde, Gent, 1845, p. 200-242.

³⁷ MARK MEADOW, *o.c.*, p. 211.

VOORGESCHIEDENIS

• Een oorkonde uit 1166 heeft het over een langdurig geschil "*ut vulgo dicitur, non ab hodie vel heri*", zoals de volkstaal zegt: niet van vandaag of gister.

Deze staande Nederlandse uitdrukking is wel degelijk oeroud.

• Een oorkonde uit 1220 over watersnood opent met "antiquum proverbium". Als dank aan de hulpvaardige abdijs Ter Doest in Brugge: "*veros amicos in sola necessitate probari*": in de nood leert men zijn vrienden kennen.

De uitdrukking is kennelijk al eerbiedwaardig in 1220 en bestaat dus misschien al zo'n duizend jaar als spreekwoord in de Nederlandse taal.

Oudnederlandse spreekwoorden zijn ons niet in geschriften overgeleverd net zo min als in de ons omringende landen. Voor vroege overlevering is dit kleingoed afhankelijk van de verzekerde bewaring in een groter kader. Zo vinden we onrechtstreeks Oudnederlandse spreekwoorden in de "Ysengrimus" die een schat aan spreekwoorden bevat.

Dierenepos en spreekwoordenverzamelingen werden gebruikt als schoolteksten zodat de praktische, gezond verstand-wijsheid deel werd van de geestelijke stoffering van al dezen met het oog op hun vorming.³⁸

Met hoge heren is het kwaad kersen eten. (Nederlandse spreekwoorden en zegswijzen, K. Ter Laan, 1956)

op Graaf Karel de Goede (1127), de opstand tegen de door de Franse Koning opgedrongen opvolger Willem Clito (1128), het aan de macht komen van Diederik van de Elzas als Graaf. Het was de periode waarin de overgang van de feodale Drieordenmaatschappij naar een samenleving die in grote mate beheerst werd door de stedelijke samenleving, officieel voltrokken was.

Strekking van de Ysengrimus

De erkenning van de morele nuttigheid van het dichtwerk was algemeen verspreid.³⁹

Doorheen het hele werk is er een schreeuwende scheiding tussen wreedheid en de arglist van de actie, en, de hoge morele strekking van de woorden.

Het motto dat zou kunnen dienen voor het hele werk is het spreekwoord: "*Absque operum titulis irrita verba volent*" (woorden betekenen niets zonder daden die deze bevestigen – boek IV, v. 1010).⁴⁰

De moderne lezer dient rekening te houden met de Middeleeuwse kijk op de wereld: de verkeerde, omgekeerde wereld.

Ysengrimus is tot stand gekomen (+/- 1148) na voor de tijdgenoten wereldschokkende gebeurtenissen: de moord

De rol in bestuurszaken van de feodale erfelijke adel was uitgespeeld.⁴¹

De interesse was groot voor kritiek op de feodale samenleving: de Ysengrimus is een ironische standensatire in dewelke de vos het opneemt tegen de eerste en tweede stand. De sluwe vos (nieuwe derde stand: de burger) werkt hen tegen en wordt daardoor sympathiek.

Het omgekeerde van wat men wil uitdragen wordt juist meer geprezen, waardoor de geuite woorden op het vertoonde gedrag een belachelijk makende uitwerking krijgen.⁴²

De omgekeerde wereld laat zien hoe het niet hoort. Dit is een procédé waarmee de stadscultuur uitermate vertrouwd is: de discussie over matigheid en christelijke deugdenleer rond vraatzucht (als symbool van de niet-mate) zijn de vertrouwde rituelen van de omgekeerde wereld.⁴³ Er dient

³⁸ JILL MANN, Proverbial wisdom in the Ysengrimus, New Literary History, vol. 16, n°1, in : o.c., p. 96.

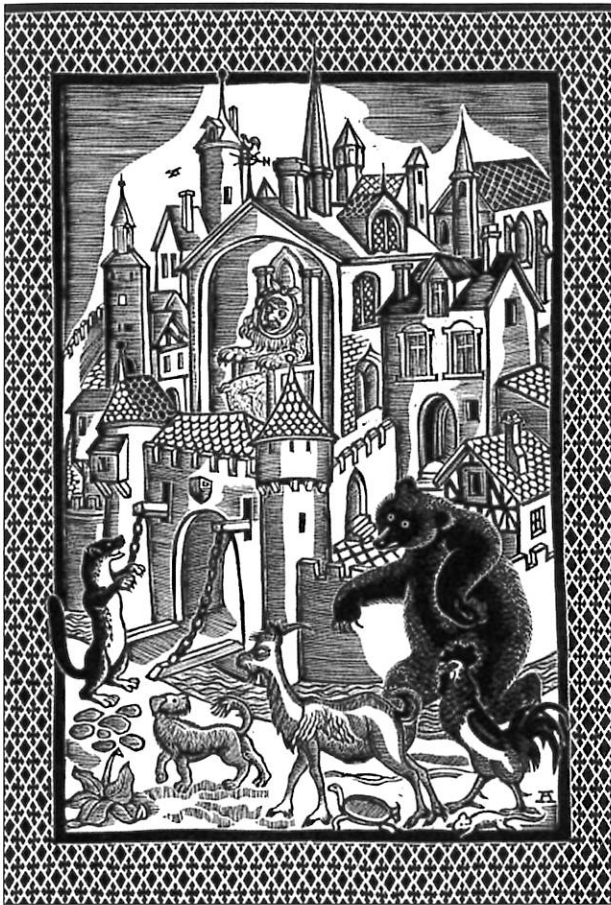
³⁹ ANTONIO VISCARDI, Lettura degli auctores moderni nelle schola medievali di grammatica, in : *Studi in onore di A. Monteverdi*, II, Modena, 1959, p. 872.

⁴⁰ JILL MANN, Proverbial wisdom in the Ysengrimus, New Literary History, vol. 16, n°1, in : o.c., p. 101.

⁴¹ A. P. JANSEN en L. MILIS, De Middeleeuwen, Politieke Geschiedenis, in : *de Lage Landen van prehistorie tot 1500*, Amsterdam/Brussel, 1978, p.187-192.

⁴² HERMAN PLEIJ, *Dromen van Cocagne*, Amsterdam, 1997, p. 374.

⁴³ *Ibidem*, p. 412.

Ysengrimus-vertaling J. Van Mierlo, 1946, blz. 64

hier verwezen naar het feit dat het Oudnederlandse woord "vastelavonde" reeds voorkomt in het "Libert traditionum sancti Petri blandiniensis".⁴⁴ Wat wijst op het lang bestaan van de omgekeerde wereld.

Omgekeerde wereld en maatschappijkritiek horen bij elkaar.⁴⁵

De verwerking van de mondeling ontwikkelde spreekwoordenoverlevering zoals in de Ysengrimus, bood een voortdurend "onofficieel" alternatief voor de officiële orthodoxie van het ogenblik.

Dit moet al in de eigen tijd zozeer zijn opgevallen dat een afzonderlijke "Proverbia Ysengrimi" werd gebloeemleesd, waarin de spreekwoorden uit deze tekst als collectie een eigen leven gingen leiden zoals :

- "men moet een gegeven paard niet in de mond kijken"

⁴⁴ C. TAVERNIER-VEREecken, *o.c.*, p. 309.

⁴⁵ HERMAN PLEIJ, *o.c.*, p. 429.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 76-77.

The Fox Preaches, Reynard the Fox, early 15th century. From the Rectory of Holy Cross Church, Byfield, Northamptonshire

- "één vogel in de strik is beter dan acht in de lucht"
- "knopen in rietplanten zoeken"
- "wees niet bezorgd om de dag van morgen"
- "keurt alles en behoud het goede"

Heel wat van de proverbia doen aan als virtueuze latiniseringen van volkstalige uitdrukkingen uit het volle Gentse leven.

- "volle bekers moet men voorzichtig dragen"
- "het is zinloos om voor een boer gekruide pauw te koken"
- "voor grote winst moet men wat kosten durven maken"
- "de roe komt dikwijls neer op wie hem bundelde"
- "als de scheet eruit is, is het te laat om de kont dicht te knijpen"⁴⁶

Ysengrimus-vertaling J. Van Mierlo, 1946, blz. 11

Trekken van een nieuwkomersmoraal

Kern: wat nuttig is en praktisch is zowel toetssteen als leidraad voor alles wat de stad raakt en onderworpen wordt aan het stedelijk verkeer.

Mentaliteit van diegenen die zich bewust waren van een afwijkende levenswijze en de organisatie daarvan vergeleken met deze van de drie bestaande standen.

Deze kernpunten kwamen vooral tot stand in vroegere cultuur perioden dan die waarin de burger zich begon te manifesteren.

Rede, matigheid, slimheid en individualisme hebben stuk voor stuk een (veel) vroegere oorsprong.

Handelwijze gebed in diepwortelende overlevingsstrategie, die alle waarden als dat nodig is, ondergeschikt maakt aan de wil om te blijven bestaan, zonder hulp van (maar evenmin gehinderd door) tradities, vaste codes, overgeërfde macht dan wel de dreiging met de materiële of geestelijke wapens.

Burgerleven is gebaseerd op "avonture" van het koopmanschap.

"Avonturier" is de vaste typering voor internationale kooplieden in de Middeleeuwen.⁴⁷

Het verbinden van twaalfde-eeuwse toestanden met Oudnederlandse spreekwoorden uit vroegere tijden en platelandsmentaliteit steunt op de continuïteitsgedachte als richtsnoer voor de bestudering van het historisch proces. Burgercultuurontwikkelingen laten zich beter beschrijven langs de onregelmatig hortende en zich versnellende lijnen van deelontwikkelingen die niet gehinderd worden door kunstmatige opgeworpen tijds- en vakjesindelingen.⁴⁸

De bewustwording van de eigen positie leidde tot het inzicht dat de bestaande regels maar ten dele van toepassing konden zijn. Dat noopte tot het ontwerpen van een eigen identiteit met eigen codes die vroegen om profilering, bevestiging, verdediging en vooral uitbouw.⁴⁹

Satire van de nieuwsoortige derde stand in een stadscultuur? Waar komt deze "burger" vandaan?

Midden elfde eeuw nemen de Vlaamse steden grote sprongen voorwaarts. Niet enkel de "oude" steden (Gent en Brugge) maar ook de nieuwgestichte. Over leper b.v., dat gesticht werd rond 1050, werd in een oorkonde van 1130-1136 vermeld dat lepers laken verhandeld werd te Nowgorod.

Het feit dat de lakens vermeld worden op een manier die duidelijk doet blijken dat het om een vertrouwd product gaat, toont aan dat ze reeds lang tevoren in omloop waren.⁵⁰ Reeds van bij het begin (elfde, begin twaalfde eeuw) was leper het meest volledige type van een Middeleeuws industrieel uitvoercentrum.

In die vroege periode waren Vlamingen:

- actieve handelaars. De internationale handel had plaats op de jaarmarkten van de Champagne - de binnenlandse groothandel op de jaarmarktingordel van leper-Brugge-Torhout-Rijsel-Meesen. De graanhandel te Gent.⁵¹
- kooplieden - ondernemers die het Verlag-Systeem opzetten, verschijnend in Vlaanderen in de elfde eeuw.⁵²
- geldhandelaars die de financiële structuur organiseerden.⁵³

- - -

Handelaars, ondernemers, 'bankiers', dat waren de poorters, de burgers waarvan Graaf Filips van de Elzas omstreeks 1183-1184 aannam dat ze kooplieden waren.⁵⁴ Poortersbedrijf was gelijk aan koophandel. Maar niet enkel de grote steden ontplooiden een handels- en nijverheidsactiviteit. Over gans het Graafschap, zowel Kroon- als Rijksvlaanderen namen ook kleinere steden deel aan het economische netwerk, kortom de zowat vijftig die, toen als stad werden beschouwd.

Vlaanderen was één van de meest verstedelijkte gebieden in Middeleeuws Europa.⁵⁵

⁴⁷ HERMAN PLEIJ, *De sneeuwpoppen van 1511*, Amsterdam/Leuven, 1988, p. 332.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 327.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 322.

⁵⁰ JEAN BLANKOFF, Het Peetershoff in Nowgorod, in: *De Wereld van de Hanze*, Antwerpen, 1984, p. 187.

⁵¹ H. P. M. JANSEN, De opkomst van de Vlaamse lakenindustrie en handel, in: *N.A.G.N.*, 2, s.l., s.d., p. 160.

⁵² F. BRAUDEL, *Le temps du Monde*, Paris, 1979, p. 589.

⁵³ GEERT DECLERCQ, *Ter Beurze*, Brugge/Antwerpen, 1972, p. 16-20.

⁵⁴ A. VERHULST, Twee oorkonden van Filips van de Elzas, in: *Handelingen maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, 13, s.l., 1959, p. 3-24.

⁵⁵ PETER STABEL *De kleine stad in Vlaanderen*, Brussel, 1995, p. 16.

Waar kwamen die kooplui die burgers waren vandaan?

De twee meest geïndustrialiseerde gebieden van Europa waren Noord-Italië en Vlaanderen. De verklaring voor hun overwicht valt toe te schrijven aan het samengaan van verschillende factoren. O.m. vruchtbaarheid van de bodem maakte in beide streken een enorme bevolkingsexplosie mogelijk, waardoor een ruim overschot aan arbeidskrachten tot stand kwam.⁵⁶ In de twaalfde eeuw was de bevolking in Vlaanderen zozeer toegenomen dat de landbouwproductie ontoereikend was geworden.

Deze overbevolking van het platteland werd o.m. opgevangen door trek naar de steden.⁵⁷ Wat heeft toegelaten voor de daar gevestigde nijverheid o.m. zoveel volders, wevers, ververs en lakenscheerders samen te brengen.⁵⁸

Vlaanderen was een industriële regio zonder weerga in Europa. Vanaf de elfde eeuw deed er zich een als modern te beschouwen, ononderbroken groei voor die men niet meer opnieuw zal vaststellen vóór het op de plaats stellen van de Britse Industriële Revolutie (van de achttiende eeuw).⁵⁹

Wie verliet het overbevolkte platteland?

De dualiteit stad/platteland was reeds in de Middeleeuwen doorbroken.

Het platteland was al in een vroeg stadium in de industriële netwerken ingeschakeld. Een rechtstreeks verband van de instroom met de stedelijke economische welvaart en de tewerkstellingsmogelijkheden is aantoonbaar en aangetoond. De immigranten kwamen uit de onmiddellijke omgeving. Kleine en tweederangssteden speelden in het immigratieproces een bufferrol. Het regelmatig verschijnen van getrapte migratie waarbij opleiding tot geschoolde ambachtslieden vaak in de kleinere centra gebeurde én de ver doorgedreven technische specialisatie van de secundaire centra, gaven aan de grote steden de mogelijkheid voortdurend uit een wervingsreserve geschoolde ambachtslieden te putten.

De meest dynamische en bekwaamsten werkten zich hoger op.

De immigranten lijken zich vrij snel aan stedelijke demo-

grafische patronen aan te passen. Hun sociale positie was evenwel vaak lager dan deze van de residerende stadsbevolking.⁶⁰

Het verschijnsel nieuwkomer, nieuwe rijken en de burgermoraal

De succesrijke koopman-ondernemer is een individu, benijd en met de nek bekeken door de eerste en de tweede stand; benijd en tegengewerkt door zijn soortgenoten van de nieuwe derde stand.

De culturele verandering, gevolg van de "modernisering", mede verwezenlijkt door de nieuwkomer, dreigde "incompatibiliteiten" op te werpen en het moderniseringsproces te doen stagneren.

Een specifieke sociale code drong zich op die krijtlijnen moest uittekenen waarbinnen de nieuwe burger zich kon ontplooiën en zich handhaven én tegen de gevestigde machten én tegen de kortzichtigheid van mede-nieuwe burgers.

Handelaars en neringdoeners buiten de stadsmuur. In de poort ziet men de wisselaar, een onmisbaar persoon bij het handeldrijven. Miniatuur van Jean le Tavernier (ca. 1460) in de "Chronique et Conquestes de Charlemagne". Hs. 9066, Kon. Bibl., Brussel

⁵⁶ G. LIS en H. SOLY, *Armoede en kapitalisme in een industrieel Europa*, Antwerpen/Amsterdam, 1980, p. 12.

⁵⁷ DAVID NICHOLAS, *o.c.*, p. 33 en p. 108.

⁵⁸ M. BLOCH, *La société féodale*, Paris, 1968, p. 112.

⁵⁹ F. BRAUDEL, *o.c.*, p. 82 en p. 472; G. D. SNOOKS, *Was the industrial revolution necessary?*, London-New York, 1994, p. 64.

⁶⁰ PETER STABEL, *o.c.*, p. 15 en p. 81.

Deze broodnodige sociale code is de burgermoraal.

Voor zover deze nieuwe burger opgeleid was aan een kapittelschool of de kleinere school, had hij daar lezen en schrijven geleerd, boekhoudingsregels en wat onmiddellijk nuttig en nodig was voor zijn beroepsbezigheid.

De in de mode zijnde ridderroman-literatuur sprak hem niet aan en de tractaten van geleerde clerici waren voor hem Latijn, letterlijk en figuurlijk.

In die pioniersperiode wilde hij zich afzetten tegen de gevestigde machten op zijn eigen manier. De latere imitatiezucht van de geëmancipeerde burger was hem nog vreemd.

Zijn eigen en/of⁶¹ voorvaderlijk boerenverstand greep terug naar de normen vervat in de mondelinge overlevering die ons bereikte langs de schriftelijke optekening in het Latijnse Ysengrimus, met zijn klassieke, Bijbelse én gelatiniseerde volkstalige spreekwoorden.

Magister Nivardus schreef wel Latijn maar zijn tekst doelt niet enkel op toenmalige Vlaamse toestanden, maar is doorspekt met wat aanzien wordt als *flandricismus nisi rusticismus*⁶² of: Vlaams, laat staan boerentaal.

De ondertoon van het hele werk is niet enkel Vlaams/Diets maar een heel arsenaal spreekwoorden is erin opgenomen.

Met deze spreekwoorden wordt de vroege burgermoraal in deze twaalfde-eeuwse Vlaamse stads cultuur, als sociale code opgebouwd. De stelling is: burgermoraal verschijnt in Vlaanderen vroeger dan in Brabant.

De Vlaamse twaalfde-eeuwse burgermoraal draagt duidelijke sporen van Oudnederlandse zeggingswijze nog verbonden met levensomstandigheden en basisbehoeften: concreet, primair, ruraal.⁶³

De kernpunten van deze burgerlijke nieuwkomersmoraal zijn terug te vinden in spreekwoorden genomen uit een veel ruimere voorraad: hoofdzakelijk voorkomend in de Ysengrimus.⁶⁴

KERNPUNTEN VAN BURGERMORAAL

1. Arbeid

Toen bleek dat arbeid in de praktijk nieuwe vormen van welvaart mogelijk maakte die veel verder reikten dan rechtstreekse behoeftenbevrediging – en dat was wat de steden in de twaalfde eeuw onweerstaanbaar begonnen uit te stralen – volgde de Kerk met een aangepaste “theologie van de arbeid”.⁶⁵

De meest ingrijpende ommekeer toont zich in de opvattingen over de hoofdzonde “*acedia*” of traagheid. De stad bouwde dat zondenbegrip om tot luiheid in de zin van niet-arbeiden.⁶⁶

Iedereen moet werken voor zijn brood: ledigheid is het oorkussen van de duivel; loon naar werk (Matt. 10:10).

De ontwortelde naar de stad uitgeweken “avonturiers” die koopman werden brachten een ware economische en sociale revolutie teweeg.

Zodra de koopman vast gevestigd was, organiseerde hij zich op zijn eigen manier en meestal was dat er een die tegen de inzichten van de feodale machthebbers inging. Het morele zintuig van de zich bevestigende koopman-ondernemer nam waar dat elke arbeid zijn loon waard was en zijn economisch zintuig de bekwaamste of meest succesvolle het meest.⁶⁷ Hoe het kerkelijk standpunt verzoenen met de vroegkapitalistische trekken van de, vroeg in Vlaanderen opgekomen lakennijverheid, industrie die voor een verre buitenlandse markt werkt?⁶⁸

En hierbij komt de Kerk hem ten hulp.⁶⁹ Opwaarding van het actieve leven dat zo lang volkomen ondergeschikt was geweest aan het contemplatieve leven. Was God niet de eerste werker aller tijden die in zes dagen een onmenselijke klus geklaard had? God rustte een dag maar is verder nog alle dagen bezig met werk, al zien

Voorstelling met betrekking tot de lakennijverheid in de 14de eeuw. Links : het scheren van de ketting. Rechts : het weven; de persoon rechts hanteert de schietspoel, het afgewerkte laken is om de doekboom gewonden. Miniatuur uit het Boek der Blauwververs te leper (verloren gegaan).

⁶¹ HERMAN PLEIJ, *Op belofte van profijt, Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse Letterkunde in de Middeleeuwen*, Amsterdam, 1991, p. 12.

⁶² J. H. BORMANS, *Notae in Reinardum Vulpem ex Editione F.J. Mone, Gandavi, Typis Car. Annoot – Braecman, s.l., 1836, Liber I; I, v. 21, 48, 78.*

⁶³ FRITS VAN OOSTROM, *o.c.*, p. 50.

⁶⁴ J. F. WILLEMS, *Belgisch Museum voor de Nederduitse taal- en letterkunde en de Geschiedenis des Vaderlands*, Maatschappij tot bevordering der Nederduitse taal en letterkunde, XI Proverbia Ysengrini, Gent, 1845.

⁶⁵ HERMAN PLEIJ, *o.c.*, p. 32.

⁶⁶ J. LE GOFF, *Pour un autre moyen age: temps, travail et culture en occident*, Paris, 1977, p. 46-65, p. 66-79 en p. 162-180.

⁶⁷ J. H. M. VAN DER VEN, *Geschiedenis van de arbeid*, Utrecht/Antwerpen, 1967, p. 53.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 53-55.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 23-24.

we dat niet. Mede hieruit ontwikkelde zich het inzicht dat God de schepping, weliswaar in ruwe vorm, voltooid had, maar dat de mens geroepen zou zijn om zijn werk verder uit te voeren, te onderhouden en te verfijnen (Genesis 2 : 15-16). Arbeid diende een door God gewilde roeping van de mens te zijn.⁷⁰

Nochtans, hoezeer arbeid ook werd opgewaardeerd, bleef hard werken en winst maken in de middeleeuwen verdacht omdat het verbonden werd met hoogmoed en inheligheid.

Arbeid en winst waren nu de kern van burgermoraal.

Winst was woeker, handel liet het product zelf onaangetaast en dus zware zonde.

Dit dilemma losten de theologen op door tegen het

einde van de twaalfde eeuw de functie van het vagevuur nauwkeurig te omschrijven: het wordt uitgewerkt tot een volwaardige derde plaats in het hiernamaals naast hemel en hel, waardoor de mogelijkheid werd geboden om, na zuivering, aan de hel te ontsnappen.⁷¹ Dus: de kerk komt hem ter hulp.

De doenerburger dacht er niet aan in botsing te komen met de theologie van de arbeid, maar vond de daarmee in overeenstemming zijnde beweegredenen eerder in de hem zo bekende spreekwoorden dan in abstracte theologische uiteenzettingen in preek of geschrift.

Of: moraaltheologische maatstaven volkstalig hertaald wat arbeid betreft zoals ze gezien en opgevat worden door burgermoraal.

<i>Haast en spoed is zelden goed</i>	I 88 ⁷²
<i>Wie 't kleine niet eert is 't grote niet weerd</i>	I 157
<i>Vele beetjes helpen / veel kleine maken één groot</i>	I 154
<i>Veel beloven en weinig geven doet de zotten in vrede leven</i>	I 195
<i>Ontlaste woede valt, verkropte woede blijft</i>	I 525
<i>De kat valt steeds op haar poten</i>	II 132
<i>Eerst zien en dan geloven</i>	II 367
<i>Al moesten de kraaien het uitbrengen</i>	II 657
<i>De kelk drinken door hem zelf gevuld</i>	II 575
<i>De roede komt niet zelden op de geselaar neer</i>	III 307
<i>De beker komt wel eens tot de schenker weer</i>	III 308
<i>Die wijs is, is niet gek</i>	III 1272
<i>Een vogel in de strik is beter dan acht in het bos</i>	III 813
<i>Pek baat niet bij natte kruik</i>	III 849
<i>Verliezen weet hij niet die niet bezitten kon</i>	IV 53
<i>Oude zonden brengen immer nieuwe schande</i>	IV 167
<i>Om de mooie ogen</i>	IV 531
<i>Ieder komt aan de beurt</i>	IV 683
<i>Geen enkele sterveling is voortdurend wijs</i>	V 104
<i>Eens leugenaar altijd leugenaar</i>	V 143
<i>Als de scheet eruit is, is het te laat om de kont dicht te knijpen</i>	V 404
<i>Water in de zeef gieten</i>	V 593
<i>Minste van twee kwalen kiezen</i>	VI 143
<i>Dat wie een volle beker houdt, hem op een vlakke schotel drager</i>	VI 300
<i>'T Ijzer smeden zolang het heet is</i>	I 400
<i>Een last naar kracht breekt niet de nek</i>	I 681
<i>Men zal de mooi dag niet vóór de avond loven</i>	III 594
<i>Al doende leert men</i>	I 402
<i>Kleine inleg voor grote winst</i>	III 177
<i>Te laat om oude honden aan de ketting te leggen</i>	IV 729
<i>Om jezelf van kleding en voedsel te voorzien is vandaag de dag alles geoorloofd</i>	I 506
<i>De kat de bel aanbinden</i>	S.A. 78.2/242
<i>Een hond verdient de kost</i>	S.A. 62.4/226
<i>Een luiërik maakt altijd heiligdagen</i>	S.A. 66.3/230
<i>Dit paard is zijn haver waard</i>	S.A. 45.5/202
<i>Mettertijd leert de hond leer eten</i>	S.A. 39.8/203

⁷⁰ HERMAN PLEIJ, o.c., blz. 32

⁷¹ HERMAN PLEIJ, *De sneeuwpoppen van 1511*, Amsterdam/Leuven, 1988, p. 323-325.

⁷² 188, b.v., Ysengrimus, Boek I, vers 88; S.A. 78.2/242: SYMON ANDRIESSOON, *Duytsche Spreekwoorden*, Hilversum, 2003, trefwoord 78.2, p. 242

De stedelijke gemeenschap is erdoor geobsedeerd om verschillende redenen.

Zeer verschillende leefstijlen leefden samen in één overkoepelend verband: Hof, geestelijkheid, derde stand, waardoor afgunst en ongelijkheid als het ware van nature ingegeven waren. Tweedracht is een splijtzwam. Verder is de handel volstrekt afhankelijk van vrede in eigen stad, streek, land en wereld.

Het nastreven van vrede is de resolute voorwaarde bij het stadsleven.

Hierin ligt het fundamentele verschil met adel en ridderschap die het vechten hoe dan ook, desnoods als spelvorm, hoog in het vaandel houden.

Maar de stad beoogt daarentegen een aanhoudende en wereldwijde vredestoestand, omdat zij daarvan rechtstreeks afhankelijk is. Tot het vestigen van een blijvende vrede behoort ook de bezorgdheid om dagelijks geweld op straat. Vooral de stadsadel heeft moeite om het geweld-monopolie van het stadsbestuur te aanvaarden.⁷²

De woelige periode tijdens en na de regering van Graaf Karel de Goede (1119-1127) maakte de burger mee en stond hem nog lang voor de geest.

<i>Macht staat boven wet</i>	I 507
<i>In de nood kent men zijn ware vrienden</i>	I 796
<i>Een zwakke geveld door een sterke treft geen schuld</i>	I 173
<i>Hoeveel de vriendschap weegt, blijkt in de nood het meest</i>	I 800
<i>Men weet niet waar men zijn vijand zal tegen komen</i>	III 266
<i>Wie duldt is beter dan wie slaat</i>	III 1049
<i>Nood breekt wet</i>	IV 841
<i>Willige paarden behoeven geen sporen</i>	V 1219
<i>Een machtige die een zwakke neerslaat behaalt geen eer</i>	I 174
<i>God heeft het kleine voor de kleine gemaakt, het grote voor de grote</i>	I 273
<i>Wie meer macht heeft doet meer kwaad en de arme is altijd de dupe</i>	I 497
<i>Een arm rechtvaardig man is rechteloos, de rijke nooit aangeklaagd</i>	I 511
<i>Wet en fatsoen verbieden onschuldigen geweld aan te doen</i>	
<i>Men moet geen olie op 't vuur gieten</i>	S.A. 8.0/172
<i>Maken dat de kerk in 't dorp kome</i>	S.A. 13.10/172

3. Algemeen belang

De door de Franse koning opgedrongen opvolger van Karel de Goede, Willem Clito had trouw moeten zweren aan de bestaande privileges.

Hij hield zich hieraan niet. Hij werd beschuldigd van onredelijk gedrag en vervallen verklaard door de steden (1128). Het Huis van de Elzas bracht voorspoed, rust en stabiliteit terug, de sociale krachten werden in evenwicht gehouden, de stedelijke ontwikkeling bevestigd. De Graaf was nog meer dan vroeger de moderator en woordvoerder van het gehele land.

Het breed vertegenwoordigend orgaan ingesteld door Filips van de Elzas, liet een grotere deelname van het volk in 's lands bestuur toe: schepenen van Vlaanderen.⁷³

Bij het verzaken van de vorst kan het volk (= de stad) de macht terugrijpen.

<i>Wet ondergeschikt aan heerser, hij niet aan de wet</i>	III 194
<i>Wet en fatsoen verbieden een onschuldige geweld aan te doen</i>	I 920
<i>Ieder komt aan de beurt</i>	IV 683
<i>Worde haker niet gehaakt, hij houde maat in 't haken</i>	I 689
<i>De eerste trouw laat een tweede verhoppen</i>	I 541
<i>Niet in het boze volharden</i>	S.A. 70.6/234
<i>Één lijn trekken</i>	S.A. 92.3/256; III 1032
<i>Als ge te Rome zijt, leef dan als de Romeinen</i>	S.A. 72.4/236
<i>Vergiffenis is te koop</i>	I 510
<i>Twee zijn een leger tegen één tegenstrever</i>	II 311
<i>Nood breekt wet</i>	IV 841
<i>Izegrim verzaakt volgens zijn natuur en kiest volgens zijn wens</i>	VI 235

4. Privé

Tegen de achtergrond van de zware middeleeuwse traditie die het leven op aarde slechts voltrokken wenst te zien in vormen van genootschappelijkheid, is er de strijd voor een nieuw recht op afzondering.

Er is wel degelijk sprake van strijd. Het zich onttrekken aan de gevestigde groepsbelangen geeft blijk van hoogmoed die aangeeft alles alleen aan te kunnen. Dergelijk gedrag zou de koopman vertonen, gezien als de woekeraar die

⁷² HERMAN PLEIJ, *Op belofte van profijt, Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse Letterkunde in de Middeleeuwen*, Amsterdam, 1991, p. 27-27.

⁷³ R. C. VAN CAENEGHEM, *o.c.*, p. 69-71.

als eenling misbruik maakt van kwetsbare groepsbelangen door misbruik te maken van zijn voorraden en van de tijd.

Hij plaatst zich als enkeling diagonaal tegenover de standen-loyaliteiten en misbruikt deze door ze te bestellen in plaats van ze te delen. Daarbij is eenzaamheid risicovol, want nu krijgt de duivel wel zeer ruim de gelegenheid om een eenzame ziel in verleiding te brengen.

Op zulke vast in theologie verankerde gedachten dingt de koopman-ondernemer af, vanwege de door het koopman-ondernemerschap zich opdringende vereisten van beroeps- en zakelijke geheimen, marktkennis, mogelijke en bestaande afnemers, mededinging.⁷⁴

De pioniers avonturiers kwamen vooruit op eigen kracht en inzichten die ze bezwaarlijk aan de openbaarheid prijs gaven.

Ook nu nog geldt de volksmening "Wie zijn affaire beu is, klapt erover". Wanneer het koopmanschap als klasse begon op te treden, was ze een duidelijk onderscheidbare groep van soortgenoten met eigen regels zowel naar binnen als naar buiten.

De bewustwording van de eigen positie leidde tot het inzicht dat de bestaande regels maar (zeer) ten dele van toepassing konden zijn. Dat noopte tot een eigen identiteit met eigen codes.⁷⁵

<i>Voor de deur staan kijken (klappen) is niet fraai</i>	I 104
<i>Zwijgen is winter en zomer goed</i>	IV 669-74
<i>Wat baat het dat de ezel zweeg om het de vos te zeggen</i>	IV 669-74
<i>Het gevraagde is niet gratis</i>	III 1147
<i>Niemand anders dan ikzelf weet waar mijn schoen knijpt</i>	V 515
<i>Trots en winst horen niet samen</i>	II 8

5. Zelfhandhaving

Ze is een van de voornaamste punten van de burgermoraal.⁷⁶

De burger laat het bouwwerk van de traditionele stande-nideologie achter zich en trekt een eigen leefwereld op gedragen door een algemeen belang dat schaamteloos bepaald wordt in termen van stedelijke winsthoogmerken.⁷⁷ Daartegenover staat de kritiek die vooral bij de burger leefde ten aanzien van de eerste en tweede stand: machts-misbruik, spilzucht en weinig oog voor algemeen belang: immers, de burger met zijn handel en nijverheid diende evenzeer het algemeen belang.⁷⁸

De kritiek op het winstbejag van de burger en diens kritiek op de "anderen" houdt in de burgerlijke obsessie: de geringe kans op positieverbetering van iemand die niet behoort tot adel en hogere bestuurskringen omdat kennis niet altijd tot macht leidt. Frustratie gevoed door de klimmersambities van de burger.⁷⁹

Deze laat een burgermoraal zien in een ander opzicht dan strikt economisch-politiek.⁸⁰

Het zelfhandhavingsmotief levert ook door het omgekeerde-wereldprocédé idealen op rond het beheersen en bedwingen van emoties en driften met behulp van de rede. De aangewezen remedie tegen de dagelijkse gevaren van liefde, dood en het lot. Deze Stoïcijnse geïntente moraal heeft een heel praktische grond in de actualiteit van handel en koopmanschap, het fundament van de stad.

Die toestand vraagt om een aangepast geestelijk wapen, en dat werd aangebracht met verwijzingsidealen rond rationele zelfbeheersing.⁸¹

De omgekeerde wereld-techniek geeft een waarschuwend schokeffect door de chaos te schilderen. Het conflict en het atypische zijn nodig om de verborgen premissen van de normaliteit te onderscheiden.⁸²

Opwekking tot grotere zelfkennis en aanbeveling te leren uit ervaring.

Tezamen leiden deze tot verzelfstandiging van het individu in de stedelijke gemeenschap, met grote nadruk op het ideaal van de zelfhandhaving door spaarzaamheid, slimheid en hard werken.⁸³

De absolute toetssteen voor het welslagen van de zelfhandhaving is het advies om nimmermeer in armoede te vallen. De praktische raadgevingen zijn van een stuitend pragmatisme en opportunisme die op gespannen voet staan met de traditionele christendeugd van de naastenliefde.

⁷⁴ HERMAN PLEIJ, *o.c.*, p. 37-38.

⁷⁵ IDEM, *De sneeuwpoppen van 1511*, Amsterdam/Leuven, 1988, p. 322.

⁷⁶ IDEM, *Op belofte van profijt, Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse Letterkunde in de Middeleeuwen*, Amsterdam, 1991, p. 39 en p. 41.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 39 – n. 52.

⁷⁸ G. WARNAR, Ridderboec en burgermoraal, in : HERMAN PLEIJ, *Op belofte van profijt, Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse Letterkunde in de Middeleeuwen*, Amsterdam, 1991, p. 122, n. 303.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 133-134.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 134, noot 31.

⁸¹ HERMAN PLEIJ, *Jaarboek de Fontein 34*, s.l., 1984, p. 65-95.

⁸² IDEM, *De sneeuwpoppen van 1511*, Amsterdam/Leuven, 1988, p. 135.

⁸³ P. VAN DEN BROECK, *Over wilden en narren, boeren en bedelaars*, Antwerpen, 1987, p. 117-131, p. 201-203 en p. 248; J. LE GOFF, *De cultuur van Middeleeuws Europa*, Amsterdam, 1987, p. 396, 402.

God is niet lastig voor wie hem recht vraagt	I 17
Wie zijn vijand bang maakt, waarschuwt hem bij voorbaat	I 42
Wie zijn haat verbergt kan zich eerder wreken	I 44
Kat en muisspel	I 56
Glad als een paling	I 334
Gepleegd bedrog waarschuwt voor toekomstig bedrog	I 542
Een zwakke geveld door een sterke treft geen schuld	I 173
In een muizenhol kruipen	III 207
Macht staat boven wet	I 507
Weten waar de wind vandaan komt	V 567
Minste van twee kwalen kiezen	VI 141
De zak nooit dichtbinden vooraleer hij vol is	XI 317

Met dierenmaskers uitgeruste feestvierders die een omgekeerde wereld uitbeelden, als marginale illustratie in een Franstalige Alexanderroman uit Vlaanderen van omstreeks 1338-1344. Ex: Oxford, Bodleian Library

6. Sociale mobiliteit

Sociale mobiliteit begeeft zich frontaal in strijd met één van de meest fundamentele pijlers van de standenideologie: het aanvaarden en uitvoeren van de door God opgedragen taak, binnen de stand waarin men geboren werd of waartoe men geroepen is. Al in de Latijnse satiren uit de hoge Middeleeuwen wordt een omgekeerde wereld geschetst die ten prooi is aan volstrekte chaos omdat menigeen zijn taak verzaakt en zijn plaats niet meer wil weten.

De omgekeerde wereld bevolkt door dieren die menselijke handelingen verrichten; titelpagina van in 1515 gedrukt boekje met Latijnse spotdisputen. Ex: London, British Library.

In de Ysengrimus is de moraal sterk uitgebreid en waarschuwt tegen de arrogantie van dwaze pogingen tot standoverschrijding. Pleidooien voor sociale mobiliteit hebben een vooruitstrevend karakter, dat het best past in de stadscultuur en de burgermoraal.

Al in de twaalfde eeuw hebben verschillende Vlaamse steden een erkende identiteit en zelfbewuste poorters die zich onderscheiden van de traditionele standen.⁸⁴

Daardoor zijn de grenzen tussen de groeperingen allerm minst beslist daar ze voor menig lid van het "gemeen" een voortdurende uitdaging vormen om te overschrijden. Dit geldt voor elke grens, vooral voor de kooplieden.

De "deugd" van praktische wijsheid is in feite het enige wapen voor de enkeling die vooruit wil en niet kan steunen op gevestigde macht. Dit gezonde verstand laat zich niet remmen of misleiden door de codes, die de bestaande standen elke buigzaamheid en onderhandelingsruimte ontnemen. Daardoor blijkt het inzetbaar op alle fronten, voor wie beheerst en in alle redelijkheid met kansen wil leren omspringen. Dit praktische klimmerspakket vol toegesneden deugden, soepelheid en handig opportunisme, was geschikt voor allen die zich in een positie van sociale promotie waanden of wensten.⁸⁵

⁸⁴ HERMAN PLEIJ, *Op belofte van profijt, Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse Letterkunde in de Middeleeuwen*, Amsterdam, 1991, p. 44-47.

⁸⁵ IDEM, *De sneeuwpoppen van 1511*, Amsterdam/Leuven, 1988, p. 41-42, p. 143-144 en p. 340-341.

Deze houding wordt in de pioniersperiode (twaalfde-derdiende eeuw in de Vlaamse steden) in hoge mate gedragen door orale cultuur.⁸⁶

<i>In zijn vuist hebben</i>	I 21
<i>Niet in een lepersen wol gewiegd zijn In een houten korf gewiegd zijn</i>	III 284
<i>Een boer zet men geen gekruide pauw voor</i>	III 837
<i>Wenst de ezel zus, de ezeldrijver drijft zo</i>	IV 168
<i>Groten zijn vaak stompzinnig, kleintjes scherpzinnig</i>	I 219
<i>Er is niets waardoor scherpzinnigheid niet toeneemt</i>	I 404
<i>Wie niets heelt kan niets verliezen</i>	IV 53
<i>Het habijt maakt de monnik niet</i>	V 565

7. Wijsheid en matigheid

De wijsheid in de burgermoraal is een zwenking naar "handigheid" en "slimheid".

Die slimheid is vooral geënt op een pragmatisch opportunisme dat niet alleen elke groeps- of standscodex volmaakt ondergeschikt maakt aan het persoonlijk belang, maar dat daar juist ook gebruik weet van te maken als het zo uitkomt. Er is niets mis mee wanneer iemand gewiekt en welbespraakt zijn voordeel doet, ook al mist een ander daardoor de boot.

Wanneer de burgermoraal, met haar hameren op zelfhandhaving en handigheid, al niet steeds de trekken aanneemt van een in het bijzonder door de koophandel geïnspireerde zedenleer, dan is het toch hier wel.⁸⁷

Wat niet wegneemt dat ook hier het gezond verstand als rem optreedt voor al wie beheerst en in alle redelijkheid met zijn kansen wil omspringen. Dwaasheid en domheid worden tot de grootste zonden gerekend. Elke zonde is een dwaasheid: al de ondeugden worden met dwaasheid of domheid in verband gebracht. Omgekeerd houdt dit in dat deugd of wenselijk gedrag vereenzelvigd wordt met wijsheid.⁸⁸

Men is deugzaam naarmate men wijs is.⁸⁹

Ook wijsheid en maat kregen in de Hoogmiddeleeuwse wereldse ethiek een plaats toebedeeld.⁹⁰ In haast alle

spreekwoorden- of sententieverzamelingen wordt op het belang der "*mensura*" (maat, matigheid) aangedrongen.⁹¹ Matigheid-mensura: is de rode draad die door de kernpunten der burgermoraal leeft.

<i>Overdaad schaadt</i>	I 53D
<i>Maathouden is gever en bewaker van deugden</i>	I 490
<i>Zo vet als een mol</i>	II 323
<i>Een gegeven paard kijkt men niet in de mond</i>	III 898
<i>Rijke vrekkingheid is beter dan milde armoede</i>	I I I 1044
<i>Duim in de vuist houden</i>	IV 665
<i>Wie 't bittere niet te slikken kreeg, verdient 't zoet niet</i>	IV 866
<i>Knopen zoeken in zegge</i>	V 127
<i>Kraanvogels melken</i>	V 128
<i>Met drie woorden</i>	V 478
<i>Mate is 't allen tijde goed</i>	V 806
<i>Weinig dikwijls is beter dan teveel ineens</i>	V 822
<i>Die maar weinig heeft moet zijn schotelken zoveel te zuiveren uitlikken</i>	I 167
<i>De weide is bijna kaal De middelen zijn (bijna) opgebruikt</i>	I 363
<i>In een muizenhol kruipen</i>	III 267

⁸⁶ IDEM, *Op belofte van profijt, Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse Letterkunde in de Middeleeuwen*, Amsterdam, 1991, p. 47.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 42-44.

⁸⁸ D. BAX, *Oncijffering van Jeroen Bosch*, Den Haag, 1947, p. 183; P. VAN DEN BROECK, *Jheronimus Bosch*, Berchem, 1987, p. 15-17.

⁸⁹ R. KANNEKER, *Wesen und Wandlung der Narrenidee im Zeitalter des Humanismus*, Wiesbaden, 1966, p. 5-14.

⁹⁰ J. GROSLAND, The Conception of "measure" in some medieval poetry, in : *Modern Language Review*, 21, 1, s.l., s.d., p. 26.

⁹¹ LYNN WHITE, The iconography of temperantia and the virtuousness of technology, in : THEODORE K. RALPH, ed., *Action and Conviction in early modern Europe*, Princeton, 1969, p. 197-219.

BESLUIT

De norm wijsheid-mate, rede wordt uitgewerkt in een fase waarin de middeleeuwse standenideologie nog hardnekkig verdedigd wordt, maar niet meer aan de werkelijkheid beantwoordt en door sommigen als verouderd ervaren is en aangepast.⁹²

Dit was in het Vlaanderen van de vroege twaalfde eeuw het geval.⁹³

De vereenzelviging van zonde en dwaasheid kwam in een stedelijk-burgerlijk milieu tot stand.⁹⁴

Deze burgermoraal werd opgebouwd uit de volkstalige orale cultuur in het Vlaanderen van de twaalfde eeuw zoals gelatiniseerd opgetekend door Magister Niverdus in 1148, en de spreekwoorden uit het Vlaams vertaald in opdracht van Graaf Filips van de Elzas in 1175 te Rijsel, en bekend als *Li Proverbes au Vilain*.⁹⁵

Zowel in Diets als in "Gallicant" Vlaanderen was burgermoraal de sociale code in de nog orale cultuur van stedelijke middens.

De Ysengrimus is het twaalfde eeuws burgermanifest door hetwelk deze burgermoraal ons meegedeeld wordt.

Scit sapiens paucis (V, 677)

Een goed verstaander heeft maar een half woord nodig.

Karel van den Bossche
Larendries 51
2890 St-Amands

⁹² J. LEFEBURE, *Les fols et la folie*, Paris, 1968, p. 147.

⁹³ R. C. VAN CAENEGHEM, *o.c.*, p. 45.

⁹⁴ P. VAN DEN BROECK, *o.c.*, p. 29.

⁹⁵ STANGER, *Literary Patronage at the medieval Court of Flanders*, in : *Society for French Studies*, XI, Oxford University Press, 1957, p. 214-229.

Tenby

Beschaving rond vuur

Karel van den Bossche

Onder deze hoofding werd in *Ons Heem. Tijdschrift over lokaal erfgoed in Vlaanderen*, jaargang 60, nr. 4 door de auteur gesteld dat vanaf de vijftiende eeuw open haarden met muurschoorstenen zich op het platteland zouden verspreiden.

Als een open haard met schoorsteen in tegenstelling met een stookplaats zonder rookopvang een aanduiding zou zijn van een hogere beschavingstrap, even dit.

Tengevolge van de militaire hulp die Boudewijn V, Graaf van Vlaanderen (1035-1067) bood aan Willem van Normandië die in 1066 Engeland ging veroveren en gehuwd was met Mechtildis van Vlaanderen, ontvingen de Graven van Vlaanderen van de Engelse koningen een geldleen.

Dit hield in dat de Vlaamse graven gebonden waren door een leeneed en de Engelse koning hulp en bijstand moesten leveren.

In het begin van de twaalfde eeuw woedde er in Engeland een burgeroorlog.

In Wales werd deze door de Welshmen aangegrepen om tegen de Normandiërs in opstand te komen.

Koning Stephen deed op grond van de leenplicht beroep op Vlaamse militaire bijstand.

Vlaamse militairen bouwden een fortengordel die Zuid-

Saint-Florence

Wales moest beschermen tegen Welshe aanvallen.

Dit gebied ten Zuiden van de fortengordel heet, nu nog, Little England beyond Wales. Hier wordt geen Welsh gesproken, geen Welshe toponiemen en in het Engels dat er gesproken wordt, vindt men woorden die in het Cambridge-Engels niet voorkomen en van Vlaamse oorsprong zijn.

De door Vlamingen gebouwde fortengordel deed een taalgrens ontstaan die nu nog als Landsker bekend staat.

Met de militairen kwamen ook ambachtslui die zich definitief aldaar vestigden.

In Zuid-Wales vindt men op verschillende plaatsen aldaar zogenoemde Flemish Chimneys.

Soms nog ingebouwd in een huis (Weavers House te Tenby), soms nu alleenstaande bouwsels waarvan het oorspronkelijke gebouw verdween (Saint-Florence).

Het zijn duidelijk open haarden met schouw. Hun benaming duidt op de bouwers ervan.

Ambachtslieden uit Vlaanderen, bouwden blijkbaar technische huzarenstukken die de eeuwen doorstonden. Van de twaalfde eeuw tot nu.

Een teken van beschaving uitgevoerd naar Zuid-Wales vanuit Vlaanderen?

Het lijkt er dus op dat schouwpijpen in het land van herkomst bekend waren en gemeengoed en niet enkel in kastelen en stedelijke woningen.

Of zou er een onderscheid dienen gemaakt te worden tussen het Graafschap Vlaanderen en het Hertogdom Brabant ook inzake bouwtechniek en –cultuur?

Karel van den Bossche
Larendries 51
2890 St-Amands

Nog beschikbare themanummers *Ons Heem*

		euro
jg. 15, 1961, nr. 5-6,	Tegelnummer	5,00
jg. 23, 1969, nr. 3,	Brueghelnummer	5,00
jg. 25, 1971, nr. 4,	Iets over boerderijen	5,00
jg. 26, 1972, nr. 6,	Herbergen	5,00
jg. 27, 1973, nr. 6,	Abdijen en landbouw	5,00
jg. 29, 1975, nr. 2-3,	IJzeren afsluitingen	5,00
jg. 30, 1976, nr. 2-3,	Heemtaal	5,00
jg. 31, 1977, nr. 3-4,	Schuttersgilden	5,00
jg. 31, 1977, nr. 5-6,	Snoepgoed	5,00
jg. 32, 1978, nr. 6,	Wijnkultuur	5,00
jg. 34, 1980, nr. 1-2,	Het kind in ons heem	5,00
jg. 39, 1985, nr. 3,	Volksdevotie	5,00
jg. 40, 1986, nr. 3-4	Neogotiek in Vlaanderen	5,00
jg. 41, 1987, nr. 2-3,	Volksgeneeskunde	5,00
jg. 41, 1987, nr. 5,	Landbouw in Haspengouw	5,00
jg. 42, 1988, nr. 2,	Postverkeer	5,00
jg. 43, 1989, nr. 2,	Roepstenen en kerkpuien	5,00
jg. 43, 1989, nr. 4-5,	Jacht en stroperij	5,00
jg. 44, 1990, nr. 5,	Rechtshistorisch patrimonium	5,00
jg. 45, 1991, nr. 4-5,	Kaarsen	5,00
jg. 46, 1992, nr. 2,	Openbaar vervoer in Vlaanderen	5,00
jg. 47, 1993, nr. 2,	Uurwerken en uurwerkmakers	5,00
jg. 47, 1993, nr. 4,	Melkverwerking en melkerijen	5,00
jg. 49, 1995, nr. 3-4,	Olieslagmolens	6,25
jg. 50, 1996, nr. 1,	Aspecten van Brabant	5,00
jg. 50, 1996, nr. 2,	Volksbedevaarten en pelgrimsgebruiken	6,25
jg. 50, 1996, nr. 3,	Drinkwatervoorziening door de eeuwen heen	3,75
jg. 51, 1997, nr. 1-2,	Huldeboek Jan Gerits	8,75
jg. 51, 1997, nr. 3,	Herbergleven in Vlaanderen	5,00
jg. 51, 1997, nr. 4,	Het kasteel in ons dorp	6,25
jg. 52, 1998, nr. 1,	Vlaamse emigratie naar Engeland en Noord-Amerika	6,25
jg. 52, 1998, nr. 2,	Sociale aspecten van de adel	7,50
jg. 52, 1998, nr. 3,	Historische en volkskundige aspecten van suiker	3,75
jg. 52, 1998, nr. 4,	Pro memorie. Monumenten voor de Grote Oorlog	6,25
jg. 53, 1999, nr. 1,	Papiergeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 2,	Tabaksgeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 3,	Baksteen	6,25
jg. 53, 1999, nr. 4,	Dood en begrafenissen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 1,	Humor en verleden	6,25
jg. 54, 2000, nr. 2-3,	Gemeentelijke besturen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 4,	Duivensport	6,25
jg. 55, 2001, nr. 1	Brouwerijen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 2	Kapellen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 3-4	Bier	7,50
jg. 56, 2003, nr. 1	Reizen	6,25
jg. 58, 2005, nr. 1	Gevaar	6,25
jg. 59, 2006, nr. 1	Kleur	6,25
jg. 60, 2007, nr. 1	Niet te schatten	6,25

Gewone nummers kunnen tegen 1,25 euro (tot 1991), 1,85 euro (1992-1996) of 6,25 euro (vanaf 2003) per exemplaar aangekocht worden. Gelieve steeds (zowel bij thema- als bij gewone nummers) portkosten toe te voegen: 1,25 euro per nummer, 3,75 euro per vier nummers. Te storten op rekeningnummer 068-2218590-33 met vermelding van jaargang en nummer. Voor meer informatie kan u vrijblijvend informeren bij het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen vzw.

Ons Heem

Inhoudstafel

Zondag 13 april 2008. <i>Erfgoeddag 2008, Wordt verwacht:</i>	2
Dominique Vanpée, <i>Zijn of schijn? Virtualiteit: tussen noodzaak en mogelijkheid</i>	4
Henri Vannoppen, <i>Te verwachten: een revolutie in het vervoer in Vlaanderen na 1900...</i>	17
Erik Martens, <i>Het Koninklijk Belgisch Filmarchief en de ontsluiting van audiovisueel erfgoed</i>	33
Romein John van de Maele, <i>Omtrent de toekomst van de heemkunde, een bijzondere vorm van erfgoed. Beschouwingen van een schaduwloper</i>	35
Johan De Punt, <i>De galg van Boekhoutberg, nader bekeken</i>	44
Karel van den Bossche, <i>Spreekwoordenrijkdom in een twaalfde-eeuws "burgermanifest"</i>	46
Karel van den Bossche, <i>Beschaving rond vuur</i>	67

COLOFON

Ons Heem, tijdschrift over lokaal erfgoed in Vlaanderen is een uitgave van Heemkunde Vlaanderen vzw
Huis De Zalm
Zoutwerf 5
2800 Mechelen

 015/20 51 74

 015/20 54 23

 info@heemkunde-vlaanderen.be

 www.heemkunde-vlaanderen.be

Eindredactie:

Eva Van Hoye

Coördinator Heemkunde Vlaanderen

 eva.vanhoye@heemkunde-vlaanderen.be

Verantwoordelijke uitgever:

Fons Dierickx

Grote Baan 193

9310 Herdersem

Lay-out: Admundo, Zutendaal

Met steun van de
Vlaamse overheid

Abonnementsvoorwaarden: 20,00 euro voor één jaargang (4 nummers) door overschrijving van het exacte bedrag op rekeningnummer 068-2218590-33 met de vermelding: abonnement *Ons Heem* 2007.

Teksten voor *Ons Heem* kunnen ingeleverd worden op het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen (t.a.v. Eva Van Hoye)

* eerste nummer: vóór 15 januari

* tweede nummer: vóór 15 april

* derde nummer: vóór 15 juli

* vierde nummer vóór 15 oktober.

1

2

3

4

FOTO'S OMSLAG

1. De Minerva van 1927, een statussymbool. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg
2. De boom van standentwist. Brussel, Kon. Bibl., Vlaamse Kunstenaar, ca. 1461
3. Moneuse in 1798, enkele jaren vóór zijn dood, *Lectures pour tous 1906-1907*. Verz. Romain John van de Maele
4. Wordt alles digitaal? Strikdas met nullen opgedrukt. Verz. Dominique Vanpée

ONS HEEM

Tijdschrift over lokaal erfgoed in Vlaanderen

driemaandelijks tijdschrift

jaargang 61, nummer 1

januari-februari-maart 2008

ISSN 1370-6489